

FÖLDVÁRINÉ. KOCSIS LUCA:

Az 1929-1933-as világgazdasági válság hatása Szeged
gazdasági életére.

Bölcészdoktori értekezés

Szeged, 1980.

"Kétszeres izgalom vár... arra, aki belemerül egy-egy adott terület történeti valóságába. Érzékelheti a konkrét egyedi jelenségek különleges ízeit, színeit és izgalmasan érdekes kombinációit; ugyanakkor mindezek mögött általánosan ható törvényszerűségek érvényesülését foghatja fel."

/Erdei Ferenc: Város és vidéke/

T a r t a l o m

- I. Az 1929-1933-as világgazdasági válság és magyarországi hatása..... 1-15. old.
- II. Szeged helye, szerepe az ellenforradalmi Magyarországon az 1920-as években. Gazdasági és társadalmi struktúrájának jellemző vonásai..... 16-32. old.
- III. A válság hatása a szegedi mezőgazdaságra..... 33-62. old.
 1. A termelés színvonalának alakulása a krónikus válság időszakában és a túltermelési válság éveiben
 - a/ a városi földek hasznosítása, a bérleti rendszer válsága
 - b/ a növénytermesztés
 - c/ az állattenyésztés
 2. A túltermelési válság jelentkezése és megnyilvánulásai
 - a/ áresés
 - b/ értékesítési nehézségek
 - c/ agrárolló
 - d/ adósság és adóterhek
 3. Állami intézkedések a válság hatásainak félékezésére
 - a/ mentőakciók
 - b/ kísérletek a minőségi termelésre való áttérés előmozdítására
 - c/ intézkedések a terményértékesítés megszervezésére

IV. A válság hatása a szegedi iparra
és kereskedelemre..... 63-89. old.

1. Az ipari struktúra alakulása 1920
és 1930 között

2. A gyáripár vezető ágazatai és rep-
rezentáns üzemek

3. A válság hatása az egyes iparágák-
ra:

a/ textilipar

b/ élelmiszeripar

c/ szolgáltatóiparok

d/ építő- és építőanyagipar

e/ gépgyártás

4. A kereskedelmi élet válságjelensé-
gek

5. A kisipari és kiskereskedelmi hitel
ügye

6. Szegedet érintő állami takarékoszá-
si intézkedések

Jegyzetek az I. részhez..... 90-92. old.

II, " 93-96. old.

III, " 97-110. old.

IV, " 110-119. old.

Táblázatok I - XXIV..... 120-146. old.

I.

Az 1929-1933-as világgazdasági válság és magyarországi hatása

A kapitalizmus történetének vizsgálata, termelési ciklusok, gazdasági válságok törvényszerű ismétlődését és ezek nyomán társadalmi és politikai mozgás-változások kibontakozását mutatja. Marx "A Tőke" c. művében a XIX. sz-i kapitalizmus és a korabeli válságok elemzése kapcsán feltárta a kapitalizmus gazdasági törvényeit és erre alapozta válságelméletét, melynek lényege a termelés gazdasági jellege és az elsajátítás magántőkés jellege közti alapvető ellentmondás. Ennek egyik megjelenési formája a társadalom korlátozott fogyasztóképesége és a tőke korlátlan terjeszkedési törekvése közötti ellentmondás, amely szükségszerűen a kereslet-kinálat egyensúlyának felborulásához, túltermelési válságokhoz vezet. A válságperiódus után a kereslet-kinálat egyensúlya helyreáll ugyan, a kapitalizmus alapvető ellentmondása azonban nem oldódik meg, legfeljebb új mozgásformákat keres, amelyek továbbra is magukban hordozzák az egyensúly újabb megbillenésének, újabb gazdasági válság bekövetkezésének szükségességét. /1/

A válságok, bár szükségszerűen bekövetkeznek, nem mechanikusan ismétlődnek. Minden válság sajátos helyet foglal el a kapitalizmus fejlődésében, amelynek egyes fejlődési szakaszai éppen e ciklikus mozgásban váltják fel egymást: a szabadversenyes kapitalizmust a monopolkapitalizmus, majd éppen az 1929-33-as válság hatására a monopolkapitalizmust az állammonopolista

kapitalizmus, amely napjainkig megújulni képes mozgásformája a kapitalizmusnak. /2/

Az 1929-1933-as válság sajátosságait mindenek-előtt történelmi helye határozza meg.

- A kapitalizmusnak az első világháború és a NOSzF győzelme után kibontakozó általános válsága volt az a történelmi keret, amelyben az 1929-1933-as gazdasági válság kibontakozott. Az a körülmény, hogy egy győztes szocialista forradalom rést ütött a kapitalista világrendszeren, rendkívül élesen világította meg az új történelmi ellentmondást, a kapitalizmus és a szocializmus ellentmondását, fokozta a tőkés társadalom ingatagságát, és növelte a feszültségeket nemcsak az ellentétes osztályerők között, hanem a tőkés társadalomnak a kapitalizmus által kisebb nagyobb mértékben sújtott valamennyi rétege körében. A válság olyan erővel vetette felszínre a társadalom valamennyi ellentmondását, hogy a kapitalizmus megmentése érdekében az uralkodó osztályok új gazdasági és politikai módszerekhez folyamodtak. E tényezőkkel magyarázható, hogy 1929-33-as gazdasági válság számos európai országban erőteljesebb fasizálódási tendencia kibontakozásának egyik közvetlen előzménye volt.
- Az 1929-1933-as válság a kapitalista világ egészére kiterjedt és a gazdasági élet valamennyi területét áthatotta,

emiatt rendkívüli módon korlátozta a válságból való kilábalás lehetőségeit.

- Az 1929-1933-as válság idején a korábbiaknál nem tapasztalt mértékben növekedett meg az állami beavatkozás a gazdasági folyamatokba, amelynek célja a válság hatásainak mérséklése volt, ugyanakkor rendkívül elhúzódóvá tette a válságot. /3/

Az 1929-1933-as gazdasági válság a kapitalizmus általános válságának talaján lezajlott első világgazdasági válság volt, amely minden korábbi periodikus válságnál mélyebbnek, pusztítóbbnak bizonyult, és új gazdasági, társadalmi és politikai folyamatokat bontakoztatott ki világszerte. /4/

A kapitalizmus történetében a két világháború közötti időszakot világszerte a növekedés megtorpanása, lelassulása jellemezte. Magyarország - amely a kapitalista fejlődés közép-európai, porosz útját járta, ahol a polgári forradalom a feudális maradványokat nem tudta maradéktalanul felszámolni - e két évtizedben Európa leglassabban fejlődő országai közé tartozott - és gazdasági elmaradottsága a közepesen fejlett agráripari országok sorában fokozódott. Két mutató, a nemzeti jövedelem szintjének a háború előtti időszakhoz viszonyított alakulása és az egy főre jutó nemzeti jövedelem mértéke európai összehasonlításban, jól bizonyítja e megállapítás helyességét.

A nemzeti jövedelem emelkedési szintje 1929-ben, a huszas évek második felét jellemző mérsékelt konjunktúra csúcspontján csupán 10 %-kal volt magasabb, mint a háború előtti utolsó békeévben, 1913-ban. A válság okozta visszaesés nyomán 1933-ban a nemzeti jövedelem névleges értéke az 1929. évi 55 %-ára zuhant. A harmincas években a lassú előrehaladás, a válságból való kilábalás eredményeként a nemzeti jövedelem reálértéke 1938-ban is csak 6,7 %-kal volt a válság előtti szint felett.

Az egy főre jutó nemzeti jövedelem Magyarországon 1937-1938-ban 120 dollárt tett ki, ez jóval alatt maradt a 24 európai ország átlagosan 200 dolláros nemzeti jövedelmi szintjének és alig 1/3-1/4-ét jelentette a legfejlettebb európai országok szintjének.

E lassú növekedési ütem és konzerválódó közepes fejlettségi szint ellenére pozitív változás ment végbe a gazdaság szerkezetében, ugyanis a nemzeti jövedelem termelésében e két évtized alatt a mezőgazdaság részesedése 42 %-ról 37 %-ra csökkent, az iparé pedig 30 %-ról 36 %-ra emelkedett. /5/

A magyar kapitalizmus e korszakbeli fejlődését gazdasági, társadalmi és politikai vonatkozásban két történelmi tény alapvetően meghatározta:

1. Az Osztrák-Magyar Monarchiának, mint a magyar tőkés fejlődést korábban biztosító keretnek felbomlása, amely jerőben új gazdasági egységgé tette az országot. A vé-

dővámokkal biztosított lényegében belső monarchiai piacokról Magyarország az európai határok átrendezése következtében közvetlenül kikerült a világpiacra és rendkívül érzékenyvé vált annak értékesítési és árváltozásaira. /6/

2. Az első világháborút követő forradalmi hullám talaján a magyar proletáriátusnak történelmi jellegű kísérlete a hatalom átvételére, a magyar Tanácsköztársaság ténye, majd emléke, az alapvető osztályellentétekre figyelmeztető jelként határozta meg a társadalmi és politikai erőviszonyok alakulását, az ellenforradalmi rendszer különös kegyetlenséggel történő berendezkedését és konszolidálását. A Tanácsköztársaság élménye és eszménye fűtötte a válság terheit leginkább viselő és szenvedő városi és falusi nincstelenek heves, a konszolidáció éveiben nem tapasztalt tömegmértékű megmozdulásait, amelyek nem kis mértékben járultak hozzá az uralkodó osztályok konszolidált erőviszonyainak az ellenforradalmi korszakban /talán/ legjelentősebb átcsoportosulásához.

A trianoni béke által meghatározott új országhatárok között Magyarország gazdasági talpraállása, és az 1926-1929 között tapasztalható mérsékelt fellendülése, az önálló nemzetgazdaság kiépítésére való törekvés és a környező országok részéről is jelentkező protekcionista, védővamos gazdaságpolitika jegyében történt. A magyar gazdaságban meghatározó jelentőségű ágazat a mezőgazdaság volt. A mezőgazdaság termékei döntően exportra

kerültek. Az európai piacokon azonban vállalni kellett a tengeren túli országok sokkal fejlettebb technikával, olcsóbban előállított mezőgazdasági termékeivel való versenyt, amely élesen világított rá a magyar mezőgazdaság elmaradottságára. A 20-as évek második felében kedvezően alakuló értékesítési lehetőségek és világpiaci agrárárak még életlehetőséget teremtettek a feudális maradványokkal terhelt, krónikus válsággal küszködő mezőgazdaságnak. A tőkés világpiac első megrendülése azonban teljes erővel felszínre vetette a magyar mezőgazdaság strukturájában gyökerező valamennyi ellentmondást, és elhúzódóvá, hosszadalmassá tette a válság okozta veszteségek felszámolásának folyamatát. A magyar protekcionista vámvédelem a könnyűipar fejlődésének adott igazán lendületet, biztosítva számára a belső piacot.^{77/} Az ipari nyersanyagbeszerzés szükségletei és a mezőgazdaság értékesítési szempontjai miatt Magyarország erősen rá volt utalva a külföldi árukapcsolatokra. Ez a tény fokozta az ország világpiaci kiszolgáltatottságát és a világgazdasági válság pusztító hatását, amelyet a protekcionista iparpolitika kiépülése alig tudott ellensúlyozni.

A Szovjetunió közelségében elhelyezkedő új államhatárok között stabilizálódó Közép-Kelet-Európa országai, köztük Magyarország erősödését segítették azok a nagy összegben folyósított hosszú, de főleg közép- és rövidlejáratú kölcsönök, amelyeket az európai konszolidáció biztosítására a tőkés nagyhatalmak, az Egyesült Államok és Kanada folyósítottak elsődlegesen politikai megfontolásból.

Magyarország 1924-1931 között rendkívül nagyösszegű külföldi hiteleket vett fel. Az ország tartozásállománya 1931 nyarára 4,3 milliárd P-re duzzadt. /8/ A nagy kölcsönök gazdaságfejlesztési lehetőségei kihasználatlanok maradtak. Túlnyomó részüket nem produktív beruházások emésztették fel. A beruházási célokra számításba vehető hosszú lejáratú hiteleknek csupán 20 %-a jutott termelő beruházásokra, 1/3-át a városok és megyék szétaprózva hasznosíthatták, közel 25 %-át az államapparátus bővítésére, luxusépítkezésekre fordították. /9/ A kedvezőtlen feltételekkel elnyert és rosszul felhasznált hitelek a magyar gazdaság pénzügyi kiszolgáltatottságához vezettek. E tényre, Magyarország eladósodására és pénzügyi függésére vezethető vissza, hogy az ország a tőkés világgazdaságban jelentkező pénz- és hitelválság hatásaival szemben védtelennek bizonyult.

A fentiek alapján 3 tényező magyarázza a tőkés világgazdaság 1929-1933-as válságának a magyar gazdasági életre gyakorolt, rendkívül pusztító és hosszadalmas depressziót előidéző hatását:

1. Magyarország agrár jellege, elmaradott, feudális maradványokkal terhelt, struktúrális válsággal küszködő mezőgazdaság
2. Magyarország külkereskedelemre orientáltsága, a mezőgazdasági export és az ipari nyersanyag import következtében világpiacon utaltsága
3. Magyarország eladósodása, a tőkés nagyhatalmaktól való nagymértékű függősége.

A gazdasági katasztrófákat előidéző lavinát 1929 október utolsó napjaiban a new yorki tőzsdén lezajló események, az értékpapírok árfolyamának óriási mértékű zuhanása /40-60 %/ indították el. Ezek a jelenségek a tőkés világ gazdasági egyensúlyának megbillenését tükrözték. /10/

A válság magyarországi hatásait - aszerint csoportosítva, hogy milyen időrendben jelentkeztek - négy területen kell vizsgálat tárgyává tenni: a mezőgazdaság, az ipar, a pénz- és hitelélet, továbbá a társadalmi-politikai élet területén. E területek a válság szakaszainak is felfoghatók, annak hangsúlyozásával, hogy az egyes szakaszokban jelentkező hatások nem egymástól függetlenül, hanem egymást áthatva és erősítve, komplex módon, nehezen és ellentmondásosan kibontakozó szálakkal fonódtak össze.

A válság magyarországi hatásaként a legsúlyosabb pusztítás és ennek leghosszadalmasabb felszámolása a mezőgazdaságban következett be. A túltermelés tünetei már az 1928-1929-es mezőgazdasági évben jelentkeztek árcsökkenés és értékesítési nehézségek formájában. A kiviteli felesleggel rendelkező magyar mezőgazdaságra, amelyre az egyoldalú szemtermelés volt jellemző, különösen katasztrófális volt a gabona nagyarányú áresése. Pl. a búza nagykereskedelmi ára a következőképpen alakult: /11/

1924-28-as évek átlagára	100 %
1931	42,3 %
1933	35,6 %

Az áresés azonban más terményekre és az állati termékekre is kiterjedt. A növényi eredetű termékek áresése 1929-1933 között 53 %-os, míg az állatok és állati termékek áresőkkeneése 48 %-os volt /az 1924-1928-as átlagárat 100-nak véve/. /12/ A világpiaci árzuhanást a mezőgazdasági termékeket importáló országok a belső piac monopolizálásával kivédhették. A tengeren túli gabonaexportáló országok gépesített mezőgazdaságának kisebb önköltsége, magasabb életszínvonaluk eredményeként bővebb belső piacon, némileg ellensúlyozhatta az árzuhanást és a piacok szűkülését. Magyarország mindkét országosoportnál előnytelenebb helyzetben volt. Mezőgazdasága még a 20-as évek konjunkturális viszonyai közepette /1926-1929/ is alig halad előre a technikai fejlődés, a terméseredmények, a termésátlagok és a bevetett terület struktúráját illetően, sőt az állattenyésztésben visszafejlődés figyelhető meg. /13/ A válság körülményei között a mezőgazdaság elmaradottsága fokozódott, külterjesebbé vált. Bár az alacsony terményárak és a mezőgazdaság fix költségei, a földjáradék állandósága, a termelés fokozására készítette a termelőket, a növénytermesztés terén stagnálás, az állattenyésztés terén pedig folytatódó visszaesés tapasztalható a válság éveiben. /14/

Az áresés miatt osökkent a mezőgazdaság pénzbevétele. A nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás 1933-ban az 1928. évi- nek csak 40 %-át tette ki. A megosappant pénzbevételekkel szemben megnöött az adósságteher, mivel a stabilizáció után nagyarányú eladósodási folyamat indult, amelyet a konjunkturális viszonyok erősítettek. A válság éveiben a tartozásállomány megkétsze-

reződött és több mint kétszeresen haladta meg a pénzbevétel mértékét. /15/ A mezőgazdaság válsága tehát az árak, a jövedelmek és az adósságok közti kiáltó ellentmondások formájában jelent meg.

A szélesre nyílt agrárrolló, amely a mezőgazdasági és az ipari áralakulás ellentmondására vet fényt, a válság fontos sajátossága. Bizonyos fokú agrárrolló már a 20-as években is tapasztalható volt, de míg 1928-ban az agrárrolló 1913-hoz képest nem egészen 6 %-os volt /vagyis az ipar körébe tartozó árúk indexszáma 6 %kal magasabb volt a mezőgazdasági termékek indexszámánál/, 1930-ban 47 %, 1933-ban pedig 70 %. A környező exportáló országokkal összehasonlítva Magyarországon alakult legkedvezőtlenebbül a mezőgazdaságnak az iparhoz viszonyított árhelyezete. /16/ A válság mélypontját az 1933-ban legszélesebbre nyílt agrárrolló jelezte.

A válság felszámolását elősegítő állami beavatkozási politika, amely már a válság kezdetén megfigyelhető volt, a mezőgazdaság területén bontakozott ki legsokrétűbben és 1934-től felgyorsult. A termelés területén is jelentős intézkedésekre került sor /a minőség javítására irányultak/, az állami beavatkozási politika tengelyében mégis a mezőgazdasági terményértékesítés állami támogatása állt. Az értékesítés előmozdítására fordított összegek alakulása jelzi ezt a tendenciát: /17/

1929-1930	380 000 P
1932-1933	5-6 millió P

A válságba került magyar mezőgazdaság helyzetét összefoglalva: árzuhanás; szélesre nyílt agráröllő; értékesítési nehézségek; jövedelemcsökkenés; adósságterhek; stagnáló növénytermesztés, visszaeső állattenyésztés, fokozódó technikai elmaradottság; állami beavatkozási politika többágú kibontakozása.

A magyar gazdaság megrázkódtatásait fokozta a mezőgazdasági válság talaján 1929-től kibontakozó ipari válság. Első jelei áresések formájában jelentkeztek, 1930-tól pedig már az ipari válság legjellemzőbb tünete, termelésvisszaesés is mutatkozott. A termelésvisszaesést a fogyasztópia szűkülése, és az ennek ellenére mesterségesen magasán tartott monopolárak nagymértékben előidéztek. E tünet azonban nagyon eltérő arányban és időtartammal jelent meg a gyárpar 3 nagy ágazatában.

A legnagyobb mértékű termelésvisszaesés a termelőeszközöket előállító iparágakban, a vas- és fémipar, gépgyártás, építőanyagipar, faipar területén tapasztalható. Ezek együttes termelése 1932-ben az 1929. évinek felére esett vissza. Az ipar e döntő ágai a beruházási tevékenység szünetelése, az építkezések leállása, a közlekedés és a mezőgazdaság beszerzéseinek csökkenése miatt szinte megbémultak. A nehézipari válság súlyos és elnyúló voltában szerepet játszott az a körülmény, hogy a gyárparon belül ez az iparág volt a legteljesebben monopolizált terület. A monopóliumok árszabályozó szerepe következtében a nehézipari árak csupán 3-4 %-os csökkenést mutattak, míg az ipari árak átlag 25 %-kal estek.

Az élelmezési és az egyéb fogyasztási cikkek gyártó iparok is közvetlenül megszenvedték a fizetőképes kereslet csökkenését. A tömegek amúgy is alacsony életszínvonaluk következtében a válság kibontakozásával - bércsökkenések, elbocsátások, keresetnélküliség - még a legszükségesebb ruhadarabok beszerzéséről, sőt az élelmiszerek egy részéről is le kellett, hogy mondjanak. Így az élelmezési és egyéb fogyasztási szükségletek kielégítésére szolgáló iparágakban is számottevő kb. 23 %-os termelés-csökkenés mutatkozott.

A könnyűipari ágak /textil-, bőr-, papíripar/ alig érezték a válság hatását. Ezek, különösen a textilipar, már a 20-as évek közepétől vámvédelemben részesültek. Felfutásukat tulajdonképpen a monarchia idejéből örökölt ipari struktúra aránytalansága tette lehetővé, ugyanis ezek az iparágak szinte teljesen hiányoztak és e termékek nagyrésze korábban külföldről érkezett. A válság éveiben erősödő állami beavatkozás, behozatali korlátozások révén privilégizált helyzetet élveztek a belső piacon, amelynek szűkülését a külföldi árúk kiszorításával ellensúlyozták. Termelésük még 1930-ban is meghaladta az 1929. évi szintet. 1931-32-ben tapasztalható ugyan 2-4 %-os visszaesés, de már 1933-ban több mint 10 %-kal meghaladta a válság évének termelési mutatóit.

A gyáripari termelést összességében vizsgálva a visszaesés 1932-ben érte el mélypontját, 24 %-kal maradva el az 1929-es csúcspontot jelentő termelési színvonal mögött. Az ipari válság hosszas elhúzódására utal, hogy míg a többi országban általában

1933-ban kezdődött a javulás, addig Magyarországon ekkor még további áresések voltak. A termelés szintje csak 1936-ban érte el, ill. haladta túl 3 %-kal az 1929-es szintet. A könnyűipar egyes ágazatainak kifejlődése javította ugyan az ipari szerkezet korábbi aránytalanságát, ez azonban kevésbé változtatott a magyar ipar elmaradottságán és alig tette lehetővé a válság hatásainak tompítását. /18/

Az ipari válság sajátosságait összefoglalva: a mezőgazdasági válság talaján, azzal összefonódva mély és hosszantartó volt; egyenlőtlenül érződött a gyárpar egyes területein; kevésbé ár-, inkább termelésosökkenésben nyilvánult meg; élesen tükrözte a monopóliumok árszabályozó szerepe és a fogyasztópiac szűkülése közti ellentmondást.

A nemzetközi pénz- és hitelkapcsolatok összefonódása és összeomlása révén 1931. nyarán Magyarországot is bekerítette a pénzügyi- és hitelválság gyűrűje. Az árrendszer felbomlása, a termelés és értékesítés bizonytalansága a magyar mezőgazdaság és ipar területén, önmagában elegendő lett volna a pénz- és hitelviszonyok egyensúlyának megbomlásához. A válság teljes pénzügyi összeomlással és államosóddal fenyegető voltához Magyarországon a nemzetközi hitelek hirtelen elapadása és a visszafizetési terhek elviselhetetlenné válása járult hozzá. A magyar gazdaság vérkeringésének 20-as évekbeli megindításában és biztosításában szerepet játszó külföldi hitelforrások 1930-tól befagy-

tak, a korábbi nagy összegű hitelek törlesztése és kamatai fizetésének kötelezettsége azonban továbbra is fennállt, mégpedig a már egyre nagyobb megrázkódtatásokat szenvedő nemzetgazdaság amúgy is szűkös erőforrásaiból.

A visszafizetések forrását a válság éveiben - a lecsökkenő termelés és kivitel következtében - egyre inkább az arany- és devizakészletek képezték, amelyek 1931 nyarára kimerültek. A pengő aranyfedezete 40 %-ról 28 %-ra csökkent, fizetéseképtelenség és államcsőd fenyegetett.^{720/} A külföldi hitelezők mellett a hazai betéttulajdonosok is követelték pénzüket. A hirtelen jelentkező visszafizetési igény miatt a magyar bankrendszer az összeomlást úgy tudta elkerülni, hogy a kormány 1931. július 17-én háromnapos bankzárlatot rendelt el. A megnyíló bankok pedig a közben életbe lépő kifizetési korlátozásoknak és kényszerintézkedéseknek megfelelően álltak ismét a betéttulajdonosok szolgálatába, így kerülve el betétállományuk hirtelen megcsappanását. A bankok válság okozta megrendülése után tőkeállományuk gyarapodása megszűnt, a korszakon végig stagnált.

Az államcsőd elkerülését, az arany- és devizakészleteknek - a nemzetközi hitelválság és a hatalmas magyar adósságállomány ellenére történő - megőrzését, a nemzetgazdaság szolgálatába állítását, a kötött devizagazdálkodás bevezetésével biztosították. Ez a 30-as évek gazdaságpolitikáját

meghatározó, az állami beavatkozás kiterjesztését megalapozó intézkedés volt. Ennek alapján került sor 1931 nyarán a külföldi tartozások kifizetésének megszüntetésére, amelyet 1931. december 22-én a "transzfermoratórium"-rendelet véglegesített. A kötött devizagazdálkodás alapján került sor a külkereskedelem állami ellenőrzésére, a felárrendszer bevezetésére, vagyis a válságból való kilábalás lehetőségeinek keresésére, a gazdasági élet javulására. A piacszerzést és a devizagondok megoldását szolgálták a valutáris kapcsolatok helyett kiépülő, kölcsönös áruszállításra alapozott un. kliringelszámolással bonyolított külkereskedelmi kapcsolatok. Ezek alakulása szoros összefüggést mutat a válság következtében megváltozó európai politikai és gazdasági folyamatokkal. A magyar mezőgazdaság válságból való kiségitésének egyetlen lehetséges útja a kiviteli lehetőségek felkutatása volt. A piacok tartós biztosításának igénye elindította a magyar gazdaságnak a német "élettérbe" illeszkedő folyamatát, amely 1934-36 között erősödött meg. /21/

A gazdasági válság elmélyülését fokozó pénz- és hitelválság magyarországi hatásait összefoglalva: a hatalmas külföldi tartozásállomány és a kimerült arany- és devizakészletek közötti ellentmondás kiéleződése; korábbi nemzetközi fizetési kötelezettségek lehetetlenné válása; a kötött devizagazdálkodás bevezetése; új gazdaságpolitikai irányvétel.

II.

Szeged helye, szerepe az ellenforradalmi Magyarországon
az 1920-as években. Gazdasági és társadalmi struktúrájá-
nak jellemző vonásai.

Szegedet történelme folyamán viszonylag kedvező földrajzi adottságai, szárazföldi és vízi utak kereszteződésénél, mezőgazdasági, elsődlegesen gabonatermelő területek regionális központjává avatták. Jelentőségét autonóm közigazgatási egységgé válása, a feudális korban szabad királyi városi rangra emelkedése, majd a polgári közigazgatási szervezetben törvényhatósági joggal való felruházása is jelzi. Vonzási körzetét, amely a közigazgatási határain mindig is túlra terjedt, a trianoni határmegállapítás mindenekelőtt gazdasági szempontból zsugorította. Bácska, Bánát mezőgazdasági nyersanyagtermelő területeinek elvesztésével Szeged fő iparágát, az élelmiszeripart /malom- és húsipar/ érzékeny veszteség érte.

A határvárossá lett Szeged továbbra is regionális központként funkcionált, megőrizve, illetve ide menekítve több megyényi hatáskörrel működő ipari és kereskedelmi hivatalokat, államhatalmi és államigazgatási szerveket, továbbá kulturális intézményeket. Itt székelte a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara, a Szegedi Itélőtábla és Főügyészség, kerületi rendőr-főkapitányság, csendőrkerületi parancsnokság, honvéd hadtestparancsnokság. 1920-tól a kolozsvári egyetem Szegedre telepítése növelte a város kulturális jelentőségét. A osanádi püspök Szegedre köl-

tözése után /1923-tól/ a római katolikus egyházi szervezet keretébe püspöki helynökség székhelyeként illeszkedett be. /1/

A Horthy-korszakban Szeged lakosságának létszámát figyelembe véve az ország második legnagyobb városa volt. Lakóinak száma a következőképpen alakult: /2/

1920	123 565 fő
1930	135 071 fő
1940	136 752 fő

"Ez az egykori főváros utáni második hely azonban csalóka lát-
szat. Fél megyényi nagyságú tanyás határával volt sokáig az
ország második legnagyobb lélekszámú városa..." /3/

Nagykiterjedésű, 141 789 kat.hold /816 km²-nyi/ területe két
ágban - nyugati irányban Alsó-tanya, észak-nyugati irányban
Felső-tanya - mélyen benyúlt Csongrád vármegye területébe, oly-
annyira, hogy legtávolabbi pontjain /40-50 km-re a város köz-
pontjától/ Bács-Kiskun vármegyével volt határos.

Tanyavilágában a lakosság egyharmada, 45 450 fő élt, akik-
nek csaknem kizárólag a mezőgazdaság nyújtott megélhetést. /4/

A külterület igazgatását két tanyaközpontból látta el a város.
Alsó- és Felsőközpont, ahol templom, plébánia, iskola, közigaz-
gatási hivatalok épültek és tanyai kapitányság, orvos, szülész-
nő működött, faluszerű településekké váltak. Ezeken kívül még
két helység, Röske és Szentmihálytelek emelkedett ki a minden
szociális létesítményt nélkülöző tanyai telepek sorából. /5/

A külterületi népesség kulturális helyzete is kedvezőtlenebb volt. A 6 évnél idősebb korosztály írni, olvasni tudását a belterületen 94,8 %-os, a külterületen 89 %-os adat jellemzi. /6/

A tanyavilágból Szeged sűrűbben lakott körzetéhez közelítve, a közigazgatási felosztásban már szegedi belterületnek minősülő telepek és külvárosrészek képe még igen kérdésessé teszi a település "nagyvárosias" jellegét. /7/

"Alsóváros... Külön falu volt ez egykor a Palánkon kívül, s az összeépülés után is külön falusias városrész maradt; a paprika hazája... Ez a paraszt-Szeged...

Felsőváros. Ez is különálló városrészként települt, kívül a Palánkon. Csak nem parasztok, hanem hajósok, halászok, fuvarosok, mindenféle iparosok és kereskedő vásározó népek települtek ide. Hagyományosan is kisváros volt ez... politikailag is mindig aktívabb és nyugtalanabb volt, mint a Belváros, vagy Alsóváros. Munkásmozgalma régi...

Móraváros és Rókus. A belvároshoz egy-egy szárnyként csatlakozott az Alsóváros és a Felsőváros, és a külső övezetből még nyitva maradt a Budapest felé vezető út melléke. Idetelepült Móraváros és Rókus, mégpedig nagyrészt munkásokból. Ez lett az első munkásvárosrész... történetileg a harmadik városrész, ami körülveszi a belvárost.

A városszéli lakótelepek. Az árvíz utáni városépítők nem terveztek ilyeneket. Akkor a munkások és a szegényebb kispolgárok Alsóvároson és Felsővároson laktak, majd még a múlt század-

ban összetömörült belőlük Móraváros és Rókus, és ezzel bezárult a kör a belváros körül. Ez a külvárosi övezet azonban hamarosan szűk lett a szegedi szegényebb rétegek számára, és az első világháború után sorra munkástelepeknek parcellázták a nagyrészt mély fekvésű, körtöltésen kívül eső, városszéli földeket. Így keletkezett 1919 és 1926 között a Somogyi /ma Petőfi-telep/, az Aigner-telep /ma Béke-telep/, a Fodor-telep /ma a Tarján-telep része/, a Kecskés-telep /ma Ságvári-telep/, a Hattyas és a Baktó; 1930-1936-ban pedig a Tarján-telep és a Gedó - több kisebb telepet nem is említve.

...Nagyrészt mély fekvésű, sok helyen talajvizzel fenyegetett helyen, legnagyobb részben kétszáz négyszögölnyi telkeken városi szegény emberek építették itt fel kiskertes, falusias házaikat sárból-földből, maguk ásta kutakkal... Vizjárásos években pedig elkeseredett harcot vívtak a vízzel és a sárral..." /8/

Szeged belvárosát a nagykörút mintegy "demarkációs vonal" választja el a városi közművesítésben alig részesülő külső városrészekről, a fentebb leírt "paraszt- és proletár-negyedektől". A régi szegedi belváros, a Palánk nagyvárosi jellegűvé az 1879-es árvíz utáni újjáépítés következtében vált. Ekkor alakult ki a körutakkal és sugárutakkal tagolt, emeletes házakat, nagy tereket és parkokat magába foglaló városkép. "...Szegednek van két nagy vigasztalása: a növény, s az utcák széles, nagy lélegzete. Gyönyörűen befásították a belső várost és Új-Szegedet,

májusban csodálatosan szép a Tisza mindkét partja. A másik vigasz pedig az utcák nagy lélegzete, a széles nyílegyenes sugárutak. A nagy lélegzetek azonban egy-kettőre elakadnak, ha a külső városrészekbe térünk..." /9/

A belváros építése és szépítése az ellenforradalom berendezkedése után lázas ütemben folytatódott, de nem a "nagyvárosi létfeltételek" megteremtése céljából. A Klebelsberg-i elképzelést, Szegednek a kultúra terjesztésében való elhivatottságát, a kulturfülénnyt hirdető neonacionalista ideológiát reprezentálták azok a költséges építkezések, amelyek a gazdasági megfontolásokat mellőzve, "a belvárost kacsalában forgó kastéllá" kívánták varázsolni. A Palánk lebontásra ítélt lakóházai helyén épülő egyetemi létesítmények, közintézmények, a fogadalmi templom égbe szökő tornyainak csalóka látszatát a korabeli szerző így oszlatja szét: "...Trianon meghozta a sóvárgott egyetemet. De elhelyezése gondot okozott. Kiszorították helyéből a felsőipariskolát, az egyik gimnáziumot, megszüntettek egy népiskolát. Szeged egy terjedelmes városrészének a Rókus városrésznek egyáltalán nincs népiskolája. "Ez a fenn az ernyő nincsen kas" várospolitikája... Ebben az időben a háborús romok még láthatók voltak, az emberek marha-vagonokban laktak, a lakásos emberek nagyrésze egészségtelen környezetben élt. A város hatósága a legsürgősebben megalkotandó városi műnek a fogadalmi templomot találta..." /10/

Az ellenforradalmi propaganda szolgálatában Szegedre rótt megkülönböztetett szerep ellentmondásos, a város teherbíróképességét jóval meghaladó voltára így figyelmeztetett a Dél-magyarország tudósítója: "...Hiányoznak a városiasság legelemibb feltételei. Nyitott árkok, döglött állatokkal diszitve, kövezetlen utcák víz nélkül, csatorna nélkül. 1929-ben az egész város kövezésére 30 000 P jutott, ezzel szemben "rálátásra" /értsd: szépészeti célokra/ van 91 000 P... Amikor majd a "rálátást" felavatják nagy ünnepek között... a nagy tolongásban majd megbotlik valaki és hátra esve belefullad a Nemestakács utcai pocsolyába... Megállithatnék az egészséges lakások lerombolását és kiemelhetnék a jövő generációt a pinceodukból..." /11/

Miközben a fogadalmi templom körül - az utóköz csodálatát is kiváltó - "műpatinás téglák" - építmények készültek, a szegedi lakóházak falazata és tetőzete a következő képet mutat /1930-ban:/ /12/

Szeged 100 lakóházából

24,1 kő vagy téglák

30,7 kő, téglalappal vályog vagy sár

falazatú

44,5 vályog vagy sár

0,7 fa vagy más

66 lakóház cserép, pala vagy bádóg

5,4 zsindely vagy deszka

tetőzetű

28,6 nád vagy zsúp

Szeged kiemelt szerepe a 20-as évek Magyarországnak vidéki városai között elsődlegesen a bővebben juttatott állami támogatásokban és az ezek segítségével megvalósuló reprezentatív középítkezésekben jutott kifejezésre. Ezt a szerepet több, történelmi-politikai és társadalmi-ideológiai tényező összejátszása következtében szabta rá a konszolidálódó fasiszta rendszer.

A magyar Tanácsköztársaság megdöntésére gyülekező külföldi intervenciós csapatok - Szegeden a franciák - igen kedvező terepet biztosítottak a belső, "nemzeti szinten" szerveződő ellenforradalmi erők tevékenységéhez. Szeged ellenforradalmi gócponttá szervezésében a katolikus egyház kezdeményező és meghatározó szerepet játszott. A proletárdiktatúra néhány napos szegedi fennállását követően kibontakozó ellenforradalmi szervezkedés résztvevői - a Szegeden nagy számban élő és ide menekülő - polgári és gazdag-paraszti származású hivatalnokok, tisztviselők, katonatisztek különböző csoportjai számára Zadravetz István házfőnök és Várhelyi József plébános programadó ígét, a "keresztény nemzeti" világnézet uralomra juttatásának eszméjét hirdette. /13/ A szegedi lakosság vallásfelekezeti és nemzetiségi összetétele /római katolikus a lakosság 88,1 %-a, magyar anyanyelvű 96,8 %-a/, továbbá nagylétszámú hivatalnoki, alkalmazotti és értelmiségi un. középrétege /14/ kedvező talajként igérkezett a fasiszta ideológia magvának elhintésére, a "szegedi" gondolat eszmekörének kialakítására.

Ezen ideológia lényege a forradalomellenesség volt, ez határozta meg a véresen berendezkedő, majd konszolidált formát öltő rendszert. A forradalomellenesség kezdettől kiegészült nacionalista és antiszemita megnyilvánulásokkal, amelyeket a trianoni határmegállapítás sérelmei és a magyar kapitalista gazdaság és társadalom ellentmondásai tovább erősítettek, nyílt sovíniszta uszításokkal tetézték. A katolikus egyház Szegeden nemcsak bábája, hanem mindvégig készséges ideológiai kiszolgálója is maradt a rendszernek, hiszen a csanádi püspökség elszakadt területeinek visszaszerzéséhez anyagi érdekei fűződtek.

A "hirhedt" gondolat névadó városa a 20-as évek második felében elsősorban a buzgó katolikus kultuszminiszter, Klebelsberg Kunó révén került az ellenforradalmi propaganda szimbólumrendszerébe. Szeged kulturális- és közintézményeinek fejlesztése a kultúrfőlényt a szomszéd népekkel szemben hirdető tételnek külsőségekben megnyilvánuló szolgálatára rendeltetett. Kitapintható a kormányzat külpolitikai orientációja is a kultuszminiszter 1929 augusztusában megjelenő azon rendelete mögött, amely a szegedi leánygimnáziumban az olasz nyelvet kötelező tárgyként vezette be. /15/

Szeged város "előkelősége", azonos politikai és ideológiai elvek által vezérelve, igyekezett méltó lenni a kiemelt szerephez. A gazdasági nehézségeken azonban szemfényvesztő középületek létesítésével nem lehetett úrrá lenni. A stabilizá-

ciós kölcsönök és néhány kedvezőnek mondható gazdasági év /1926-1928/költekezővé, a kormány javaslatait és "adományait" fenntartás nélkül elfogadóvá tette Szeged város vezetését. Gazdasági megfontolások diktálták, hogy a Speyer-kölcsön felhasználásával 1927-ben kisvasutat létesítsenek, s az elcsatolt területek helyett Alsótanya körzetét fokozottabban bekapcsolják a város gazdasági életébe. /16/

Klebensberg "népiskolai akció"-ja, mely a "kultúrfőlény"-t hirdető propaganda alátámasztását is szolgálta, kétségtelenül gyarapította az elemi iskolák számát Szegeden és környékén, de jelentős terheket rótt a város adófizetőire. Túl nagy áron, a tanyai és városi szegények kizsákmányolásával és nyomorúságos helyzetben tartásával váltotta meg Szeged városa a kormány "adományait". Klebensberg gyakori szegedi látogatásainak legfőbb asszisztense, Somogyi polgármester kifakadása az 1929. szeptemberi közgyűlésen a város gazdasági erejének megroppanását jelzi: "Nekünk újabban igen sokba kerül az, amit a kormánytól kapunk..." /17/

A város gazdasági erejének kiszípolyzására vonatkozóan további számos példa említhető:

- Szeged város törvényhatósága 1925-ben kötelezettséget vállalt arra, hogy 50 éven át évi 25 vagon búza egyenértékével járul hozzá a város közönsége az egyetemi negyed és a klinikák építési költségeihez. /18/

- A felsőbalástyai elemi iskola létesítésére 1929 elején kultuszminiszteri leirat alapján került sor, mégpedig a következő feltételekkel: A költségek 30 %-át, a terület és a berendezés biztosítását Szeged városnak kellett vállalni, az államkinostár az építési költségek 70 %-ára ígért fedezetet. /19/

- A József főherceg-telepen létesítendő elemi iskolát eredetileg, "vallás-erkölcsi és szociális okokból" az apácák vezetésére kívánták bízni, és építését 30 000 pengős segély kiutalásával az egyházközségre ruházták. Miután az apácák nem vállalkoztak az iskola átvételére, a kiutalt segélyt Szeged városa főispáni utasításra "átvehette", a községivé nyilvánított új elemi iskola létrehozásának összes többi gondjával és költségeivel, mégpedig "a helyi lakosok kérésére" - indoklással. /20/

- Az 1928/29- és 1929/30-as városi költségvetést terhelte annak a 6 óvodának a költsége, amelyek közül 3-t a város "fontos kulturális és nemzeti érdekből" apácák kezébe adott azzal a megjegyzéssel, hogy "mindazon hozzájárulást biztosítja, mint az állami óvodáknak". /21/

- A tehertételek növekedését érzékelteti a Fogadalmi templom villamosáram fogyasztási költségeinek 1000 P-t meghaladó külön tételként való beállítása az 1929/1930-as költségvetésbe. /22/

- 1929. februárjában tárgyalta a közigazgatási bizottság Klebelsberg gazdasági szakiskolák létesítésére vonatkozó újabb

javaslatait. E terv, mely Alsóvároson, Felsővároson, Ujszege-
den, Csengelén és Röszkén kívánta felállítani a gazdasági is-
kolákat, kezdeti stádiumában elakadt. /23/

A Pesti Napló 1929. augusztus 18-i számában megjelent
Klebensberg-i nyilatkozat "...bevallotta, hogy anyagi eszkö-
zök hiánya miatt nem tudta az iskolaépítési programot telje-
síteni, de hasonló okokból nem is tudja folytatni. Ez a Kle-
bensberg-i nyilatkozat tulajdonképpen epilógus volt az iskola-
építési tervekre vonatkozóan. A Népszövetségi kölcsön felhasz-
nálása és a dolgozó tömegek súlyos megadóztatása következté-
ben, a Bethlen-kormány idején a korábbi időszakokhoz képest
viszonylag jelentős előrehaladás történt a külvárosi és ta-
nyai iskolák építése terén. Az iskolaépítés üteme és mennyi-
sége azonban messze elmaradt a szükségletek mögött..." /24/

A városi kölcsönt a gazdaságossági szempontok nélkül, im-
produktív módon felhasználó, Klebensberg révén a kormány fel-
tétlen támogatására számító szegedi gazdaságpolitika elhibá-
zott voltát az országra nehezedő gazdasági válság élesen ve-
tette felszínre. "A jövő Nagy-Szegedének egyik legelső előfel-
tétele az, hogy mindig legyen egy Klebensbergünk..." /25/ - e
nyilatkozat rávilágít a gazdasági fejlődés ingatag előfeltéte-
lére 1928-ban és utal Szeged gazdasági fejlesztését célzó, a
város gazdasági körzetét a környező községek hozzátartozásá-
val kibővíteni igyekvő elképzelésekre. A tervezgetések köze-

pette még a közigazgatási határok Csongrád megye rovására történő kiterjesztésének, Szeged megye létrehozásának követelése is elhangzott, amely természetesen a Csongrád vármegyei közigazgatási hatóságok élénk tiltakozását váltotta ki. A gazdasági Szeged megye tervét azonban tovább melengették. A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 1929 nyarán a városhoz intézett átiratban fogalmazta meg Szeged forgalmának fellendítésére teendő intézkedéseket: /26/

- a városból kivezető utak és utcák megjavítása
- jobb vasúti összeköttetés létesítése Szeged és a Csongrád vármegyei városok között
- motoros körforgalom megindítása Szeged-Kiskunfélegyháza-Csongrád-Szentes-Hódmezővásárhely-Szeged útvonalon
- az algyői híd és a bajai műút építésének szorgalmazása a kormánynál.

Amikorra a gazdasági fejlesztés körülményét és lehetőségeit mérlegelő javaslatok hangot kaptak, akkorra a gazdasági válság jelentkezése, az állami támogatás csökkenése, majd megszűnése lehetetlenné tette a gazdaságpolitika korrigálását.

A válság a társadalmi és politikai ellentmondásokat is pattanásig feszítette. A Bethlen-kormány bukása után Klebelsberg Kunó is kimaradt a kabinetből. Kegyvesztetté válásához hozzájárult az a hirverés, amelyet a "Magyarság", a bethleni

konszolidációt jobbról támadó napilap osapott a kormány és személy szerint Klebelsberg költekezése körül. /27/ Ezen-
túl a "kultúrfölény" fennkölt hangoztatását és költséges
reprezentálását, az egyháznak "kulturmisszió"-s szerepet
szánó Klebelsberg-i neonacionalista ideológiát felváltot-
ta a "szegedi" gondolat új formája: a reviziót, az antisze-
mita, sovinszta jelszavakat hangosan hirdető, a katolikus
klérust mostmár a szociális demagógia erősítése céljából
továbbra is felhasználni igyekvő fasiszta ideológia.

A "gondolat" hatókörének sugarait - amelyek elsődle-
gesen a "felüllévők", a szegedi uralkodó osztály: a város
vezető tisztviselői, virilisei, egyházi méltóságai érdekeinek
kifejezői voltak - nem sikerült huzamosabb időre kiterjeszte-
ni a névadó város társadalmának szélesebb rétegeire: a mun-
kásokra, kis- és szegényparasztoakra, kisbérlőkre, a néphez
ragaszkodó értelmiségre. "A két világháború közötti ellen-
forradalmi korszakban is felfelé ivelt Szeged pályája. Nem
a "szegedi gondolattal", mert az elköltözött Szegedről, a
tulajdonképpen sohasem is volt honos itt..." /28/ "A nagy
hagyományú, harcos jelenü baloldali munkásmozgalom" Szegeden
a válság éveiben országos jelentőséggel bíró eseményeket jegy-
zett be a korszak történetébe. /29/ "A népiességet és a mun-
kássággal való azonosulást egyesítő szegedi irodalmi hagyo-
mányok"-nak /Móra Ferenc, Juhász Gyula/ folytatásaként "...
a 20-as évek végén, a 30-as évek elején épp Szeged lehetett

egy provoncializmus keretein túllépő, a parasztsággal és munkássággal szövetséget kereső baloldali jellegű művészeti-politikai mozgalom fölnevelője." /30/

Szeged városnak, mint a kapitalista Magyarország egyik gazdasági és társadalmi egységének sajátos vonásait lakosságának foglalkozási adatai tükrözik. /31/

Ezen adatokból Szeged gazdaságának mezőgazdasági jellege domborodik ki /36,4 %/, különösen a th. jogú városok foglalkozási statisztikájával való összehasonlításban /11,5 %/. A mezőgazdaság azonban nem rendelkezik azzal az abszolút túlsúllyal, mint amellyel országos viszonylatban /51,8 %/. Ezt a tényt többek között az egyéb, iparon kívüli foglalkozási ágakban elhelyezkedők országos átlaghoz viszonyított magas számaránya indokolja.

A mezőgazdasági népesség arculatát a birtokstruktúra elemzése tárja fel. /32/ A birtokmegoszlás mind a bérlők, mind a birtokosok kategóriájában a kisegzisztenciák túlsúlyát, a kis- és szegényparasztság nagy számarányát tükrözi /0-10 holdig terjedő területen gazdálkodott több mint 80 %-uk/. Ugyanakkor az összes birtokosok közel felét /44,6 %/ kitevő gazdálkodói réteg, a 0-1 holdasok csak az összes birtokok területének 1,3 %-át vallhatták magukénak. További aránytalanságot jeleznek a számarányukat tekintve kicsiny, de a birtokolt terület nagyságát alapul véve jelentősnek mondható /25 %/ gazdagparaszti bir-

toktestek. Szeged városa a megművelt földterület 45,3 %-ával, 64 143 kat.holddal rendelkezett. Birtokának jelentős részét, 45 183 holdat rosszul gazdálkodó nagybirtokosként, felaprózva, kisbérletek formájában hasznosította. /33/ Ezzel a rendszerrel a szegedi és a Szeged környéki földműves nép alapproblémáján, a földéhségen enyhített ugyan, de a kisbérlők gazdasági erőtlensége következtében a mezőgazdaság termelékenységére nem volt biztosított, a bérelt városi földek nagy részén uzsoragazdálkodás folyt.

A belterületen az ipar igen erősen túlsúlyban volt a mezőgazdasághoz viszonyítva, ugyanis a belterületi kereső népesség 36,2 %-a az iparban és csak 8,3 %-a a mezőgazdaságban talált megélhetést. Azonban nem ilyen kedvező a kép, ha a nem termelő ágazatokban foglalkoztatottak számarányához viszonyítjuk az ipari foglalkoztatottak számát, tudniillik, a közszolgálat, véderő, nyugdíjas és egyéb kategóriába tartozó keresőnépesség számaránya a belterületen csaknem elérte / 30 % körül/ az iparban foglalkoztatott belterületi kereső népesség számarányát. /34/

Szeged ipara nagyrészt a helyi vagy a nem nagy távolságból ideszállított nyersanyagok feldolgozására, illetve a városi és környékbeli szükségletek kielégítésére szorítkozott. Ez a magyarázata annak, hogy elsősorban a könnyűipar ágazatai, ezen belül is az élelmiszeripar és a textilipar dominálnak, továbbá igen jelentősnek mondható az építőipar és az egyéb fogyasztási szükségleteket ellátó szolgáltató ipar.

Az ipari koncentrációt korszakunkban vizsgálva szélsőségeket tükröző adatokra bukkanunk: egyfelől kis- és kézműipari műhelyek sokasága /a segéd nélküli vállalatok az összvállalatok 55,4 %-át teszik ki/; másfelől a többszáz munkást alkalmazó, a korszerű technika legújabb vívmányait is hasznosító néhány nagyüzem található. /A 20-nál több segéddel dolgozó vállalatok száma az összes vállalatok 1,3 %-át tette ki, ugyanakkor ezekben koncentrálódtott a szegedi ipari munkásság fele. /35/

Szeged város 20-as évekbeli gazdaságának helyzetét a gazdasági és társadalmi struktúra jellemző vonásainak számbavételével, a következőkben foglalhatjuk össze:

1. Szeged gazdasági életében a mezőgazdaság meghatározó jelentőségű volt.
2. A gazdaságok döntő többségét kitevő kisbérletek és szegényparaszti parcellák a mezőgazdaság termelékenységét csak alacsony szinten biztosították.
3. A trianoni határmegállapítás következtében összezsugorodott mezőgazdasági körzetben az új feltételekhez nehezen alkalmazkodó ipari struktúra eltorzult.
4. Az ipar abszolút túlsúlyáról még a belterületen sem beszélhetünk, és e relatív túlsúlyban lévő ágazat nagy aránytalanságokat mutatott.
5. Az ipari termelés koncentrációjának aránytalansága rányomta bélyegét a szegedi munkásság arculatára:

a kis- és kézműipari műhelyek dolgozói mellett a néhány nagyüzemben jelentős létszámú modern ipari proletáriátus sorakozott fel.

6. A mezőgazdasági jellegű, strukturális válsággal küszködő szegedi gazdaságnak nagylétszámú kispolgári, közhivatalnoki és alkalmazotti réteg eltartását is biztosítani kellett.

III.

A válság hatása a szegedi mezőgazdaságra

Az a tény, hogy Szeged gazdasági életében a mezőgazdaság meghatározó jelentőséggel bír, indokolttá teszi, hogy a gazdasági válság következményeit először a mezőgazdaság területén tegyük vizsgálat tárgyává.

A szegedi földbirtokstatisztika adatai /1/ azt tükrözik, hogy a mezőgazdaság vizsgálatánál külön figyelmet kell szentelnünk a város tulajdonában lévő területen, az összes földbirtokok területének közel felén folytatott gazdálkodás módjára és termelékenységére.

A Szeged területén lévő földbirtokok, valamint a városi tulajdonban lévő területek hasznosítására vonatkozó összehasonlítható adatokkal a 20-as évek közepéről és 1935-ből rendelkezünk. /2/ Ezek a szántóföldi növénytermesztés túlsúlyát tükrözik, mind a városi, mind a magántulajdonban lévő birtokok területén. Az intenzívebb mezőgazdasági kultúra csak a hasznosított terület töredékén honosodott meg. E téren lényeges változás az elkövetkezendő 10 évben sem tapasztalható. /3/ Említést érdemel viszont a város azon törekvése, hogy kert és szőlőterületeit gyarapítsa és az állattartás biztosítása végett legelőterületeit növelje.

A városi birtokok legnagyobb részén,⁴⁵ 183 kat. holdon haszonbérleti gazdaságok létesültek. Ezek létrejötte a múlt század második felében kezdődött és az I. világháború után nagy lendületet vett folyamatnak az eredménye, amelynek következtében a korábban legeltetésre és erdősítésre használt földeket, a földéhség és a városi pénzszükséglet kielégítésére árverésen 10-25 évig terjedő időre bérbe adták. A bérlet nagyságát /1-10 hold/ és a bérleti díjat /évente 13,1 - 34,1 P/hold/ a talaj minősége határozta meg. A földhözjutás ezen egyetlen lehetősége és az árverés jellege arra kényszerítette a földet igénylő tanyai népet, hogy egymásra licitáljanak. Miután kiköltekezve hozzájutottak a bérlethez, többnyire tőke hiányában, a kedvező időjárás reményében, munk erejük megfeszítésével, a rendelkezésre álló idő alatt igyekeztek minél többet kihozni a bérelt földből.

Különösen vonatkozott ez a várost külvevő un. külső homoki övezetben elterülő silány talajon gazdálkodó kisbérlőkre. Gazdálkodásukat a várostól 30-40 km távolságban a külterjesség, kevés állattartás, a piacra termelés szinte lehetetlen volta jellemezte. "...Az elesettségnek, gyámoltalanságnak, szegénységnek, nagyrészt a szociális és kulturális elhanyagoltságnak övezete ez..." /4/ A városi bérföldek nagyobb része, kb. 35 000 kat.hold e külső övezetben terület el, ahol a bérelt föld kb. 20 000 főt kitevő tanyai lakosság egyedüli megélhetési forrását jelentette.

A város körüli feketeföldeknek a város tulajdonában lévő kb. 10 000 kat. holdnyi területén /Rókus, Felsőváros, Bodom/ rendkívül elaprózott bérleteken olyan városi emberek gazdálkodtak, akiknek a bérlet csak kiegészítő jövedelemforrása volt.^{/5/} A feketeföldek nagyobb részén és az un. belső homoki övezetben helyezkedtek el a magántulajdonban lévő birtokok. Ezeken a területeken a jobb talajviszonyok, a város közelsége, kedvezőbb értékesítési és szállítási lehetőségek, az állattartás jelentősége következtében belterjesebb mezőgazdasági kultúra kialakulásának jeleit figyelhetjük meg. Alsótanya városhoz közel eső területeinek jelentőségét a paprika-, gyümölcs- és szőlőtermesztés biztosította, a kisvasút felépülése után azonban távolabbi területeinek gazdasági körülményei és értékesítési lehetőségei is javultak Felsőtanyához viszonyítva.

A Felsőtanyán elterülő csengelei bérföldek ügye, melyről a helyi lapok cikkei tudósítanak, 1928-ban került a város, majd a kormány illetékeseinek íróasztalára; reformterveket és iratkigyókat indítva le és fel. Ez hozzájárult a felsőtanyai bérlők szövetkezeti mozgalmának kibontakozásához 1929-ben. Pereket és rendőri beavatkozásokat vont maga után, majd 1930. végén a "Magyarság" c. lap e tanyai körzetbe látogató munkatársainak jóvoltából az országos közvélemény érdeklődését is a szegedi földbérleti rendszer problémáira irányította. E problémákat vitatva - amelyeket a gazdasági válság következtében előállt áresések, értékesítési problémák és pénztelenség

helyezett éles megvilágításba -, a magyar mezőgazdaság alap-
ellentmondására, a nagybirtok és az életképtelen kisbirtok
ellentmondására, illetve a mezőgazdasági népesség földéhsé-
gének csillapíthatatlan voltára is fény derült.

A csengelei földbérlők panaszait Szeged város ellen
1928 októberében fogalmazták meg: "Igaz, hogy a jövedelmek
száz százalékban való behajtása naggyá, erőssé és fényessé
tette a várost, de a nép, a tanyai magyarság, mely a jöve-
delmet adta, elszegényedett, lerongyolódott... A 10 000 bér-
lő közül 2800 bérhátralékban van. Vannak olyan bérlők, akik
5-6-7 félévi bérrel tartoznak, pedig folyton fizetnek. Az
igaz, hogy néha 2 év egész termése is kevés ahhoz, hogy
egy évi bért is kifizessenek. Miután a bérlők legnagyobb ré-
sze hátralékban van, a város bármelyiket kiteheti. Ezt tudva
a bérlők ennek megfelelő gazdálkodást folytatnak. Élnek má-
ról-holnapra. Legtöbb bérlőnek kétszer-háromszor annyi hát-
raléka van, mint amennyi az összes vagyona..." /6/

E panaszt, amelyet Szeged város elleni feljelentés for-
májában a csengelei földbérlők eljuttattak a belügyminiszter-
hez, megerősítette a Szegedi Szemle cikkírója: "A fizetett
bérösszeg búzában kifejezve kat. holdanként általában 1-3 q
között van. A megelőző évek kedvező értékesítési viszonyai
már megszűntek, s a bérbevevők bérfizetési kötelezettségük-
nek az egymásra lioitált magas bérösszegek miatt, a termelő-

erőben elszegényedett talajon már eleget tenni nem tudnak... a talaj 3-5 q bruttó rozshozam tiszta jövedelemmel nem jár és megélhetésre is alig elegendő..." /7/

A krónikus válság állapotát tükrözi az az 1929. február 9-i válaszlevél, amelyet a polgármester arra a rendőrségi tudósításra küldött, amely a szegedi földbérlők kormányzóhoz eljuttatott panaszát jelezte: "A nem fizető bér-
lőkkel is szinte túl kiméletesen bánunk el. Különösen ilyen rossz gazdasági esztendőben, mint a múlt évi is volt, aki kér, halasztást kap. Jégverésnél több évre osztjuk a bér-
összeget. Nem is pereljük mindjárt, hiszen most is 600 000 P a bérhátralék. Vannak sokgyermekes apák, akik 1-2 év óta semmit sem fizetnek... A város körül sehol sem helyezked-
hetnek el a folyton szaporodó földművesek. Sőt a környék-
ről, a Pallavicini uradalomtól, Kistelekről, Dorozsmáról és mindenfelől ideözönlének, mert csak Szegeden vannak kis-
bérletek, amelyeket kivehetnek. Sokan lesznek cselédekből s azok gyermekeiből, kapásokból, mezőgazdasági munkásokból bér-
lők, akik azonban még azzal a legkisebb tőkével sem bír-
nak, ami egy 10 holdas bérlethez szükséges... a földművesek folyton szaporodnak, a mi földünk pedig nem lesz több, a
fenyegető bajt, a földinséget meg kell előzni ezen a leg-
sűrűbben lakott területen..." /8/

A törvényhatósági bizottság /jóllehet 1924-1929 között háromszor került sor bérrevízióra és a haszonbérek leszáll-

litására/ üléseinek napirendjén 1929-ben megszorodtak a haszonbérleti szerződések ismételt felülvizsgálását sürgető kérvények tárgyalásai, a bizottság tagjai is kezdeményeztek a földbérleti rendszer megváltoztatására irányuló intézkedéseket. /9/

Csengele, Átokháza és Csorva kb. 25 000 holdas homokföldjén gazdálkodó kisbérlők egy része /1200 fő/ 1930 nyarán a Szegedi Földbérlők Szövetkezetébe tömörülve, a Szövetkezet közvetítésével próbált a várossal kapcsolatba lépni. A peres eljárások, árverések és kilakoltatások felfüggesztését kérvényezték, a haszonbérhátralékok elengedését, a Szövetkezet által egyetemlegesen új haszonbérleti viszony kialakítását javasolták. /10/ A Szövetkezet működése azonban kiváltotta a hatóságok gyanakvását és gyűléseiket tiltó rendelkezésekkel akadályozták. /11/ A 10 P-s üzletrészek megfizetését a csatlakozott bérlők több mint fele nem tudta vállalni, ugyanakkor a Szövetkezet vezetői a bérlők keserveit politikai karrierjük biztosítására használták fel. A város következetesen elzárkózott a Szövetkezet közbenjárásának elfogadásától, és gazdasági szakértők kirendelésével, a th. bizottság tagjainak tanyai kirándulásaival, és újabb haszonbérleszállításokkal kísérletezett a bérleti rendszer válságának megoldásán. /12/

Miután 1930 őszén a "Magyarság" szerkesztőjének a felötanyai határban tett "tanulmányút"-ja és annak tapasztala-

latai nyomán született cikkek révén a szegedi földbérlováltás az országos érdeklődés tárgya lett, a földművelésügyi minisztérium és a Faluszövetség a város hatóságának segítségével igyekezett hivatalos megoldást találni. A polgármesternek igen kedvezőtlen időpontban - 1930-1931 telének küszöbén, nélkülözések fenyegető előszelében - kellett a város politikáját az ország közvéleménye előtt védelmébe venni: "Lehetetlen állítás..., hogy a szegedi egyetemhez a maltert ezek az elégedetlen haszonbérlováltók kisajtolta nedve adta volna..." /13/ A sajtópolémia folytatódott, a szegedi tanyákról mint "az elégedetlenség és a forradalmi mozgolvadások fészkeről" tettek említést a fővárosi lapok. A helyi sajtó a várospolitikát védelmezve próbálta szépíteni a helyzetet: "Összegezve: a szegedi tanyán történeteket és a bérlováltóközösség mozgolvadásait, nyugodt lélekkel állithatjuk, hogy a szegedi tanyavilágban nincs több baj, gazdasági szempontból természetesen, mint az ország akármely vidékén... Le kell szögezünk, hogy noha a helyzet rendkívül komoly, szociális és nemzetvédelmi szempontból nagy gondot jelent a bérlováltókérdés megoldása a város számára, mégsem olyan súlyos, mint ahogy egyes újságok felületese cikkeiben az ország közönségével elhitetni szeretnék..." /14/

A szegedi földhaszonbérlováltók panaszainak országos fontosságúvá válását tükrözi a BM-hez küldött polgármesteri levél, amely 1931. dec. 23-án, a főispán többszöri sürgetésére,

tulajdonképpen a csengelei földbérlők 1928 végén elindított panasza ügyében folytatott vizsgálatok nyomán készült el. A polgármesteri összegzés a város bérleti politikájának válságát a következő okokban jelölte meg: /15/

1. A gazdasági válság következtében előállt helyzet, a gabona áresése, értékesítési nehézségek, pénztelenség.
2. Szeged város földje a folyton szaporodó bérlőknek már kevés. Eddig még úgy ahogy levezette a földéhséget. A szomszédos Pallavicini-hitbizomány nem szívja fel a munkaerőfelesleget. Ha ez a zsilip /értse: a Szeged melletti 50 000 holdas nagybirtok/ megnyitnának, nem fordulna elő, hogy a város 10 holdas bérletén 5 család is nyomorog.
3. A város elérkezett a bérleszállítások határához, a békebeli 2 millió aranypengő bérjövödelme 950 000-re csökkent.

A vezető kisgazdapárti politikus, Eokhardt Tibor 1932. jun. 23-án parlamenti interpellációban - politikai demagógiájának egyik adalékaként - tette szóvá a szegedi földbérlők ügyét, a túl magas haszonbérek, a nemfizetők kilakoltatása, a hátralékosok aratás előtti perlése miatt. A polgármester telefonüzenetben a földbérleszállításokra, a hátralékokra adott fizetési haladékokra és az árverések felfüggesztésére hivatkozva próbálta az interpelláció élet csorbitani. /16/

A haszonbérleszállításokról készült kimutatás adatai /17/
a város földbérleti gazdálkodásának már a huszas években is

csökkenő, a válság éveiben pedig különös élességgel megnyilvánuló alacsony termelékenységi szintjéről tanúskodnak. A haszonbérhátralékokkal terhelt kisbérlők nagy része / a csengeleiek 70 %-a/ még ezen leszállított haszonbéreket is képtelen volt a gazdasági válság éveiben megfizetni. Emiatt a th. bizottság 1931-ben a haszonbérhátralékokra, mintegy 900 000 P összegre, 40 félévi részletfizetési lehetőséget biztosított. "Ez az intézkedés a szociális béke megóvása érdekében elengedhetetlenül szükséges volt..." /18/ 1933-ban a kisbérlők nem szűnő pénztelensége miatt a th. bizottság bevezette az 1932 első félévi és a korábbi tartozások fele részének tanyai útkezelési munkálatokkal történő ledolgozási rendszerét. Némileg enyhített a bérlők létbizonytalanságán 1932 után az árverések háttérbe szorulása és a lejárt bérleteknek gazdasági szakértő véleményétől függően a régi bérlő kezén hagyása. /19/ Ezek az intézkedések azonban nem oldották meg a szegedi földbérleti rendszernek a magyar mezőgazdaság birtokstruktúrájában gyökerező krónikus válságát.

A termelési struktúra elemzése azt tükrözi, hogy a döntően szántóföldi műveléssel hasznosított földterületen egyoldalúan szemtermelésre rendezkedtek be. /20/

A 20-as években a burgonyatermesztés, az egykor híres dohánytermesztés, a takarmánynövények, továbbá a nagy szegedi kendergyárak ellátását biztosító len- és kendertermesz-

tés erősen háttérbe szorult. E kedvezőtlen változás mellett a paprikatermesztés bővülését figyelhetjük meg, 1928-ban 4000, 1929-ben közel 8000 holdon. /21/ Az egyre kisebb területre szoruló szőlőtermesztés /22/ csak a szőlőterületek 25 %-án felelt meg az intenzivebb, karós művelés követelményeinek.

A gyümölcsstermelés, bár a gyümölcsfaállomány szám szerint nagyobb volt, minőségileg nem tudta felvenni igazán a versenyt a másik nagy alföldi konkurencsával Kecskeméttel. /23/ A sokféle fajtájú, leginkább férges és hosszú ideig el nem tartható gyümölcsök értékesítési lehetőségei igen korlátozottak voltak belföldön is. /24/ Még az újszegedi magán faiskolák facsemetéi sem állták az 1930-tól megnehezülő export próbáját, pajzstetűvel való fertőzöttségük miatt a földművelésügyi miniszter eltiltotta külföldi árusításukat. /25/ Klebelsberg kultuszminiszter 1929-es újévi köszöntőjében a szegedi gyümölcsstermesztés fejlesztésére, Kecskemét utolérésére buzdított, és a felsőtanyai gazdasági népiskola felállítását gyümölcsstermelési szakkal tervezte. /26/ Nagy vitákat váltott ki a gyümölcsstermelés érdekében tervbe vett törzsgyümölcsös és gyümölcsfa-telep felállításának kérdése a törvényhatósági bizottságban. Az 1500 holdra kiterjedő egységes gyümölcsfa-kertészet terve végül két, Alsó- és Felsőtanyán létesítendő 10-10 holdas gyümölcsfatelep tervére redukálódott és további halasztást szenvedett. /27/ A növényvédelmi eljárások hiányos volta, a védőszerek drágasága rontotta a

Szeged környéki gyümölcs exportképességét. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg a korabeli újságíró, hogy "Szeged nem tudja kihasználni azt az előnyt, hogy itt a gyümölcs 8-10 nappal előbb érlik, mint Keoskeméten..." /28/

A gyümölcsértékesítést megnehezítő körülményként említendő a szegedi piac elhelyezésének éveken át húzódó megoldatlansága /ami miatt "az állandó portenger a tanyáról behozott gyümölcsöt bepiszkitja, ezáltal értéküket csökkenti és külföldi szállításra alkalmatlanná teszi..."/ - továbbá a tanyai úthálózat, különösen a felsőtanyai utak kiépítetlen volta /"...a szatymazi gazdák nem tudják a rossz utak miatt Szegedre szállítani terményeiket."/ /29/

Az utak elhanyagolt állapota általánosságban hátráltatta a belterjesebb mezőgazdaság kialakulását. "Jó utak nélkül, mikor a városnak 40-50 km-es külsőségei vannak, lehet-e fejlettebb gazdasági kultúra? Mit termeljen hát az átokházi, királyhalmi, csorvai gazda, amit épen és rendes időben a szegedi piacra vihet? Mikor fogják belátni az illetékesek, hogy az utakra fordított befektetés néhány év múlva több jövedelmet hozna a városnak, mint a bérpaloták?" /30/

A növénytermesztésben uralkodó termékeknek, a gabonafélének terméseredményeit vizsgálva sem kapunk kedvezőbb képet a szegedi mezőgazdaság helyzetéről. Ezeknél az időjárási és a talajviszonyok által leginkább befolyásolt, extenzív

gazdálkodással termelt növényeknél a termésátlagok csökkenő, többnyire az országos átlag alatt maradó eredményt mutatnak időjárási szempontból eltérő években is: /31/

		búza	rozs	árpa	zab	kukorica
1928	országos átlag q/hold	9,3	7,3	9,3	8,7	6,8
	szegedvidéki átlag q/hold	9,2	7,4	7,2	6,5	nincs adat
1929	országos átlag	7,8	7,0	8,2	7,8	9,2
	szegedvidéki átlag	6,7	6,7	6,0	5,5	6,0
1930	országos átlag	7,8	6,4	7,5	6,1	7,7
	szegedvidéki átlag	6,0	4,0	4,0	2,0	nincs adat

A gyenge termésátlagok a talajerőgazdálkodás hiányosságaira és rossz vetőmagvak felhasználására vezethetők vissza. /32/

A túltermelési válság éveiben, a 20-as éveket jellemző egyoldalú szemtermelésre alapozott extenzív növénytermesztési struktúra lényegében változatlan maradt. /33/ A gabonaár-esések következtében csökkenő bevételt nagyobb mennyiségű termék piacra dobásával, minél nagyobb terület bevetésével próbálták ellensúlyozni. Az intenzívebb termelés előnyei a válság éveiben váltak igazán nyilvánvalóvá, megvalósításának azonban évekre gátat szabott a mezőgazdasági pénzbevételek apadása, a hitel drágulása és hiánya. 1929-ben a műtrágyahasználat egynegyedére esett vissza a szegedi kamarai kör-

zetben, 1930-ban pedig a traktorszántás háttérbeszorulásáról számolnak be a korabeli források. /34/

A mezőgazdaságot általában, az extenzív növénytermesztést különösen jellemzi az időjárás viszonyosságainak való kiszolgáltatottság. Az 1930-as aszály kapcsán rávilágított erre a korabeli ujságíró is: "... a trianoni Magyarország nem életképes. Nem életképes, mert akár egy tartós szárazság, akár egy rendkívül hosszú esőzés alapjaiban rendítheti meg az agrár Magyarország egész gazdasági létét..." /35/ A gazdasági válság éveinek szegedvidéki időjárási krónikája önmagában is nagy pusztítás képét vetíti elénk.

A mezőgazdaság válságos esztendőinek sorát a rendkívül szeszélyes időjárású 1928-as év nyitotta meg. Főleg a kapásnövények sinylették meg a nagy szárazságot, de a takarmánnyfélék és kaszálók is gyenge termést adtak, a legelők pedig kiégtek. /36/ 1929 tavaszán a hideg komolyan veszélyeztette a vetések fejlődését, de lényeges kár nem keletkezett. Aratás után azonban a gabonaárak zuhanni kezdtek, a termelők nagyon sikertelennek tekinthették az évet. /37/ 1930 május közepén 1400 holdon jégverés pusztított a szegedi határban, majd az aszály tette tönkre az őszi veteményeket és a legelőket. /38/ 1931. június 25-én több mint 10 000 holdon 100 %-os károkat okozott a jégeső és a szélvihar Nagyszéksós, Rösze, Feketeszél, Gyálarét körzetében. /39/ 1932 májusában 1700 holdat tett tönkre a jég, amelynek hatásait a feltörő vadvizek súlyosbították. /40/

A 20-as években alacsony szinten stagnáló növénytermesztés a gazdasági válság mostoha időjárással tetézett éveiben a termésátlagok tekintetében visszaesést, változatlan termelési struktúrát, a talajművelés tekintetében visszafejlődést mutatott.

A mezőgazdaság másik ágának, az állattenyésztésnek a háború előtti szinthez viszonyított hanyatlása már a 20-as évek elejétől megfigyelhető volt országszerte és Szeged vidékén is. Az állomány számszerű csökkenése mind a négy fontosabb tenyésztett állatnál kimutatható. /41/ Legszembetűnőbb a juh és a sertésállomány apadása.

A juhtenyésztés háttérbe szorulása a közlegelők feltörésével és Szeged területén a nagybirtokok hiányával magyarázható. A sertésállománynak a válság éveiben folytatódó visszaesése 1932-ben és 1933-ban szembetűnő. /42/ Ennek oka az 1931-ben pusztító sertésvész volt, melynek következményeként a sertésállomány fele elhullott. A járvány lokalizálása nem sikerült, Szegedet és a tanyai körzeteket egyaránt behálózta és - mivel az elszegényedett kisgazdák a védőszérum megfizetésére képtelenek voltak, a város zilált pénzügyei is akadályozták az erre fordítandó összeg /7500 - 9000 P/ biztosítását - több hónapig elhúzódott. /43/ A szegedi sertésállomány azonban a járványtól függetlenül is az országos átlag alatt maradt.

A lóállomány csökkenése igen mérsékeltnek mutatkozik és a négy állatfajta közül ez közelíti meg leginkább az országos átlagot. Minőségileg azonban igen alacsony szintet ért el, a szegedi kisbirtokosok igavonó állatként és közlekedésre, fuvarozásra tartották. /44/

A szarvasmarhaállomány száma erősen az országos átlag alatt maradt, apadásának üteme az országos átlag alakulásához hasonló. Ha a fejt tehenek számarányából / 43 % / az állomány minőségére következtetünk, akkor a szegedi szarvasmarhaállomány a számszerű lemaradás mellett minőségileg kissé kedvezőbb képet mutat mind országos, /34 %/ mind alföldi /36 %/ viszonylatban. /45/ Ez a megállapítás azonban nem cáfolja azt a tényt, hogy a szarvasmarhatenyésztés, a ló- és sertésenyésztéshez hasonlóan a szegedi mezőgazdaság hanyatló, az intenzív tenyésztés eljárásait nem alkalmazó ágazata volt.

A minőségi állattenyésztés hiányát tükrözi az 1930-ban történt eset. Egy angol cég sertésvágó-üzemet indított be Szegeden. A vállalkozás azonban anyaghiány miatt megghiúsult, mert a szegedvidéki gazdák nem vállalták az angol hússertés tenyésztésére való áttérést, amely finomabb takarmányozást /lucerna, árpakorpa/ igényelt volna, mint az általuk kedvelt, igénytelen, a kukoricát jól hasznosító mangalica. /46/ Természetesen az intenzívebb állattenyésztésre való áttérést nem a belátás, hanem az anyagi erőforrások hiánya akadályozta.

Igen jól rámutatott erre 1930 novemberében egy felszólaló a királyhalmi Nép körben, ahol ismeretterjesztő előadáson az előadó a válságból kivezető útként az állattenyésztésre, többek között a hússertés tenyésztésre való áttérést jelölte meg. "Szép szavak és sok jó akarat. De hol itt a kivezető út? Mikor a rozs árához mért magas bérüket sem tudják fizetni a bérlők. Miből szerezzenek tehát tenyészállatot?... A kátyúba rakedt szekeret tessék csak szép szavakkal kicsalni, és azzal az ígérettel, hogy milyen vigan gördül majd tovább, ha köves útra kerül..." /47/

A tanyai gazdálkodás keretében kis költséggel megvalósítható, a válság éveiben is jövedelmezőnek mondható baromfi-tenyésztés állapotáról a Szegedi Alföldkutató Bizottság 1931-es jelentése a következőket rögzítette: "Habár a baromfi-, és tojásexport jelentékeny, a baromfiállomány silány, a baromfibetegség pusztítása hallatlanul nagy..." /48/

A válság körülményei közepette az állattenyésztés kiterjedesebb válása Szeged vidékén így tükröződik: "Sajátos jelenség, hogy a szegényebb néposztály körében a tehenekkel szemben a kecsketenyésztés térhódítása mutatkozik, ami az elszegényedés jele..." /49/

Az állattenyésztés 20-as években tapasztalt hanyatlásának okaként a közlegelők feltörését, a növénytermesztés egyoldalú szemtermelésre való berendezkedését, a takarmánytermesztés háttérbe szorulását említhetjük. A növénytermesztés mel-

lett kiegészítő ágazatként szereplő állattartás intenzívebb állattenyésztéssé fejlesztésének gátat szabott az életképtelen kis- és törpebirtokokat magába foglaló birtokstruktúra. A válság hatásai, a külső és belső piac szűkülése, az állataraknak a növényi termékeknél is nagyobb mértékű zuhanása következtében az állattenyésztést még a növénytermesztésnél is mélyebb kátyúba vetették vissza. E téren is fokozta a nehézségeket a kedvezőtlen időjárás, a száraz nyarak következtében kiégett legelőkéről az állatok korán a téli takarmányra szorultak. A legeltetés elmaradása növelte az állattartás költségeit; gyengítette a kisgazdaságok amúgy is ingatag helyzetét.

A krónikus válsággal küszködő magyar mezőgazdaságban már az 1928/1929-es gazdasági évben jelentkeztek a túltermelési válság tünetei. A szegedi közigazgatási bizottság 1928. szeptemberi ülésén is szöbakerültek e tünetek: a gabona áresése, a gabonaneműekkel való üzérkedés, különösen a búzaspekuláció, az állatarak zuhanása, az áron aluli értékesítés nehézségei, takarmányhiány miatt az állattartás fenyegető katasztrófája. Mindezek a tünetek, az előbbiekben már említett rendkívül kedvezőtlen időjárási viszonyok közepette, kb. 25 %-os termésosökkenést mutató gazdasági évben jelentkeztek. Az 1928-1929. telén bekövetkezett fagykarak a következő év kilátásait is borússá tették. /50/

1929-ben az áresések folytatódtak és az értékesítés nehézségeivel párosulva a mezőgazdaság jövedelmezőségét aláásták. A mezőgazdasági pénzbevétel csökkenése és bizonytalanná válása a hitel drágulásához és hiányához, a földárak hanyatlásához, a gazdák kamatterheinek és eladósodásának fokozódásához vezetett. /51/ "A gazda megcsökkent vásárlóképessége visszahat az iparra és a kereskedelemre, és kimélyíti az általános gazdasági válságot..." /52/ A mezőgazdasági válságnak az ipari válsággal való összefonódása, a lakosság fogyasztóképességének csökkenése, a külföldi mezőgazdasági termékelhelyezési piacok elzáródása /53/ már 1929-ben oly élesen jelentkezett, hogy a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara ez évi jelentését így összegezte: "... gazdasági válságunknak mélypontját már elértük és erről a mélypontról az út már felfelé vezet." /54/

A mezőgazdasági termékek áralakulása cáfolja ezt a megállapítást. A növénytermesztés fő terményeinek, a gabonaféléknek és az állati termékeknek árai 1933-ig süllyedő tendenciát tükröznek. /55/ A szegedvidéki gabonaárak a hivatalos tőzsdei árfolyamoknál mindig 1-2 pengővel alacsonyabban alakultak. Pl. 1929-ben a legalacsonyabb búzaár 21 pengő volt, Szeged piacán ekkor 19 pengőért kelt mázsánként. 1930-ban a legalacsonyabb búzaár 15,30 pengő volt, Szegeden 14 pengőért adták-vették. /56/ Ez az árcsökkenés a szegedvidéki búzával kapcsolatos minőségi kifogások mellett a gabonaüzérek alku-

dozásainak eredménye volt. A gabonából származó árbevétel további csökkenését idézte elő a Szeged külső homoki körzeteiben termesztethető gabonafélének, a rozsnak még a búzánál is nagyobb arányú áresése.

Az országos átlagnál kedvezőtlenebb képet kapunk akkor is, ha a szegedi állatárak alakulását vizsgáljuk. Az 1929. július végi országos szegedi állatvásáron a fejős tehén 300-700 pengőért cserélt gazdát, 1932 nyarán ugyanezen alkalommal 80 pengőért is alig kelt el. Az igavonó ló ára 150-300 pengőről 70 pengőre esett vissza. 1929-ben a süllő 120 pengőt ért, 1932-ben 16 pengőért lehetett venni a választási malac párját. /57/

Az áresés minden termékre kiterjedt, még a minőségi szempontból kifogástalan, márkás szegedi kultúrnövény, a paprika sem volt kivétel. A paprika áringadozása, illetve árzuhanása is a külföldi piacok bizonytalanná válásának következménye volt.

A válság éveiben végbement a paprikaexport irányának átrendeződése. 1926-1929 között a fő exportterület Jugoszlávia, Románia, Ausztria és Csehszlovákia volt. 1929-ben a Jugoszlávia felé irányuló export megszűnt, 1930-ban pedig Románia zárta el piacait háromszorosra emelve a paprika vámját és önmaga próbálkozva termelésével. Az Ausztria felé irányuló kivitel megnövekedett /1926-ban a kivitel 25 %-a, 1929-ben 51 %-a irányult Ausztriába/, de legfigyelemreméltóbb - mintegy a magyar

külkereskedelem új orientációját előrejelezve - a németországi export megnövekedése /1926-ban a kivitel 4 %-a, 1929-ben 18 %-a/. Az új orientáció azonban a válság éveiben, szinte azonos termékmennyiség mellett, igen lecsökkent volumenben tette lehetővé a paprika értékesítését, az édesnemes paprika túnyomórészt belföldön került fogyasztásra. /58/

A paprika export legnehezebb időszakát az 1931/1932-es idényben a devizakorlátozó rendeletek életbeléptetése követtek. A Csehszlovákiába irányuló exportot a Nemzeti Bank cseh deviza kifizetését megtiltó rendelete bénította meg, Ausztriával pedig kliringelszámolás létesült, ami hosszadalmassá tette a kereskedők számára a paprika ellenértékének realizálását. Mindez a paprikakivitel megszűnését, árzuhanást, a szegedi paprikások /paprikatermelők, kikészítők és kereskedők/ kb. 20 000 főt számláló táborának megmozdulását vonta maga után. /59/ "Szeged a paprikával áll vagy bukik" jelszóval járult a Klebelsberg Kunó és Somogyi polgármester által vezetett szegedi küldöttség Purgly földművelésügyi miniszter elé a paprikaexport megindítását kérvényezve. A kivitel megindulásáról 1932. szeptember 29-én adott hírt a szegedi sajtó. /60/

A válság előtt, de még 1929-ben is a jövedelmezőség és a termékstruktúra átalakítása szempontjából Szegeden sokat emlegetett csemegeszőlő értékesítési nehézségekkel küszködve 1930-1931 között 50 %-os áresést szenvedett /30-40 fillérről 15 fillérre esett kilónkénti ára/, úgyhogy termelése ráfizetéssel járt. /61/

Az 1929-ben még élénk keresletnek örvendő szegedvidéki gyümölcs exportja 1930-ban elakadt, az exportőrök minőségi kifogásai szaporodtak, a gyümölcsárak csökkentek. A legfőbb szegedi exportgyümölcs, az alma kilónkénti egységára a következőképpen alakult: /62/

	1929	1931
csikos alma	15-20 fill	12-14 fill
fontos "	20-40 fill	16-20 fill
tombác "	20-25 fill	12-16 fill

1929 nyarán még Szeged az ország egyik legnagyobb gyümölcs-kiviteli piaca volt. Egy-egy hetipiacos napon 9-13 vagon alma és egyéb gyümölcs indult útnak Németország, Ausztria, Lengyelország felé. /63/ 1930-ban a gyümölcskivitel elakadt, összesen 30 vagon alma talált külföldi vevőre. 1931 augusztusában a bank-kifizetések korlátozása miatt az exportőrök nem tudták a gyümölcsöt felvásárolni, a piacra hozott gyümölcs megromlott a gazdák tulajdonában. 1932-ben a rossz termés és a devizakorlátozás együttesen járult hozzá a gyümölcsexport kedvezőtlen alakulásához, augusztus végéig 15 vagon almát exportáltak összesen. /64/

Az értékesítés nehezebbé válásakor éles fény vetődött a szegedvidéki gyümölcs rossz minőségére. A minőség javítására irányuló törekvések helyessége a válság éveiben vált legnyilvánvalóbbá, de megvalósításukat a befektetésekhez szükséges anyagi eszközök hiánya gátolta. Jelentős gátat képezett az az agráröllő, amely a mezőgazdasági termeléshez szükséges ipar-

cikkek árai és a mezőgazdasági termékek termelői ára között nyílt ki. /65/ A lakosság fogyasztókéességének, a belső piac bővülésének pedig az az "olló" szabott gátakat, amely a mezőgazdasági termékek és a belőlük készülő élelmiszeripari termékek árai között keletkezett. Ez az "olló 1933-ban nyílt legszélesebbre. Ekkor a mezőgazdasági termékárak már 52 %-kal voltak alacsonyabbak az 1929. évinél, viszont az élelmiszeripari termékek még csak 8 %-kal olcsóbbodtak." /66/

A pénzbevételek megcsappanása következtében növekedtek az adósságterhek. Mivel az adósságok a 30 pengős búzaárak mellett szaporodtak fel, a fekre szállt árból származó bevételekből törleszthetetlennek bizonyultak. Míg 1928-ban az adósságteher a mezőgazdasági termelésből származó pénzbevételnek 78 %-ára rugott, 1930-1931-ben már 80 %-kal, 1932-1933-ban pedig 229 %-kal haladta meg a pénzbevételt. Ebben az évben csak a kamat és törlesztési teher a bevételek 25 %-át emésztette fel. Még jobban érzékelhetőek az adósságterhek birtokkategóriánkénti adatok tükrében: a 100 holdon felüli birtokosok holdankénti 95 pengő adósságterhével szemben a 20 holdon aluli birtokon 1 holdra 217 pengő adósság, az 5 holdon aluli törpebirtokra pedig holdanként 448 pengő adósság jutott. /67/ Ezen utóbbi adat igen figyelemre méltó a szegedi birtokok zömét kitevő kis- és törpebirtokok válság éveiben megroppant gazdálkodásának vizsgálatánál.

1930. április 5-én a polgármester előtt megjelenő tanyai küldöttségek elviselhetetlenné váló terheik enyhítését kérték.

A pusztamérgesi kisbirtokosok a kisvasúti hozzájárulás 56 000 pengős rájuk eső részéből a hátralévő 30 000 pengő elengedését, a szentmihálytelekiek út- és kifolyóépítés 6 000 pengős költségének elengedését kérvényezték fizetéseképtelenségükre hivatkozva. Ugyanakkor a királyhalmi és átokházi földbérlők adó- és bérhátralék terheik könnyítését próbálták elérni. /68/ A kisvasúti hozzájárulást májusban elengedte a város, mivel a haldanként 2-4 pengő behajthatatlannak bizonyult. /69/

1930-tól az adómérséklésre vonatkozó kérvények is szaporodtak a pénzügyigazgatóság előtt. /70/ Az 1929-es évet 300 000 P., az 1930-as évet 533 000 P adóhátralékkal zárták Szegeden. /71/ 1931-ben egymás után érkeztek a városi közgyűlés előtt tárgyalandó felirati kérelmek, amelyek a magánjogi és a köztartozások végrehajtásának felfüggesztését sürgették. /72/

1931. első felében kormányzati segítséggel kedvező kölcsönfelvételi lehetőségek megnyílását remélték a szegedi birtokosok. /73/ A pénzügyi válság és a vártnál jóval kisebb összegű francia kölcsön után nem volt kétséges, hogy a mezőgazdaság mentését a kormánynak tűzoltó munkában kell elvégezni. /74/

E mentési munkálatok szegedi jelei közül említünk néhányat.

A kormány adósvédelmi rendeletei értelmében kérvényezték 1931 őszén a szegedi jégkárosult gazdák adófizetésük esedékeségének az 1932-es aratásig történő elhalasztását. /75/

210 jégkárosult családot a város képviselőinek közbenjárásával - az 1931-es országgyűlési választások közepette felkorbácsolt ellenzéki politikai hangulatban - olosó búza, kukorica kiosztásával és némi készpénzsegéllyel az éhhaláltól mentettek meg. A kormánytámogatás a város által igényeltnél jóval kisebb volt. A 40 000 pengős vetőmagsegélyből mindössze 10 000 pengő segély lett, 1932 szeptemberéig engedélyezett törlesztési haladékkal. /76/ Az elszegényedés azonban olyan általános és olyan nagymértékű volt, hogy a vetőmagsegélyezést a földművelésügyi miniszternek és a városnak az új termés biztosítása érdekében ki kellett terjeszteni. 1931 tavaszán a város által lebonyolított burgonyavetőmagakció 12 000 pengős költségeit az új termésig előlegezték a gazdák-nak. Az 1932-es burgonyavetőmag-akcióból Szeged csak úgy részesülhetett, hogy a hitelképtelen gazdákért a város vállalt garanciát 25 000 pengő erejéig. /77/

A földteherrendezési törvény és a gazdaadósságok rendezésére vonatkozó rendeletek az örökföldön gazdálkodó birtokok helyzetén próbáltak segíteni. Nem vonatkoztak viszont a városi földön gazdálkodó kisbérlőkre, akiknek fizetése képtelensége a városi költségvetés megrendüléséhez, a városi hitelnyújtás lehetetlenné válásához vezetett. Emiatt a polgármester az állam segítségét kérte a 900 000 pengőt kitevő haszonbérhátralékok fedezésére. /78/

A város ezen lényegében fedezet nélküli kölcsöne mellett eltörpülnek a kormányzat részéről Szegednek segélyakciókban juttatott hitelek összegei.

Az alacsony termelési szintű mezőgazdaság megsegítésének szükségessége és ennek lehetőségei, különösen a 20-as évek konjunkturális viszonyainak romlása idején élénk vitákat váltottak ki. A "lappangó agrárválság" talaján született intézkedések az állami beavatkozási politika előzményeinek tekinthetők. Ezek közé az értékesítés elősegítésére megszervezett terményfelvásárlások és a termelés minőségének javítását célzó, a mezőgazdasági termelőeszközök kedvezményes beszerzését hirdető "akciók" tartoztak. A gazdaságpolitikai koncepció teljes hiányát tükröző, rögtönzött, elsődlegesen propaganda célokat szolgáló "akciók" igen kis hatásfokúak voltak. /79/

1929 januárjában a földművelésügyi miniszter 100 vagon rézgálic november 1-i határidővel történő hitelezését hirdette meg. A szegedi th. bizottságban és a Szegedi Gazdasági Egyesületben lezajló viták és komoly felmérések után a szegedi szőlősgazdák 2 és fél vagonra /250 q/ nyújtottak be igényt, a th. bizottság és egymás részéről történő kezességvállalással. Az Egyesület májusi ülésén szóvátették, hogy csak 28 q rézgálicot szállított a miniszter. /80/ Nem jártak nagyobb sikerrel a termék-szerkezet átcsoportosítását, új növények termelésének bevezetését, az intenzív állattenyésztésre való áttérést hirdető programok sem, amelyeket a városháza nagytermében népes propaganda-gyűléseken, a Szegedi Gazdasági Egyesület szervezésében, a fő-

ispán elnökletével kormányzati kezdeményezésre hirdettek meg. E tervekkel kapcsolatban jegyezte meg a Szegedi Uj Nemzedék vezércikke 1929. június 27-én: "Sajnos Mayer János /a földművelésügyi miniszter/ csak utólag állapít meg bajokat és akkor kezd beszélni termelésátszervezésről, amikor már bekövetkeztek a bajok..." /81/ A kormányzat terveinek és intézkedéseinek helyi szószólója, a Szegedi Gazdasági Egyesület "reprezentatív" elnökökkel az élén az elkövetkező években egyre csökkenő népszerűséggel tevékenykedett. /82/

Az 1928-ban alakult Szegedi Alföldkutató Bizottság termelési kísérletei /rizs, rózsaburgonya, szójabab, gyümölcsnemesítés/, 1931 végén Klebelsberg nevével elindított tanyamentő mozgalma /tanyakiállítások, mintatanyák szervezése, szőlőoltási-, gyümölcstermelési tanfolyamok, baromfitenyésztésről szóló ingyenes filmelőadások, országgyűlési képviselőket mozgató vándorgyűlések/ következtében a Szeged vidéki mezőgazdaság válságos helyzete országos érdeklődés keresttüzébe került. /83/ A javulás folyamata és eredményei csak néhány évvel később váltak érzékelhetővé. A Szegedi Alföldkutató Bizottság tevékenységének támogatása, továbbá az Ujszegeden működő Alföldi Mezőgazdasági Intézet búzakisérleteinek finanszírozása /84/ a kormányzat azon intézkedéseinek sorába illik, amelyek a minőségi termelés előmozdítását, a válságból való kijutás egyfajta lehetőségének megteremtését célozták.

A nemesített vetőmagvak kiosztására irányuló kedvezményes hitelakciók szintén a minőségi termelést szolgálták volna, azon-

ban 1931-1932-ben Szegeden kis mennyiségben és inségenyhitő akcióban /inség-búza, inség-burgonya/, az élelemhiány következtében kerültek kiosztásra. Csekély eredményt hozott Szegeden a kormányzat 1930-ban tenyészállatok beszerzésére hirdett kamatmentes hitelakciója. A jelentkező 68 gazda közül csak 15 vehette igénybe, mivel a Szegednek engedélyezett 3000 pengőből többnek nem tellett. Az eset kaposán mondott véleményt a korabeli ujságíró a kormányzat akcióiról: "A Népbank még egy 160 holdas bérleten gazdálkodótól is megtagadta a hitelt... Ez a jellemző eset is igazolja azokat, akik régen hangoztatják, hogy a csigalassúságnál nehézkeőbb tempóban folyó földművelési reorganizáció jóformán semmit sem segít a gazdákon ..." /85/

Az állami beavatkozási politika a válság éveiben a terményértékesítés területén bontakozott ki legsokrétűbben. Ez az állami termékelvásárlások folytatásában, gabonatárházak, gabonacentrumok kialakításában és a szövetkezeti szervezkedés előmozdításában nyilvánult meg. A hivatalos fórumokon nagy propagandával hirdetett tanyai gazdaszövetkezés 1932 végére a szatymazi gyümölcstermelő gazdák körében járt eredménnyel. /86/

A válság idején a legnagyobb arányú állami beavatkozás a búza árának a boletta révén történt támogatása volt, amely négy éven keresztül, 1930 nyarától 1934 nyaráig volt érvényben. A boletta a búza és a rozs árának az állam részéről történő kiegészítése volt, amelynek legnagyobb része a nagy tételeket piacra dobó nagybirtokosoknak jutott. /87/

A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara, amely az ország többi iparos és kereskedőérdekeltségéhez hasonlóan, heves ellenzője volt a bolettának, évi jelentéseiben értékelte a boletta szerepét: "Nagyon kétségesnek látszik, hogy a boletta megfelelő eszköz volt-e a mezőgazdasági válság enyhítésére ..." - "...Ezt az árkiegészítést a kormányzat a fogyasztó közönséggel fizettette meg. 4 év alatt 390 millió pengőbe került a rendelet, ennyivel drágította a belföldi fogyasztást ...csupán bizonyos termelőkategóriák javára szolgált... A kisebb gazdáknak, akik nem élvezték a boletta rendszer előnyeit, a mezőgazdasági válsággal szemben egyetlen védekezése volt, igényeiknek és szükségleteiknek szinte a nélkülözés határáig való leszorítása..." /88/

A boletta-törvényjavaslat tárgyalása idején Szegeden bolettaellenes mozgalom bontakozott ki. A törvényhatósági bizottság ülésén, iparos gyűlésen, a szoc.dem.párt nagygyűlésén tiltakoztak bevezetése ellen. A törvényhatósági bizottság gazdavezérei azonban megfellebbezték a boletta-ellenes határozatot /mondván: "... a közgyűlés idején... még senki sem volt tisztában azzal, hogy milyen mértékben használ, vagy árt a boletta az országnak..."/, így a tiltakozó felirat elküldésére nem került sor. /89/

Az 1930. július 16-án életbe lépő boletta szegedi premierje sikertelennek bizonyult. A spekuláns gabonakereskedők kihasználták a szegedi gazdák tájékoztatatlanságát. A bolettát levonták a búza árából, így a régebbi 17 pengő ár helyett

14 pengőt adtak érte mázsánként, erre igérve "nagylelkien" a 3 pengős bolettát. /90/ Egy héttel később "...a lelkiismeretlen ügynökök úgy csapják be a gazdákat, hogy a mázsánként járó 3 pengős gabonajegy helyett csak 30 fillérest nyomnak a gyanútlan és tájékozatlan tanyai magyar markába..." /91/

A boletta adófizetésre történő kipróbálása sem járt mindig sikerrel, ugyanis régebbi birságok fedezésére is bevonhatták. /92/ A Szegeden 1930-ban befolyt 5 965 059 pengő adónak csak kis százalékát, 98 416 pengőt fizettek bolettával. /93/ Rendkívül megnövelte a városi előljárósági hivatal munkáját a boletta törvénynek az a rendelkezése, amely a részesgabona bonyolult adatszolgáltatással járó igazolását írta elő. /94/

A boletta-visszaélések sorába illik a megyéspüspök pásztorlevelének az a figyelmeztetése, hogy a papság a haszonbérleti szerződéseknél tisztázza a boletta kérdését is: "...leghelyesebb, ha kikötik, hogy a fizetendő búza és rozs-haszonbéréken kívül, a boletta is a haszonbérbeadót illeti meg..." /95/ Ily módon a boletta-törvény a kizsákmányolás újabb, burkolt lehetőségét teremtette meg a nagy földbirtokkal rendelkező egyház számára.

A szegedi mezőgazdaságot a 20-as években extenzív gazdálkodás, az időjárási és talajviszonyok által nagyban befolyásolt egyoldalú szemtermelés, kiegészítő ágazatként üzött hanyatló állattenyésztés, technikai elmaradottság; országos jelentőséggel bíró paprika-termesztés és a gyümölcs-termelés fellendítésére irányuló nagy tervek jellemezték.

A termelési struktúra átalakítását követelő intenzívebb gazdálkodásnak gátat szabott a birtokstruktúra, a földterület döntő részének aprózódó törpe- és kisbirtokként való hasznosítása, amelynek kialakulásához a város birtokpolitikája nagymértékben hozzájárult. E birtokpolitikának eredői a krónikus válsággal küszködő magyar mezőgazdaság ellentmondásaiban gyökereztek, amelyeket az 1929-1933-as gazdasági válság éles megvilágításba helyezett.

A válság hatásainak fékezésére, a válságból való kijutás lehetőségeinek megteremtésére a szegedvidéki mezőgazdaság is képtelennek bizonyult és oly nagy megrázkódtatásokat szenvedett, hogy a válság elmúltával hosszantartó depressziót követően tudott csak a válság előtti szintre felvergődni. /96/

IV.

A válság hatása a szegedi iparra és kereskedelemre

Az ipari válság mélységét mindenekelőtt meghatározta az a körülmény, hogy krónikus agrárválság talaján bontakozott ki. A szegedi ipar válság alatti helyzetének megítélésénél is ezt a körülményt kell hangsúlyoznunk. A szegedi gazdaság agráripari jellegéből adódóan korán jelentkezett és éles megvilágításba került a mezőgazdasági népesség megroppant vásárlóereje következtében csökkenő kereslet és a bővítés irányzatát mutató ipari termelés közötti ellentmondás. A válság iparra gyakorolt hatásának mérlegelését két szempont szerint végezzük el. Egyrészt szükséges bemutatnunk, hogy milyen arányú ipari fejlődés ivét törte meg a válság Szegeden, másrészt vizsgálat alá kell vennünk az egyes iparágakat, amelyeknek helyzete a válság éveiben különbözőképpen alakult.

A szegedi ipari struktúra fő jellemzőit, továbbá a kis- és nagyüzemek egymáshoz viszonyított arányát már vázlatosan ismertettük. Plasztikusabb kép bontakozik ki, ha az ipari keresők iparágankénti megoszlását vesszük figyelembe, mégpedig az 1920-as és 1930-as adatokat összevetve. /1/

E rendelkezésünkre álló adatokból messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, azt azonban megállapíthatjuk, hogy a hagyományos ipari struktúra a 20-as években alig változott. A gépgyártás, a vas- és fémipar, továbbá a korábban vezető könnyűipari ágazat, az összeszűkülő területre túlméretezett élelmiszeripar visszaesését figyelhetjük meg az országos össz-

képpel egyezően.

Az élelmiszeripar mellett vezető könnyűipari ágazat, a textilipar mérsékeltebb fejlődést mutatott a 20-as években Szegeden, mint országos viszonylatban. A két nagy kenderipari vállalat nyersanyagtermő területeinek 90 %-át veszítette el a határrendezés következtében és csak a 20-as évek második felére tudott úrrá lenni a nyersanyagbeszerzési gondokon. Erősen exportra orientált termelésük miatt a belső vámvédelem előnyeit sem élvezhették úgy, mint a textilipar egyéb ágazatai. A hagyományos piacok egy részének elvesztése miatt termékelhelyezési nehézségekkel is küszködtek. Megemlítendő azonban, hogy a 20-as évek második felében végrehajtott rekonstrukciók gyorsabb fejlődés lehetőségét teremtték meg. /2/

Az iparban végbemenő tőkés fejlődés jellemzésére szolgálnak az ipari vállalatok számarányának 1920-as és 1930-as alakulását tükröző adataink. /3/ Legszembetűnőbb a segédnélküli, tehát a kisműhelyek számának apadása, továbbá a gyárszerű vállalatok segédszemélyzetének gyarapodása. Ezen adatok a tőkekoncentráció lassú előrehaladásának bizonyítékai, de lényegében azt tükrözik, hogy a szegedi ipart a válság küszöbén is kisműhelyek, kis- és középüzemek sokasága jellemezte. Ezen kisvállalatok főleg a hagyományos szegedi szolgáltató- és fogyasztási cikket gyártó iparokat képviselték, amelyek kínálata a leg erősebben függött a szegedi és a Szeged-környéki, döntően mezőgazdasági jellegű népesség keresletétől. Az ipari "kiseg-

zisztenciák" csökkenését /kb. 600 fő/ és az ipari segéd munkások létszámának 10 év alatt közel 3000 fős gyarapodását tükröző adataink a gyáripár izmosodását bizonyítják. /4/

A gyáripár vezető ágazatait és reprezentáns üzemait a foglalkoztatott munkások számaránya szerint vesszük sorra. /5/

Hétszáz főt meghaladó munkáslétszámával első helyen említendő a Szegedi Kenderfonógyár Rt. Közel ennyi főt foglalkoztatott együttesen a másik két kender-, len- és jutaipari üzem: a Magyar Kender- Len- és Jutaipari Rt. ujszegedi gyára és a Hazai Textilipari Rt. örököse, az 1929-ben angol érdekeltséggel újjászervezett Angol- Magyar Jutafonó és Szövőgyár Rt.

Nagyságrendben kisebb létszámú üzemek képviselik az élelmiszeripart, azonban mind a foglalkoztatottak, mind a vállalatok számát tekintve a textiliparnál nagyobb súlyt képviselnek. Ide sorolandó az állami Dohánygyár 300 főt meghaladó munkáslétszámával. A legnagyobb húsipari üzem a Pick Szalámigyár a két világháború között fokozatosan a magyar élelmiszeripar egyik legjelentékenyebb üzemévé vált. A nagymúltú Back-malom mindvégig kihasználatlan kapacitással működött.

Fontos szerepet töltött be a város iparában az építőipar és a vele kapcsolatos iparágak, építőanyagipar, üvegipar, továbbá a faipar. Ezen iparágak idényjellege, konjunktúrától erősen függő foglalkoztatottsága, a változó létszámmal dolgozó kis- és középvállalkozások sokasága, a pontosabb becslést nem teszi lehetővé.

Kisebb súlyt jelentettek a szegedi ipari életben a bőripari, sörteipari és nyomdaipari üzemek.

A szegedi könnyűipari üzemek sorában szinte eltűnnek a nehézipari üzemek. A kisebb vas- és fémipari műhelyek mellett külön érdemelnek említést az egyébként száznál több munkást foglalkoztató vasúti műhely, gázgyár, gyufagyár.

A város iparfejlesztési programjában szereplő gyáralapítási tervek is a könnyűipari ágazat bővítésére, mezőgazdasági eredetű nyersanyagok feldolgozására vonatkoztak. 1929. tavaszán igen foglalkoztatta a közvéleményt egy papirgyár Szegedre telepítésének közeli megvalósulást ígérő terve, azonban ezen próbálkozás a bizonytalannak mutakozó nyersanyagellátás /kukoricaszár/ miatt megbukott. /6/ A város 1929. őszén - attól a gondtól vezérelve, hogy a befejezésükhöz közeledő Fogadalmi templom és egyetemi építkezések mellől felszabaduló munkaerő elhelyezését biztosítani kell - egy angol tőkéserdekeltség ajánlatával, bacon sertésvágó és húsfeldolgozó üzem létesítésének tervével foglalkozott. 1930. márciusában az Auspacher Hermann cég próbaüzemlést kezdett és kb. 20 000 db hússertés felvásárlására jelentette be igényét. A szegedi húsiparosok azonban felleptek "az agyonfavorizált és túlvédelmezett bacon export ellen", ami miatt ők távolabbról, költségesebb szállítással tudták csak a hizósertést beszerezni. A terv kudarcához még az is hozzájárult, hogy a Szeged környéki gazdák nem tudtak megfelelő mennyiségű és minőségű hússertést

biztosítani a cég számára. /7/ 1932-ben felröppent egy konzervgyár létesítésének híre. /8/

A következő években már nincs több szó gyáralapítási tervekről. A búza- és lisztfeleslegek feldolgozása érdekében a tarhonyakészítő háziipar támogatásáról, továbbá - a szegénység és a munkanélküliség enyhítése végett - egyéb háziiparok fellendítéséről /kosár-, szalma-, kukoricaahános-, gyékényfonás, seprőkészítés/ tanácskoztak a városházán.

Az ipari és kereskedelmi válság tünetei már 1929-ben határozottan megnyilvánultak. A szegedi kamarai jelentés bevezetője "az általános bizonytalanság esztendeje"-ként emlegeti, és az ipari és kereskedelmi válság fő okaként a hitelhiányt és a mezőgazdasági lakosság vásárlóképességének csökkenését említi. Visszaesésről számol be mindazon iparágakban, amelyek a lakosság közvetlen szükségletének kielégítésére szolgáltak és különösen szomorúnak nevezi az alföldi mezőgazdasági jellegű városok és falvak kisiparának helyzetét. /9/

Legszilárdabban állták a válság megrázkódtatásait a nagy szegedi textilgyárak.

A Szegedi Kenderfonógyár Rt. termelésének alakulásáról pontos adatok állnak rendelkezésünkre. /10/

év	össztermelés tonnában
1913	4016
1923	2072
1924	1733
1925	1985
1926	2315

1929	2906
1930	2883 /20 %-os csökkenés
1931	2861
1933	2409

A gyár a 20-as évek közepétől egyenletesen emelkedő termelést mutatott, amely csúcspontját 1929-ben érte el. A növekvő termelés egyrészt annak volt köszönhető, hogy a gyár kistermelőkkel kötött szerződések révén biztosítani tudta a megfelelő mennyiségű kenderkórót, mégpedig az általa diktált alacsony átvételi árakon. 1927-ben, saját kendertermelő területeinek /11/ eladásából származó tőkével megkezdődött az üzem modernizálása, villamosítása, amely olcsóbb energiát jelentett, gazdaságosabb termelést biztosított. Az elveszett piacok pótlása, illetve új piacok meghódítása érdekében a gyár csatlakozott a világkartellhez, amelyben a versenytárs olasz, svájci és osztrák kenderfonóüzemek vettek részt. /12/

A válságot megelőző években termékeinek 60 %-át helyezte el külföldön, 40 %-át belföldön.

A válság beköszöntét 1929-ben a vállalati nyereség 50 %-os csökkenése jelezte. /13/

év	tiszta nyereség pengőben	
1926	329 492	
1927	603 351	
1928	628 896	
1929	369 595	50 %-os csökkenés
1930	303 044	
1931	126 580	
1932	264 092	
1933	179 326	

Az értékesítési nehézségek mind belföldön, mind külföldön jelentkeztek. A belföldi szükséglet 40 %-os csökkenését azzal magyarázhatjuk, hogy a gyár termékeinek fő fogyasztója a mezőgazdaság volt, amelynek krízise korábban bekövetkezett, iparcikkek iránti kereslete leszűkült. A külföldi piacokon az új versenytársakkal /Olaszország, Belgium, Németország/ csak úgy tudott megbirkózni, hogy olcsóbban dobta piacra árúit. Az 1929-ben exportált termékek 60 %-át alacsony áron értékesítették. A belföldi kereslet további szűkülése miatt az exportált mennyiség fokozására törekedett az Rt. igazgatósága, 1930-ban már a termelés 70 %-át helyezte el külföldön, ahol az eladási feltételek tovább rosszabbodtak. A belföldi eladási árakat fenntartották, számtalanszor komoly árharcban védelmezték, a készárú-

készletek halmozódása ellenére. 1930. júniusától 5 napos munkahétre tértek át. /14/

A Szegedi Kenderfonó Rt. példáján is lemérhető a válság azon sajátossága, hogy a tőkések egyrészt a munkások rovására /üzemredukció, bérleszállítás/ kerestek kiutat a válságból, másrészt pedig az ipari termékek árait a monopolizált iparágakban kartellmegállapodásokkal igyekeztek a korábbi magas színvonalon tartani, ami azt eredményezte, hogy tovább szűkült a belső piac, a válság még jobban elmélyült és elhúzódott. /15/

1929 és 1933 között a gyár termelése 20 %-kal esett vissza, és bár a tiszta nyereség felére zuhant, mégis nyereséges tudott maradni a válság éveiben is. Termékei keresettek maradtak a válság sújtotta nemzetközi piacon, mégha kevesebb haszonnal is lehetett azokat értékesíteni. Kétségtelen, hogy az üzem korszerűsítése nagyban hozzájárult ahhoz, hogy nagy mennyiségű, olcsó termékekkel állt elő az export piacokon. A Szegedi Kenderfonó Rt. nyereségeinek, termékei versenyképességének elsődlegesen az olcsó ár volt a magyarázata, amelyet a kendertermelők kiméretlen kizsákmányolása tett lehetővé. A kendertermelőkkel kötendő szerződéseknél, a kisgazdák szorult helyzetét kihasználva, a Szegedi Kenderfonó Rt. kínálta fel a legalacsonyabb átvételi árat. 1930-1931-ben, az értékesítési gondokra és a késztermékek árcsökkenésére hivatkozva olyan alacsony árakat kínált fel a gazdáknak, hogy azok lemondtak a kendertermelésről. Emiatt a kenderkészítő telepek nem is üzemeltek, a gyár 1933-ig nyersanyagimportra szorult. /16/

A Magyar Kender-, Len- és Jutaipari Rt. 1925-ben alakult a Juta- és Kenderipari Rt. újszegedi gyára és a Magyar Kender- és Lenipari Rt. pesterzsébeti jutagyára egyesülésével. Az újszegedi textilgyár budapesti központból irányítva igyekezett kihasználni az 1920-as évek második felének konjunkturális viszonyait. Új jaquardgépek és revolvergépek beállításával finomabb minőségű szövetek gyártása került előtérbe. Új szövők tömeges kiképzésével és iradalmakkal kötött kendertermesztési szerződésekkel a munkaerő- és nyersanyagutánpótlást biztosítani tudták. Ezen ígéretes fejlődési feltételek közepette jelentkezett az ipari válság 1929-ben értékesítési nehézségek formájában.

A kamarai jelentés 1931-ben némi javulást jelez, amit az idézhetett elő, hogy a gyár új cikkeket /selyem és selyemszerű szövetek/ állított be termelési programjába. Az 1933-as évet már nyereséggel zárta. Üzleti kimutatásai 1933-ban 28 450 pengő, 1934-ben 60 389 pengő nyereséget regisztráltak. /17/

Kedvezőtlenebb képünk alakult ki az Angol-Magyar Jutafonó és Szövőgyár Rt. válság alatti helyzetéről, bár részletes adatok nem állnak rendelkezésünkre. A gyár korábban Hazai Textilipari Rt. néven működött és a legjobban felszerelt jutagyarak közé tartozott, de állandó pénzügyi nehézségekkel küzdött. 1929-ben fizetéseképtelenséget jelentett be. A gyár felszámolásának megakadályozása politikai kérdéssé vált, közel 400 főt fenyegetett az utcára kerülés 1929-1930 válságosra forduló telén.

A főispán kérésére és Klebelsberg Kunó közbenjárására a pénzügyminiszter a gyár 72 000 pengő adótartozásából 40 000 pengőt eleengedett. Ezután a gyár folyamatos üzemeléssel került át egy angol érdekeltség tulajdonába. /18/ Termelésének alakulásáról nincsenek adataink. Az értékesítési gondokat jelzi, hogy 1931-ben 50 %-os forgalomcsökkenésről és 3 napos munkahétre való átállásról kapunk tudósítást. /19/ A belföldi értékesítés nehézségeivel függ össze, hogy éppen a válság éveiben élenkült meg export-tevékenysége. Míg 1929-ig csak közeli európai országok, 1931-1932-ben távolabbi, sőt tengeren túli országok piacain is megjelentek a gyár termékei. A válság évei alatt és után a távolabbi piacok szerepe országos viszonylatban is megnőtt. /20/

A szegedi jutagyárak példája is bizonyítja, hogy a tőkések a válság éveiben monopolszervezetek alakításával próbálták az árak és piacok feletti uralmukat őrizni. A Kender-, Juta- és Textilipari Rt. a Magyar Kender- Len és Jutaiipari Rt. és az Angol-Magyar Jutafonó és Szövőgyár 1930-ban un. bizományi szerződést kötött, melynek célja a szerződésen kívülálló szakmabeli gyárak és kereskedőcégek versenyből való kizárása volt. /21/

Jó minőségű, de drágábban előállított termékeket kínált, főleg hazai vevőknek a többi, kisebb szegedi textilüzem. A Varga Mihály Kenderkikészítő, Kötélárúgyár és Mechanikai Hálógyár cég raktárában már 1929-ben felhalmozódtak az eladhatatlan

zsineg- és zsákkészletek. A környékbeli gazdák elszegényedése miatt e cikkek még olcsó áron is nehezen találtak vevőre. /22/ 1929-től üzemszünetet tartott az Ariadne kötött- és szövöttáru gyár. 1931-ben sikertelen kísérlet történt ismételt beindítására. /23/ A "Gábor" keleti szőnyeg és textilszövőde jó minőségű áruiból 1929-ben még sikerült exportálni, de az értékesítés egyre nehezebbnek bizonyult. Árcsökkentésre pedig, a külföldi vevő megtartása érdekében - eltérően a nagy gyáraktól - nem vállalkozhatott, hiszen már 1929-ben adóhátralék miatt eljárás indult a tulajdonos ellen. /24/ Néhány nagymultú kisvállalkozást /Kirchenmayer János és Társa, Zwickl Ferencné cégeket/, melyek kötöttárukat, férfi- és női ruházati cikkeket gyártottak, csődbe juttatott az üzlettelenség. Ennek oka a helyi és környékbeli lakosság vásárlásainak visszaszorulásában keresendő.

A város iparában legnagyobb súlyt képviselő élelmezési ipar a textiliparnál jobban megsínylette a válságot. Ennek döntő oka az ország iparát az első világháború után határok között jellemző struktúrális válságban keresendő, amely elsődlegesen az élelmiszeripart sújtotta. A malomipar pótolhatatlan veszteséget szenvedett Bácska, Bánát gabonatermelő területeinek határon kívül kerülése miatt. A húsfeldolgozó ipar a leszűkült területen is tudta valamelyest pótolni a nyersanyagvesztéseit. Az élelmiszeripar modernebb ágazatai, a konzervgyártás, a tej-, tejtermék-, baromfifeldolgozás a tervezés, ill. a kísérletezés stádiumában voltak a válság küszöbén Szegeden.

A háború utáni időszakban négy szalámigyár volt üzemben városunkban. /25/ Közülük csak a Pick-gyár lett úrrá a nyersanyagutánpótlás és a kedvezőtlen szállítási tarifák okozta nehézségeken, és a magyar szalámiiparban szinte versenytárs nélküli nagyüzemmé nőtte ki magát. A Pick-szalámigyártás fellendülése 1927-től figyelhető meg, amely elsősorban a belső fogyasztás kedvező alakulásával volt összefüggésben. 1928-ban az exportlehetőségek javultak, a sertéshús árának csökkenése pedig gazdaságosabb termelést tett lehetővé. A termelés mennyisége még 1929-ben is növekedett, de a kamarai jelentés a fogyasztókéesség csökkenését, az exportpiac rosszabbodó feltételeit regisztrálta. /26/ 1930-ban a sertésárak esése / a gazdáknak nem volt kifizetődő az ipari sertéstenyésztés/, az ország erőltetett élősertéskivitele /veszélyeztette a nyersanyagellátást/, továbbá a sertéshús és a szalonna áresése / csökkentette a szalámifogyasztást/ kedvezőtlenül hatott a szalámiiparra. A termelés visszaesése 1933-ban érte el a mélypontot. /27/

Az élelmiszeripar kiviteli gondjai 1931-ben súlyosbodtak. Ausztria csökkentette a beviteli kontingenst, Csehszlovákiával szerződésen kívüli állapot állt elő, az Olaszországba irányuló marhaexport devizabajok miatt leállt. E nehézségeket a belső fogyasztás növekedése ellensúlyozhatta volna. Az állatárak esése és az állati termékek olcsóbbodása mégsem eredményezte a fogyasztás jelentősebb bővülését. A rossz kereseti viszonyok gátat

szabtak a fizetőképes kereslet javulásának. Hiába csökkent a szalonna kilónkénti ára 2,20 pengőről 1,3 pengőre 1929-ben, a szegedi közvágóhídon eladatlan készletek halmozódtak fel. Míg 1928-ban 25-30 vagon szalonnát szóztak le az aratómunkások számára, 1930-ban 3-5 vagon is csak veszteséggel volt eladható. /28/ A szegedi közvágóhídon levágott állatok számának csökkenése is jól jelzi, hogy a húsnak, zsirnak a többi élelmiszerhez viszonyítva jelentősebb olcsóbbodása /29/ ellenére a lakosság fogyasztása nem bővült, hanem csökkent.

Év	a szegedi közvágóhídon levágott állatok száma /30/
1929	63 711 db
1930	53 419 db
1931	49 932 db

A tendencia érzékeltetésére hozzátesszük, hogy 1932-, 1933-, 1934-ben a közvágóhídon levágott állatok száma azonos szinten mozgott. /31/

Az élelmiszeripar másik ága, a malomipar már a 20-as években súlyos válságot élt át. Krónikus kapacitáskihasználatlanság jellemezte a legnagyobb gőzmalmot, a Back Bernát és Fiai Rt-t, amely elsődlegesen exportra őrölt. Valamivel kedvezőbb volt a kisebb vámórlő malmok helyzete, amelyek a közvetlen környezetükből származó őrlési forgalmukat a válság éveit is megőrizték, csak az 1932-es rossz kenyérgabonatermést érezték meg erősebben. /32/ A 12 kisebb gőzmalom teljesítőképessége

kb együttesen érte el a Back-malom teljesítőképességét. /33/
A gabona áresése, a gabonapiac kedvezőtlen alakulása miatt már 1929-ben bizonytalanná vált a Back-malom üzemeltetése. Az év első felében a kereskedelmi malmok egymás közti versenye miatt az őrlési haszon csökkenéséről, az év második felében az exportlehetőségek bővüléséről, de az amerikai olcsó liszt európai piacokon való megjelenéséről számolt be az Rt. jelentése. /34/ A következő válságos esztendőben mind a belső, mind a külső feltételek rosszabbodtak, a nagy malom leállt. /35/

A boletta-törvény életbeléptetése a vámörülő malmok azonnali tiltakozását váltotta ki. A Csongrád megyei Molnárszövetség üzembeszüntetéssel fenyegetőzve táviratban kérte a kormányt, hogy a vámörülő malmokat tekintse termelőknek és a vámgabona után ke kelljen nekik bolettát vásárolni. A boletta végülis 1931-1932-ben a kereskedelmi liszt árát csaknem megkétszerezte. A 10 pengős bolettán kívül még 2,50 pengő őrlési adó is terhelte a kereskedelmi őrlést. A vámörülő malmokat a boletta és az őrlési adó alól mentesítő rendelkezés számos visszaélésre adott alkamat és élezte a malmok egymás közötti versenyét. /36/

Az Ausztriába irányuló lisztkivitel csökkenése, a lisztimportot megakadályozó csehszlovák törvény életbeléptetése 1931-re az export hanyatlásához vezetett. 1933-1934-re a lisztkivitel az 1929-1930-as évek kiviteléhez viszonyítva egyötödére csökkent. /37/

A malomipar súlyos helyzetét elsődlegesen az export elmaradása idézte elő a válság éveiben. A liszt és kenyérfogyasztás nem esett vissza olyan nagymértékben mint a húsfogyasztás, mivel a liszt és a kenyér a burgonya után a legalapvetőbb tömegélelmezési cikk volt. /38/ A szegedi sütőipar adatai a lakosság tömegeinek elszegényedését tükrözik. A kenyérfogyasztás 50 %-ra, a péksütemény-fogyasztás 70 %-ra esett vissza 1931-ben. A pékek számára a házisütések megszaporodása nehezen kivédhető csapást jelentett, 20 %-uk megszüntette iparát. /39/

A szegedi élelmezési ipar helyzetében az 1933-1934-es esztendő sem hozott javulást, kivéve a szalámiipart, ahol mind a belső, mind a külső kereslet kedvezőbbre fordult. /40/

A szegedi és környékbeli lakosság vásárlóerejének gyengülése és a hitelhiány okozta a szolgáltató iparok 1929-től nyomon követhető válságát. A ruházati-, a cipő-, a bőrfeldolgozó-, a bútor-, az asztalos- és a nyomdaiparban a gyárszerű vállalatok 1929-1930-ban termékeik olcsóbbsága, nagyobb hitelképességük, illetve külföldi kiviteli lehetőségük miatt viszonylag kedvezőbb helyzetben voltak. Az 1931-1932-ben megcsappant forgalom termelés csökkentésre, üzemredukcióra készítette a nagyobb üzemeket is és normális üzletmenetük nehezen állt helyre.

Az 1929-es kamarai jelentés szerint: "...az építőipar mellett, amely az egész év folyamán az általános pangás képét

mutatta, talán a ruházati iparoknak kellett a legnehezebb viszonyokkal megküzdeniük..." /41/ Az 1928-as "lanyha üzletmenet" után a férfiszabók, az 1929-es jó terméskilátások alapján sok vevőre számítottak. A gabonaáresések azonban a reményeket meghiúsították, a szabóknál nagy mennyiségű árú maradt vissza, emiatt hiteleik törlesztése nehézségekbe ütközött. A gyengébb szabómesterek fizetése képtelenséget jelentettek be, lehúzták a redőnyt. /42/ A női szabóipar forgalma az 1928-as amúgy is gyenge forgalomnak alig felét érte el. /43/ 1930-ban az üzlettelenség már az olcsóbb minőségű készruhákat előállító, gyárszerű üzemekre is áttért, az őszi hónapokban fél üzemmel dolgoztak. Karácsonyhetében a ruházati üzemek megrendelés hiányában leálltak. /44/

A lábbeli készítő iparban dolgozó cipészek, csizmadiák és papucsosok annak ellenére, hogy a bőrarak estek, 1929-ben a gyári árú versenyével sikertelenül birkóztak. A cipészek elbocsátották munkásaikat a legtöbb műhelyből, még tanoncokat sem vettek fel. Jórészt javító munkából próbálták fenntartani üzletüket. A csizmadia ipart a cipő, mégpedig a gyári cipő viselésének elterjedése, a papucsos ipart az olcsó vászon- és gumicipők térhódítása kihalással fenyegette. /45/

A gazdasági válság mélyülését jól jelzi a gyár jelleggel dolgozó legnagyobb cipőipari vállalat üzletmenetének alakulása. Az Első Szegedi Cipő-, Csizma- és Papucsipari Szövetkezet 1929.

junius 15-ig cipőkereskedők megrendelésére dolgozott, raktárra nem. 1929 első felében a lakosság vásárlóerejének megroppanásával párhuzamosan a kereskedők megrendelései visszaestek, sőt fizetési kötelezettségeiket is nehezen teljesítették. A belföldi kereslet visszaesése üzembeszüntetés rémét idézte fel, ami 150-200 fő kenyér nélkül maradását jelentette volna. Ezt elkerülendő, az üzemet 1929 közepén átszervezték Kisiparosok Egyesült Cipőipari Szövetkezete néven. Ennek során 80 000 pengő értékben új gépekkel szerelték fel, Budapesten exportirodát nyitottak külföldi vevők megnyerése érdekében. A külföldi eladások lehetővé tették, hogy az üzem kapacitásának 80 %-át kihasználják. A modernizálás következtében a termelt árúk forgalmi értéke az első félévi 484 000 pengőről 700 000 pengőre nőtt 1929 második felében. E termelésbővülés nagyon rövid ideig tartott. 1930-ban a Szövetkezet a külföldi piacon kiéleződött versenyt nem állta, a kivitelt beszüntette. Az állami megrendelések elmaradása miatt helyzete súlyosbodott. A forgalom visszaesésén kívül 20 %-os áresés is nehezítette rentábilis üzemeltetését. 1931-ben a lábbelikészítőipar exportjának teljes megszűnéséről adott hírt a kamara. /46/

A cipők iránti kereslet megcsappanása érezte hatását a bőrfeldolgozó iparban is. 1929-ben a készbőrbehozatal csökkentése, a nyersanyag- és készbőrárak esése még biztosította az Orion Bőrgyár Rt. normális forgalmát. Az év végén azonban termelésének korlátozásával igyekezett az árúbőrséget megakadályozni, az árak további hanyatlását fékezni. /47/

Az asztalosiparosok közül az épületasztalosok érezték meg legkorábban a válság hatását. A magánépítkezések már 1928-ban leálltak hitelhiány és a kevés rendelkezésre álló hitel drágasága miatt. A még folyamatban lévő állami és középítkezéseknél pedig az asztalosmunka minden áron való elnyerése érdekében a mesterek a vállalási ár leszorításával tudtak csak megrendeléshez jutni a versenytárgyalásokon. Az egyetemi építkezéseknél 1930-ban 30-40 %-os vállalási árcsökkentések történtek. Ilyen árleszállításra a kevesebb segéderővel dolgozó asztalosok képtelenek voltak. A megrendelések elmaradása következtében 1931-ben a korábban 15-20 alkalmazottat foglalkoztató üzemek 1-2 munkással dolgoztak, vagy beszüntették üzemüket. A kenyér nélkül maradt segédek azután a javítási munkák elvállalása miatt zúditották magukra az asztalosmesterek haragját. Egyes mesterek tanoncaik 12-14 órás dolgoztatásával kísérelték meg munkavállalási áraik alacsonyon tartását. /48/

A bútorasztalosok az új bútor iránti kereslet megcsappanásáról panaszkodtak 1929-ben. A Szegedi Bútorgyár Rt ez évben még növelte termelését, termékei azonban az exportpiacon találtak csak vevőre növekvő arányban. A belső értékesítés nehézségeit jelezte, hogy a bútorkereskedők egyre nagyobb hiteligényekkel léptek fel, ugyanis többnyire részletre történő eladásai őket is hitelnyújtásra szorították. 1930-ra, az új bútor iránti keresletet háttérbe szorította a használt bútorok adás-vétele. A bútorasztalosok forgalma 1931 végén az 1926-1929-es évek átlagának mindössze 15 %-át tette ki. /49/

A szegedi nyomdaipari vállalatok megrendelése is megcsappantak 1929-ben. A konkurencia éleződését jelzi a nyomdatulajdonosok tiltakozása az ellen, hogy az ügyvédi nyomtatványokat az állami fegyintézetben rabokkal készíttessék el. Az alacsony vállalási árak munkabérekből való kigazdálkodása a nyomdaiparban nehezebbnek bizonyult. A nyomdák nagy része ugyanis szervezett munkásokkal dolgozott, akik ragaszkodtak a kollektív szerződésekben rögzített bérekhez. A munkaadók 1930-ban meg-megújuló támadásokat indítottak a kollektív szerződések megváltoztatásáért. 1931-ben a megrendelések ritkasága miatt a munkaidő kötelező érvényű redukálásával /heti 36 óra/ kísérelték meg üzemüket fenntartani. /50/

Az előzőekben tárgyalt fogyasztási cikkek előállító és szolgáltató iparágakhoz viszonyítva a beruházási jellegű ágazatokhoz sorolható építő- és építőanyagipar még inkább megszenvedte a válság megrázkódtatásait. A szegedi építőipar helyzetének alakulását az országgal összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy itt az építőipari konjunktura egy-két évvel tovább tartott. A huszas évek közepén indult nagyszabású középítkezések jórészt 1929-1930 folyamán fejeződtek be. /51/ Az építkezések építőanyag- és munkaerőigénye azonban 1929-től csökkent. A szegedi téglagyárak 1930-ban 40-60 %-os forgalom apadásról számoltak be, a tégláárak 25-30 %-os esése mellett. /52/ A városi téglagyár eladása, illetőleg az eladásával kapcsolatos közgyűlési viták már 1929 első felében előrevitették a középítkezések befejezésével előálló építőipari krízis árnyékát. /53/

1929-1930-ban még tervezgették a "torony alatt" új építkezések folyamatba helyezését. "Feliratozott" a város a korábban tervbe vett állami építkezések - postapalota, bajai műút, algyői hid - megindításáért. /54/ 1930-ban egyetlen városi építkezés /Belvárosi leányiskola/ indult, amelyhez igen kedvezőtlen kölcsönfeltételek vállalásával és némi állami támogatással fogtak hozzá. /55/ Ingyen telek juttatásával próbálták elősegíteni az OTI-székház, továbbá az egyházmegyei tervezésű és rendeltetésű Iparos-Tanoncotthon elkészülését. Az OTI-székház építkezése elmaradt, a Tanoncotthon 1931-ben felépült. /56/ Ez évben a Tanítók Háza és "a városkapu" építkezések megkezdése volt még kilátásban Klebelsberg Kunó elképzelései és az 1930 októberében szegedi választóinak tett ígérete alapján. A kormányból kiszoruló gróf ezen terveire azonban már nem talált pénzügyi fedezetet. /57/

Az 1931-ig több mint 22 millió pengőt felemésztő egyetemi építkezések befejezése után a város inségmunkák indításával próbált az építőipari munkanélküliségen enyhíteni, de a szükséges összegek előteremtése nehézségekbe ütközött. /58/ 1932-ben inségmunkák keretében került sor a Mars tér feltöltésére, a Kisbuvártó betemetésére, aszfaltjavítási-, iskolafelújítási- és egyéb renoválási munkálatokra.

Míg a középítkezések hullámának válság alatti teljes elapadása az építőmunkások százainak jelentett kenyérkereset nélkül maradást, az építőipari kis- és középvállalkozók szá-

mára elsősorban a magánépítkezések 1929-től tapasztalható szünetelése jelentett veszélyt. /59/ A város külső körzetében folyó lakóházépítkezések száma 1929 második felében erősen lecsökkent, elsősorban a hitelhezjutás nehézségei miatt. A Szeged környéki házak és tanyaépületek építésének visszaszorulására 1929-ben az e házak burkolására szolgáló szalagcserép előző évhez viszonyított 40 %-os forgalomeséséből következtetünk. /60/ A városi mérnöki hivatalhoz hetenként beérkező építésre vagy épületbővítésre vonatkozó kérvények száma 50-70 %-os csökkenést tükröz 1930-ban. /61/

A város 1930-ban a magánépítkezések előmozdítására 25-30 évre szóló adómentességet igyekezett kieszközölni az építetők számára, továbbá 2 millió pengős építési kölcsön megszerzésével próbálkozott az Angol-Magyar Banknál - sikertelenül.

Az állami magánépítkezési akció keretében 1932 januárjában megszületett a dohánygyári telek és a Kis- és Nagybudavártó felparcellázásának terve. Az építetők a 80 négyszögöles parcellákat a közművek költségeinek kifizetésével /1800-2000 pengő/ átvehették volna. 261 telek várt gazdára, 3 hónap alatt mindössze 56 építető akadt. /62/

A szegedi építőipar válsága, a köz- és magánépítkezések szünetelése tartósnak bizonyult, a későbbi éveken is végighúzódtott és számos kapcsolódó iparág pangását vonta maga után.

A város iparában kisebb jelentőségű nehézipari ágazatot, a gépgyártást, mint országos viszonylatban is, a leg súlyosabban érintette a gazdasági válság. A helyileg legnagyobb gépgyártó üzem, a több mint száz munkást foglalkoztató Ferrária vasárúgyár 1929-ben bezárta kapuit. A kamarai jelentés ezen kívül még több "gyárszerűség határán álló" közép-vállalat működésének megszűnéséről tudósít. /63/ 1931-ben a csökkenetett létszámmal és rövidített munkaidővel dolgozó üzemek 1929-ben az eladott árúk értékének egyharmadát termelték meg. /64/ Ez a kamarai körzetre vonatkozó adat a gépipari termelés gyorsabb ütemű visszaesését jelzi az országoshoz viszonyítva. Igaz, a magyar gyárpar ágazatai közül a gépgyárak termelése zsugorodott össze legnagyobb mértékben, az azonban 1933-ra érte el mennyiségben a 45, értékben a 36 %-ot. Ha figyelembe vesszük, hogy 1931-ig a gyári eladási árak alig csökkentek, a termelt árú értékének egyharmadára történő visszaesése, közel egyharmadára történő termelésvisszaesést tükröz. Ez a nagyarányú és gyors gépipari termelésvisszaesés azzal magyarázható, hogy vidékünkön főleg mezőgazdasági gépgyártó üzemek működtek. A mezőgazdasági gépek iránti kereslet pedig korán lecsökkent. A szegedi Tóbiás Márton fiai vas- és fém-árúgyár 1929-ben már csak kapacitásának egyharmadát használta ki, eladhatatlan készletei háromszorosra növekedtek. A szállítási és gyártási költségek fedezéséhez hitelre szorult, a kamatterhek miatt viszont tovább nehezültek a tőkéhez jutás feltételei. /65/

A vidéki gépipar helyzetének lehetetlenné válásához hozzájárult a Rimamurány-Salgótarján-i Vasmű Rt. árdiktatúrája. A vezetése alatt álló kartell volt a kizárólagos ellátója a vasfeldolgozó- és gépgyáraknak. A vasfélgártmányok árainak magasan tartását a kedvezőtlen szállítási tarifák is befolyásolták. A kartell a kereslet csökkenését az árak magasan tartásával és a termelés visszaszorításával igyekezett kiegyensúlyozni. Ez a gazdaságpolitika, melynek következményeit a többi termelési ág sinylette meg, mélyítette és elhúzódóvá tette a válságot. /66/

A szegedi kereskedelmi élet válságjelenségeinek számbavételénél két jellegzetességre kell tekintettel lennünk: a kereskedelem agrárszinezetére és tulnyomórészt kiskereskedelmi jellegére. Az 1232 kereskedelmi vállalat közül mindössze 6 vállalat foglalkoztatott 20-nál több segéderőt. A segéd nélküli vállalatok száma 761 volt, az összes kereskedelmi vállalatok 61,8 %-a. /67/

Az 1929-től jelentkező nehézségek a fogyasztóképes kereslet csökkenésére és a megcsappant forgalmú kereskedelem fenntartásához nélkülözhetetlen hitelforrások elapadására vezethetők vissza. A kereskedelmet továbbra is akadályozó kedvezőtlen viszonyok hatása a válság éveiben megsokszorozódott. A tiszai rakodópart felszerelésének elavultsága, a forgalmasabb utak elhanyagolt állapota, a piac elhelyezésének ideiglenessége, a bajai műút és az algyői hid építésével kapcsola-

tos huza-vona a válság éveiben állandósuló panaszok tárgyát képezte a kereskedelmi és iparkamara, továbbá a városi iparhatóság ülésein. Sikertelenül indítottak mozgalmat a szegedi iparosok és kereskedők a szénszállítási tarifák leszállítása, továbbá a posta- és telefondíjak mérséklése ügyében is. /68/ A vidéki vásárlóközönség "Szegedre csalogatását" szolgálták volna az 1929-től évenként megrendezett egyhetes ipari vásárok. A forgalom csökkenő tendenciáját tükrözik az alsótanyai kisvasút teherárúszállítmányára vonatkozó adataink. /69/

Év	1927.	1928.	1929.	1930.	1931.
teherszállítmány /tonna/	19853	46642	26165	20850	30601

1930-31-ben lekerült napirendről a kisvasút Öttömösig történő meghosszabbításának terve, továbbá a Szeged-Félegyháza- Szentos- Vásárhely- Szeged közötti vasúti körhálózat létrehozásának ügye. /70/ Többször hire kelt a ráfizetéses alsó- és felsőtanyai autóbuszjáratok megszüntetését célzó terveknek 1931-ben, végül 1932 márciusától került sor az alsótanyai járat megszüntetésére. /71/

A kereskedelmi üzletmenet bizonytalanságát a kamarai jelentések minden ágazatban regisztrálják 1929-33 között. A gabona- és terménykereskedelmet az árak nagyarányú hullámlása, nagymennyiségű termény gyors piacra dobása miatt raktározási nehézségek, külföldi piacok elvesztése folytán megnövekedett szállítási költségek, a bplettával és az exportszindikátussal kapcsolatos visszaélések miatt kiéleződött konkurrenciaharcok

nehezítették meg. Némi javulásról az 1934-es gazdasági évtől adnak hírt a korabeli források. /72/ Az egyes gazdasági ágazatok válság alatti helyzetét vizsgálva felsoroltuk a kapcsolódó kereskedelem nehézségeit jelző tényezőket is. A mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem válságának összefonódását a szegedi Brukner Testvérek vaskereskedelmi cég jelentéséből vett idézettel érzékeltetjük: "...a termények ára hihetetlenül alacsonyra szállt... A termények árából vásárolja a gazda a vasárukat... sajnos a gazda nagyon keveset tudott az elmúlt évben beszerezni a vaskereskedésben, - amit vett, abból sem volt köszönet, mert annyira alkudozik és kétszer elmegy, míg harmadszorra egy cikket megvesz..." /73/

A szegedi kereskedelem hanyatlását tükrözi a kereskedelmi iskolák létszámcsökkenése 1929-34 között. Az iparos és kereskedőtanoncok számának apadása pedig jelzi a kisiparosok és kiskereskedők megnehezült helyzetét. /74/ A rossz üzletmenet miatt ugyanis a tanonctartás költségeitől is szabadulni igyekeztek és családtagjaik bevonásával tettek erőfeszítéseket az üzlet fenntartására.

A válság leginkább a "kis egzisztenciákat" sújtotta. Nem véletlenül állt az ipari és kereskedelmi követelések élén a kisipari és kiskereskedelmi hitel ügye. A kevésbé tőkeerős vállalkozók nehezebben és kedvezőtlenebb feltételekkel jutottak hitelhez, mint tőkeerősebb társaik, akik a hitel fedezetét biztosítani tudták. A Szegedi Kereskedők Szövetsége 1929-ben a város segítségét kérte a kiskereskedőknek nyújtandó hitel ügyében. /7

A kormány által ez évben megindított hitelakció keretében 830 000 pengő jutott a szegedi kamarai körzetre, melyből egy kereskedő 3 000 pengőig vehetett fel. A kölcsön kamatfeltételei a legszegényebbek számára voltak legkedvezőtlenebbek. /76/ 1931-ben már csak 413 000 pengő hitel állt a kisipar és kiskereskedelem rendelkezésére, de ennek alig több mint felét vették igénybe a magas kamat és a gyors visszafizetési kötelezettség miatt. /77/ A következő évben a szegedi kisiparosok és kiskereskedők az árverések felfüggesztését és a gazdaadósságok kormány által biztosított moratóriumára hivatkozva az ipari és kereskedelmi tartozások moratóriumát sürgették. /78/

A szegedi kereskedelem bénultságára világít rá a kiskereskedők és a város között a szeretet csomagok kiosztásának odaitélés ügyében kipattant botrány. A város ugyanis a privilégizált helyzetű Szegedi Kereskedők Árbeszerző Szövetkezetét bizta meg a nevezett üzlet lebonyolításával. A Szövetkezet 15 %-ot, 30 fillért zsebelt be csomagonként. A kiskereskedők 10 %-al olcsóbban vállalták volna, csak hogy némi kereseti lehetőséghez jussanak. /79/

A válságba került szegedi gazdaság helyzetét súlyosbították az 1932-ben végrehajtásra kerülő állami takarékosági intézkedések. Ezek során számos állami intézmény megszüntetésére, illetve Szegedről való áthelyezésére került sor.

1932 februárjában hiábavalónak bizonyult Szeged ellenforradalmi érdemeire való polgármesteri hivatkozás, a közigazgatási bizottság felterjesztése, a főispán egy órás kihallgatása Károlyi Gyula miniszterelnöknél és a város országgyűlési képviselőinek személyes közbenjárása is. Május elsejével megszűnt az erdőigazgatóság, június 30-ával az államépítészeti hivatalt Szentesre helyezték át. Leépítették a rókusai vasúti műhelyt és a dohánygyárat. A csendőrkerületi iskolát áttelepítették Makóra, a szegedi kerületi rendőrkapitányság átszervezése számos tisztviselő fővárosba, illetve vidékre költözését vonta maga után. Áthelyezésre került a méhészeti felügyelőség, megszűnt a vasúti leszámoló hivatal. /80/

Mindezek a több megyényi hatáskörrel rendelkező közigazgatási intézmények a 20-as években növelték Szeged város vonzáskörét, pezsdítették gazdasági vérkeringését. A legnehezebb gazdasági feltételek között ezek elvesztésével is szembe kellett nézni - mintegy büntetésként a korábban kivételezett kormánytámogatást élvező helyzetért.

Klebensberg Kunó gróf Szegeddel kapcsolatos bizakodása 1931 nyarán már minden gazdasági és politikai alapot nélkülözött. /81/ Alig több mint egy évvel később a gróf temetésén elhangzó gyászbeszéd temette a "Nagy-Szeged álmokat" is. /82/ A szegedi gazdasági fejlődés ingatagnak bizonyuló alapjait a válság viharai lerombolták.

J E G Y Z E T E K

I.

1. Marx a kapitalizmus ezen törvényszerűségéből vezette le a kapitalizmus megdöntésére, a magántulajdon megszüntetésére, a kizsákmányolásmentes társadalom létrehozására vonatkozó forradalom elméletét is.
2. Megjegyzésként kíváncsodik, hogy a II. világháború után rendszerre vált állammonopolista kapitalizmust alapjaiban rendítette meg az 1974-75-ös tőkés gazdasági válság, amely az 1929-33-as válsághoz sokban hasonló tényezőkben nyilvánult meg, természetesen történelmi okokból új vonásokat is mutatott. /Ennek bővebb kifejtését lásd dr. Szántó György: A tőkés világ válságának gazdasági és politikai vonásai Kossuth, 1977./
3. Az állami beavatkozás az egyes országok gazdasági és társadalmi helyzetének megfelelően más és más formában és mértékben bontakozott ki. A két szélső válfaját a Roosevelt-féle New Deal, illetve a fasiszta Németország gazdaságpolitikája képviselte. /Berend T. Iván - Ránki György: Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában /1933-1944/. Akadémiai K., Bp. 1958./
4. Varga Jenő: A jelenkori kapitalizmus és a gazdasági válságok. /Válogatott művek/ Kossuth, 1964. 106-110 old., 165-166. old.

5. Berend T.Iván - Ránki György: A magyar gazdaság száz éve. Kossuth és Közgazd-i és Jogi K., Bp. 1972. 182-186. old.
6. Berend T. Iván - Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944. Kossuth és Közgazd-i és Jogi K., Bp. 1973. 197-200. old.
7. Az 1924: XXI. tc., amely 1925. január 1-én lépett életbe 2244 vámtételt tartalmazott. A vámemelések mértékéről és hatásáról lásd Berend T.Iván - Ránki György: Magyarország gazdasága az első világháború után 1919-1929. Akadémiai K., Bp. 1966. 168-170. old.
8. Ezt az összeget 1,3 milliárd pengő névértékű hosszú lejáratú, 1,7 milliárd pengő névértékű áruú, közép- és rövidlejáratú hitel, háború előtti adósság és a felgyülemelő kamatok tették ki. A kölcsönök kedvezőtlen feltételei, magas kamatai következtében állott elő az a helyzet, hogy végül a hosszú lejáratú kölcsönök felét kamatfizetésre és törlesztésre fordították. Berend T. Iván - Ránki György: A magyar gazdaság száz éve. 125-127. old.
9. Uo.
10. Az 1929-1933. évi világgazdasági válság hatása Magyarországon. Szerkesztette: Incze Miklós. Akadémiai K. Bp.1955. 3-4. old.

11. Szuhay Miklós: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években. Akadémiai K. Bp. 1962. 36. old.
12. Berend T.Iván - Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944. 229. old.
13. Szuhay i.m. 23. old.
14. Uo. 40. old.
15. Berend T. Iván - Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944. 230. old.
16. Szuhay i.m. 37. old.
17. Berend T. Iván - Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944. 243-244 old.
18. Uo. 230-233. old. továbbá Incze i.m. 198-199.old.
19. Incze i.m. 284. old.
20. Berend T.Iván - Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944. 234.old.
21. Uo. 251.old. E kérdés fejtegetését lásd még Ránki György: Hitel vagy piac. /Fordulópontok a nagyhatalmak küzdelmében a délkelet-európai gazdasági hegemoniáért./ Valóság, 1980. 3. sz. 10 - 25. old.

II.

1. A katolikus egyház a trianoni határmegállapítás következtében csonkán maradt püspökségeket, számszerint 5-öt, köztük a csanádi püspökséget is, püspöki helynökségként vonta be szervezetébe, ezzel is kifejezve igényét és hangoztatva jogfolytonosságát az elcsatolt területekre vonatkozóan.
2. Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok. Bp. 1932. /Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 83. köt. / 15. old. Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam XLIX. 1941. Bp. 1943. 9. old.
3. Erdei Ferenc: Város és vidéke. Szépirodalmi K. Bp. 1971. 59. old.
4. A külterületi népesség 21 499 fő keresője közül 19 800 fő, a külterületi kereső népesség 92 %-a a mezőgazdaságban kereszte a megélhetést. /Lásd a VII. sz. táblázatot./
5. A külterületi népesség megoszlását Alsó- és Felsőtanya igazgatási körzetébe tartozó települések között. Lásd az I. sz. táblázatban.
6. Itt azonban megjegyzésként kívánczik, hogy a belterületi, tehát a tulajdonképpeni Szeged városi lakosság irni-, olvasnitudása is lemarad a th. jogú városok átlagához viszonyítva /95 %/. Az 1930. évi népszámlálás. I. rész. Demográfiai adatok. /Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 83. köt. / 29., 32. old.

7. A belterületi népesség megoszlását igazgatási körzetenként lásd a II. sz. táblázatban.
8. Erdei Ferenc i.m. 71-73 old.
9. Féja Géza: Viharsarok Magvető K.Bp. 1958. 356 old.
10. Czibula Antal: A gazdag város szegénysége. Szeged, 1927. 40-41. old.
11. Délmagyarország, 1929. jul. 14. A "rálátás" és a külváros. - A pinceodukban lakó szegediek számát Czibula Antal 3000 főre becsülte. I.m. 170. old.
12. Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XL. 1932. Bp. 1933. 19. old.
13. Gaál Endre: Szegedi adalékok a klerikális reakció népeellenes harcához 1914-1920. Szeged, 1956. /Csongrád megyei füzetek. 19. sz. / 26-27. old.
14. Lásd a III. sz. és a VII. sz. táblázatokat.
15. A rendelet ellen egyébként a közigazgatási bizottság szeptemberi ülésén interpelláció hangzott el a latin, az angol és a francia nyelvek védelmében. Délmagyarország, 1929. augusztus 15.
16. Ez volt az a "produktív beruházás", amelyre állandóan hivatkoztak és amelynek forgalmát a gazdasági vérkeringés

fokmérőjeként tüntették fel a korabeli források. Lásd a IV. sz. táblázatot.

17. Délmagyarország, 1929. szeptember 6. Az útépitési programban megint megfeledkeztek Szegedről.
18. Délmagyarország, 1925. március 25. Tízmillió nyolcászezer koronába kerül a szegedi egyetemi telep felépítése.
19. Szeged v. Th. biz. ir. Közgyűlési jkv. 1929-106. sz.
20. Uo. 1929-222. sz. és Szeged v. Főisp. ir. 1929-138 sz.
21. Szeged v. Th. biz. ir. Közgyűlési jkv. Az 1929. szept. 25-i közgyűlés.
22. Uo. 1929-346 sz.
23. Szeged v. főisp. ir. 1929-74. sz., Délmagyarország. 1929. aug. 7.
24. Balogh Sándor: A bethleni konszolidáció és a magyar neonacionalizmus. Történelmi Szemle, 1962. 3-4 sz. 434. old.
25. Szegedi Szemle, 1928. ápr. 7. Gondolatok az Egyetemi Építőbizottság határozata után.
26. A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 1929. évi közgyűléseinek jegyzőkönyvei. II. 4-11. old., továbbá Délmagyarország, 1929. júl. 2. és júl. 5. sz. Szeged megye - megye nélkül.

27. Mindez éppen azokban a napokban történt, amikor az államháztartás csődje az ország legszélesebb közvéleményét foglalkoztatta. Szegedi Szemle, 1931. szept. 15. "Két válasz a "Magyarság"-nak "Az eladósodott Szeged" c. cikkére - "Velünk /értsd: Szegeddel/ akarja ütni Klbelsberg grófot?"
28. Erdei Ferenc i.m. 153 old.
29. Erről bővebben lásd Serfőző Lajos: A munkásság helyzete és a kommunisták tevékenysége Szegeden az 1929-33-as gazdasági válság idején. Acta Historica VI. Szeged, 1959. 15-43 old., továbbá Tamási Mihály: A dolgozók harca a nyomor és a kizsákmányolás, az ellenforradalmi rend ellen 1929 - 1935. /Csongrád megye munkásmozgalmának története/Szeged, 1971. 16 - 54. old.
30. Csaplár Ferenc: A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Akadémia K. Bp. 1967. 19. old.
31. Lásd az V. sz. táblázatot.
32. Lásd a VI. sz. táblázatot.
33. Magyarország földbirtokviszonyai 1935. évben. Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat, 99.köt.Bp. 1936. 12-16. old.
34. Ezen összehasonlításhoz a VII. sz. táblázat adatai szolgálnak alapul.
35. Az ipari vállalatok nagyságára és segédszemélyzetük létszámára vonatkozóan lásd a VIII. sz. táblázatot.

III.

1. Lásd a VI. sz. táblázatot.
2. Lásd a IX. sz. táblázatot.
3. Lásd a X. sz. táblázatot.
4. Csongrád vármegye. Sajtó alá rendezte Csikvári Antal felelős szerk. /Vármegyei szociográfiák. I./ Szeged 3-129. old. 8. old.
5. Uo. 15-16 old.
6. Szeged v. főisp. ir. 1931-453. sz.
7. Szegedi Szemle, 1928. november 5. Szeged szab. kir. város földbérletrendszere. - Megoldásként a cikkiró városi mintagazdaságok létesítését javasolta.
8. Szeged v. polgm. ir. Eln. Biz. 1929-7. sz.
9. Szeged V. Th. Biz. ir. Közgy. jkv. 1929-71. sz., Szegedi Uj Nemzedék, 1929. szept. 26. Vita a th. bizottságban a tanyai bérlők sorsáról.
10. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. jul. 27. A 25 000 hold homokon gazdálkodó szegedi bérlők szövetkezetiileg akarják rendezni bérfizetésüket. 1930. aug. 13. Még árveréssel sem lehet behajtani a városi földek haszonbérhátralékait. A Földbérlő Szövetkezet egyezséget ajánlott fel a városnak.

11. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. október 16. Borbola rendőrtanácsos feloszlatta a földbérlő szövetkezet engedély nélkül összehívott közgyűlését - 600 főnyi bérletőmeg vett részt a Brucker-kertben hirdetett gyűlésen.
12. Szeged Uj Nemzedék, 1930. nov. 30. A városi közgyűlésben egyetlen pártolója sem akadt a Földbérlő Szövetkezet mozgalmának. Elutasították a Szövetkezet nagybérleti ajánlatát. - 1930. nov. 18. A th. biz. 44 tagja vett részt a vasárnapi csengelei bérletőgyűlésen.
13. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. nov. 6. Somogyi polgármester kimerítő cikkben válaszolt azokra a támadásokra, amelyek a földbérleti mizériák miatt kellemetlen beállításban mutatják a várost. - 1930. nov. 9. Nem késik sokáig a szegedi bérletőbajok hivatalos orvoslása.
14. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. dec. 7. Szeged város bérletői.
15. Szeged v. főisp. ir. 1931-453. sz.
16. Szegedi Uj Nemzedék, 1932. jun. 23. Eckhardt Tibor ma mondja el interpellációját a szegedi földbérletők ügyében. A miniszteri válasz adatait Somogyi Szilveszter polgármester telefonon mondta be a belügyi államtitkárnak.
17. Lásd a XI. sz. táblázatot.
18. Szeged v. polgm. ir. 1933-5698 sz.

19. Csikvári i.m. 17. old.: Szegedi Uj Nemzedék, 1931. jun. 4. Készül a városi földekre a bérleti szerződés terveze-
te. A májusi közgyűlés egy 8 tagú gazdasági bizottságot
alakított.
20. Lásd a XII. sz. táblázatot.
21. A Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése a kerület
1929. évi közgazdasági viszonyairól. /A továbbiakban: Ka-
marai jelentés 1929./ Szeged 1930. 18. old. - A szegedi
paprikatermelés Kalocsához viszonyított jelentőségét jól
mutatja a következő adat:
- | | | |
|---|---|-----------|
| Az ország örleményprodukciója: 215 vagon /1928/29-es idényben | | |
| Szeged | " | 159 vagon |
| Kalocsa | " | 56 vagon |
22. Lásd a XIII/a sz. táblázatot.
23. Lásd a XIII/b sz. táblázatot.
24. Szeged Uj Nemzedék, 1929. jan. 13. Miért árulnak karácsony-
kor a szegedi piacon amerikai almát? "Tarthatatlan álla-
pot, hogy Szeged környékén pl. 32 fajta almát, 25 fajta
körtét, 11 fajta őszibarackot, 3 fajta szilvát, stb. ter-
melnek..."
Kamarai jelentés. 1930. 15. old.
25. Szegedi Uj Nemzedék, 1932. március 1. Aigner Károly dr. fő-
ispán feliratban kéri a földművelésügyi minisztert, hogy
tegye lehetővé újból a szegedi gyümölcsfacsemeték export-
ját.

26. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. január 5. Klebelsberg kultusz-
miniszter Szeged fejlődéséről és jövőjéről.
27. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. máj. 26. Hogyan kapcsolódhatik
bele a szegedi gyümölcs a világkereskedelembé? Miért van
óriási jelentősége az 1500 holdon való egységes gyümölcs-
termelésnek; 1929. jun. 4. Gyümölcsfatelepet nem lehet má-
ról, holnapra létesíteni; 1931. dec. 25. A jövő év nem hoz
fejlődést Szeged számára - 4 holdon gyümölcsfacsemete ker-
tészeti létesült - 1932. aug. 3. A megvalósulás stádiumába
jutott a város nagyszabású gyümölcsfatelepitési akciója.
28. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. aug. 9. Szegeden kevés az export-
képes gyümölcs.
29. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. jul. 30. A polgármester a Mars
téri tanyai kocsitábort visszahelyezte a Rudolf térre.
1932. szept. 13. A polgármester a Mars térre helyezte a
kocsi piacot. - 1929. szept. 10. Szép sikerrel zárult a
szatymazi gyümölcs-, bor- és terménykiállítás.
30. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. jan. 3. Uj esztendei gondolatok
Alsótanyán.
31. Gunst Péter: A mezőgazdasági termelés története Magyar-
országon /1920-1938/ Akadémiai K. Bp. 1970. 131., 144.,
155., 163., 174.,; Szeged város főisp. ir. 1928-378. sz.;
Szegedi Uj Nemzedék 1929. aug. 24. A szárazság sokat ár-
tott a szegedi gabonatermésnek; nov. 3. Szeged mezőgazda-

sági élete az elmúlt nyáron; 1930. júl. 10. Közepesen jó termést adott a búza, de annál rosszabbul áll a szárazságtól pusztuló őszi kapás vetemény.

32. Délmagyarország, 1929. augusztus 24. Gyengébb a termés a rossz vetőmag miatt; Szeged Uj Nemzedék, 1932. júl. 24. Alsó- és Felsőtanyán 60 %-os a gabona-rozsdakár.
33. Lásd a XIV/a. és b. táblázatokat.
34. Kamarai jelentés. 1929. 16. old; 1930. 24. old.
35. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. júl. 16. Aszály. - A nehézségek megoldásának módjára is rámutat, egyesítve az időszakra oly jellemző Trianon feletti siránkozást és a kardcsörtető reviziós propagandát: "Ha szépszerével nem megy, nekünk előbb-utóbb fegyverrel kell. tágitani a csonka határokon, mert semmiképp sem akarunk egy szárazság miatt elpusztulni..."
36. Szeged v. főisp. ir. 1928-378 sz.
37. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. ápr. 18. A szegedi közigazgatási bizottság áprilisi ülése; 1929. aug. 24. A szárazság sokat ártott a szegedi gabonatermésnek; 1929. szept. 4. A szegedvidéki gazdák a szorongató gazdasági helyzet miatt olcsó áron kénytelenek eladni az új termést.
38. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. május 15. 150 alsótanyai bérlő termését elverte a jég; 1930. júl. 10. Közepesen jó ter-

mést adott a búza, de annál rosszabbul áll a szárazságtól pusztuló őszi kapásvetemény. Kieégtek a legelők és már a téli takarmányon tartják a jószágot.

39. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. jun. 27. Több mint 10.000 holdat tett tönkre a csütörtöki borzalmas jégveréses vihar - Ebben az évben is nyomor szakadt a város bérló társadalmára.
40. Szegedi Uj Nemzedék, 1932. máj. 13. A vasárnapi jégverés 1700 hold vetést pusztított el Alsótanyán. 1932. május 24. Elengedik az adóját a vadviz és a jég által sújtott gazdáknak.
41. Lásd a XV/a. sz. táblázatot.
42. Lásd a XV/b. sz. táblázatot.
43. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. jul. 28. Sertéspestis és sertésorbánc lépett fel Szegeden és a tanyákon, ami a sertések felét elpusztította. - 1931. jul. 29. A városnak nincsen pénze a védőszérum beszerzésére. - 1931. szept. 4. Ujult erővel lépett fel Szegeden a sertésvész.
44. Szeged monográfia. 170. old.
45. Lásd a XV/c. táblázatot.
46. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. márc. 12. Jól menne Szegeden a baconsertés vágás, ha lenne hússertés.
47. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. nov. 26. sz.

48. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. márc. 15. Az Alföldkutató Bizottságok termékeny vitája Szegeden Klebelsberg Kunó gróf jelenlétében.
49. Kamarai jelentés. 1933-1934. 17. old.
50. Szeged v. főips. ir. 1928-378. sz. Kamarai jelentés. 1929. 7. old.
51. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. okt. 18. Egy év alatt 35 %-kal esett a mezőgazdasági termények ára - 1929. szept. 18. Nyomasztó pangás a gabonaértékesítés terén. Az olcsó árak dacára sem veszik a búzát: "A helyzetet súlyosbitja a hitel megszorítása és a drága kamat. A váltókamat 12-18 % között mozog..." - 1930. jul. 10. A Szeged vidékén kiosztott OFB földek vételárának ötven százalékos mérséklését javasolja a miniszteri kiküldött. A földkonjunktúrában megállapított magas vételárakkal tönkremennek a gazdák. "...Az elmúlt 3-4 év alatt a földárak 40-60 %-kal estek..." - Kamarai jelentés. 1929. 17. old.: "A földbirtok értékének csökkenése a mezőgazdasági válság egyik jelensége, 25-30 %-kal esett a föld értéke... nehezen értékesíthető és mint hitelbiztosíték különösen csökkent értékű..." - 1929. szept. 4. A szegedvidéki gazdák a szorongató gazdasági helyzet miatt olcsó áron kénytelenek eladni az új termést. /Ennek az eladási kényszernek az oka az volt, hogy a pénzüintézetek fizetésre szólították fel adósaikat, hosszabbítást nem adtak. Az eladósodás 30 pengős búzaárak mellett kezdődött és nagy veszélyt jelentett az adósságnak 13-15 pengős búzaár melletti törlesztése. Ez elsősorban a kisbirtokot veszélyeztette, mert a kisbirtok képes legkevesbé törlesztéses adósság fedezete lenni./

52. Kamarai jelentés. 1929. 9. old.
53. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. szept. 4. "Az exportkereslet egészen minimális és a legjelentősebb vásárló Ausztria és Csehország alig érdeklődik terményeink iránt. A svájci és a délnémet vásárlások kisméretűek..." - Délmagyarország, 1929. aug. 29. Paprikapiac: kis vételkedv - nagy kínálat - A paprika export 1929-ben az 1928. évinek 62 %-ára esett vissza. Kamarai jelentés. 1931. 22 old.
54. Kamarai jelentés. 1929. 10. old.
55. Lásd a XVI/a, b./ táblázatokat.
56. Dános Árpád: Magyarország 1930-ban, 62. old.
57. Délmagyarország, 1929. jul. 30. Élénk forgalom, csöndes rendőri krónika a vasárnapi országos vásár eredménye. - Szegedi Uj Nemzedék, 1932. aug. 2. A rendkívül olcsó árak mellett sem sikerült a nyári országos vásár /E cikk tudósítója írja le, hogy a felhajtott állatok legnagyobb részét visszavitték a gazdák. Kevesebb adásvétel jött létre, mint 1931-ben. A tanya népe pedig nagyrésztben elmaradt a kirakodó vásárról./
58. Lásd a XVII.a./, b./, c./ táblázatokat.
59. 1931. dec. 30-án a szegedi paprikások 300 tagú küldöttsége kérte a főispánt, hogy a devizanehezőségek megoldására vonatkozó feliratukat juttassa el a pénzügyminiszterhez. A főispáni felterjesztés 1932. jan. 9-én megtörtént, miközben több száz paprikakikészítő munkást a munkanélküliség réme fenye-

getett. Szeged v. főisp. ir. 1931-458. sz. - Szegedi Uj Nemzedék, 1931. dec. 31. A devizakorlátozó rendelet miatt megszűnt a szegedi paprika exportja. Ezekben az években a paprikapiac monopólizálására irányuló tervek és a paprika-boletta bevezetésének terve /amely a paprikát kilónként 15 filléres vegyvizsgálati díjjal és propaganda-költséggel célozta megterhelni/ a szegedi közvélemény érdeklődését és a paprikások heves tiltakozását váltotta ki. Miután a törvényhatósági bizottság is a paprika-boletta bevezetése ellen foglalt állást, a földművelésügyi miniszter elejtette a tervet.

60. Szegedi Uj Nemzedék, 1932. szept. 1. A külkereskedelmi tárgyalások során megfélekezett a kormány a szegedi paprikáról. 1932. szept. 23. Klebelsberg Kunó gróf vezette a szegedi paprikatermelők küldöttségét Purgly miniszter elé. - 1932. szept. 29. Tizenöt vagon paprika kivitelét biztosította a földművelésügyi miniszter.
61. Kamarai jelentés. 1931. 14. old.
62. Délmagyarország, 1929. aug. 8. Nagyarányú gyümölcsexport volt a szerdai hetipiacon. - Szegedi Uj Nemzedék, 1932. aug. 24. A rossz termés és a devizakorlátozás miatt alig volt az idén gyümölcsexport Szegedről.
63. Kamarai jelentés. 1929. 15. old., Délmagyarország, 1929. aug. 4. Szombaton kilenc vagon gyümölcsöt exportáltak Szegedről. 1929. aug. 8. Nagyarányú gyümölcsexport volt a

szerdai hetipiacon is., Szegedi Uj Nemzedék, 1929. aug. 18.
Szegedről szombaton 15 vagon gyümölcs ment külföldre.

64. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. szept. 4. Megakadt a szegedi gyümölcsexport. Kamarai jelentés. 1930. 16. old. - Szegedi Uj Nemzedék, 1931. aug. 9. A város hatósága feliratot intéz a kormányhoz a gyümölcserértékesítés érdekében. - 1932. aug. 24. A rossz termés és a devizakorlátozás miatt alig volt az idén gyümölcsexport Szegedről.
65. Incze i.m. 232. old.
66. Uo., 236. old. Igen szemléletes példa erre a búza áresése és a liszt - valamint a kenyérárak alakulásának ellentmondása, amely a válság éveiben állandóan vitatott kérdésként tükröződött a szegedi sajtóban.
67. Szuhay i.m. 42. old.
68. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. ápr. 6. Gazdabajok és tanyai küldöttségek a polgármester előtt.
69. Szegedi Uj Nemzedék 1930. május 22. A kisvasúti hozzájárulást egyelőre nem hajtja be a gazdáktól a város.
70. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. aug. 10. Adómérséklést kérnek a szárazságtól sújtott szegedi gazdák.
71. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. jan. 200 000 pengővel több 1930-ban az adóhátralék Szegeden, mint 1929-ben volt.
72. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. szept. 29. Indítvány érkezett a közgyűléshez, hogy moratóriumot kérjen a kormánytól: " Ne

hajtsák végre az adósokat a multért, így eleget tudnának tenni jelen és jövőbeli kötelezettségeiknek..."

73. Szegedi Uj Nemzedék 1931. márc. 8. A szegedi gazdák is kapnak a földbirtokok megmentésére előirányzott 200 millió pengős kölcsönből.
74. A korabeli ujságíró szavaival: "...Ma gyors segítségre van szükség és nem hosszú évekre kiterjedő gazdaságpolitikai koncepciókra... A kormány helyzete, feladata hasonlatos ma a szemfüles tűzörséghez, az önkéntes mentők mindig kivonulásra alkalmas készenlétéhez. Menteni, ahol még lehet, ahol erre szükség van..." Szegedi Uj Nemzedék, 1931. okt. 9. Az "átfogó" program.
75. Szeged v. főisp. ir. 1932-30. sz.
76. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. júl. 15. Végső kimutatás szerint 12 000 hold föld termését tette tönkre a borzalmas jégverés. 210 gazdacsalád lett kenyértelen. - 1931. júl. 12. Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszter közbenjárására a miniszteri tanács olcsó búzát utalt ki a jégkárosult gazdáknak; 1931. szept. 25. 10 000 pengő vetőmagsegélyt kaptak a jégkárosult gazdák.
77. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. márc. 11. Tíz vagon nyírségi burgonyát rendelt a város az egyik nyírségi gazdaságtól. - 1932. márc. 2. Az elszegényedett gazdák burgonya-vetőmag hiteléért a város vállal garanciát a földművelésügyi miniszternél.
78. Szeged v. polgm. ir. 1933-5698. sz.

79. Incze i.m. 243-244. old.
80. Szeged v. Th. Biz. ir. Közgy. jkv. 1929-74. sz. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. jan. 18. A földművelésügyi miniszter a kedvezményes rézgálicért a várostól kér garanciát. - 1929. máj. 5. A szegedi gazdákat súlyosan érinti, hogy csak 28 q rézgálicot kaptak.
81. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. február 10. A Szegedi Gazdasági Egyesület nagyszabású programot dolgozott ki erre az évre, - 1929. jun. 27. Az átszervezés.
82. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. jan. 9. Aigner főispán megalakítja a Délmagyarországi Gazdák Szövetségét, 1930. febr. 11. Az Alsótanyai Gazdablokk vándorgyűlése Szentmihályteleken, 1932. jul. 3. Fodor Jenő ny. h. polgármestert választotta elnökének a Szegedi Gazdasági Egyesület /Mindössze 18-an voltak jelen a tisztújításon, az Egyesület újjászervezésére van szükség/.
83. A Szegedi Alföldkutató Bizottság tevékenységéről részletes beszámoló hangzott el 1931. március 15-én az Alföldkutató Bizottságok Szegeden tartott első közös ülésén. /Szegedi Uj Nemzedék, 1931. márc. 15. Az Alföldkutató Bizottságok termékeny vitája Szegeden Klebelsberg Kunó gróf jelenlétében/ - Szegedi Uj Nemzedék, 1931. dec. 5., 16. Az Alföldkutató Bizottság tanyamentő akciója, 1932. febr. 6. Min-tatanyákat létesít az Alföldkutató Bizottság a tanyavilág-

ban. 1932. jun. 19. Országos érdeklődés kíséri az Alföldi Bizottság mai szegedi vándorgyűlését. 1932. szept. 13. 20 000 látogatója volt az első nagysikerű tanyakiállitásnak.

84. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. aug. 2. Egy hold szegedi földben húszmázsás termést hozott a bánkúti búza /az Alföldi Mezőgazdasági Intézet búzakísérletéről/.
85. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. okt. 8. Csak 3000 pengő árú állami tenyészsertést kaphatnak a szegedi gazdák - Feltételezhető, hogy ez az elégtelennek bizonyuló állami hitelakció lebegett a királyhalmi Népkör keserű hangú felszólalója előtt 1930 novemberében, amikor a válság megoldására irányuló intézkedésekről, mint a kátyúba rekedt szekér szép szavakkal történő kicsalogatásáról beszélt. /Lásd a 47. sz. jegyzetet./
86. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. máj. 10. A kormány négy gabona-centrumot létesített /Barcs, Sopron, Miskolc, Pécs/. - 1930. jul. 3. Gyümölcsértékesítő Szövetkezetet alapítottak a szaty-mazi gazdák, 1932. febr. 27. Szövetkezeti gazdaszervezkedés a szegedi tanyavilágban, 1932. szept. 13. Megalakult a Szeged Vidéke Gyümölcstermelők Egyesülete.
87. A bolettáról, az állami boletta-alap bevételeiről és kiadásairól, a kedvezmények birtokkategóriánkénti alakulásáról bővebben lásd Inoze i.m. 250-251. old.
88. Kamarai jelentés. 1931: 9-10. old. - 1933-1934: 8-9 old.
89. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. jun. 22., jun. 29., jul. 1., jul. 8.

90. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. jul. 17. Veszedeles boletta-szélhámosság ütötte fel a fejét a szegedi piacon: "A rop-pant komplikált gazdasegítő ötlet nyomán született bolet-tarendelelet a gazdák még nem értek rá áttanulmányozni, és így könnyen félrevezethetők..."
91. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. jul. 22.
92. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. jul. 20. Egy felsővárosi gazda azembaton fizetett először az adóhivatalnak bolettával.
93. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. jan. 10. 200 000 pengővel több 1930-ban az adóhátralék Szegeden, mint 1929-ben volt.
94. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. jul. 26. Háromezer szegedi ara-témunkás várja, hogy mikor kapja meg az előljáróságtól a boletta igazolványt.
95. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. jan. 10. Megjelent a megyéspüs-pök VIII. sz. pásztorlevele.
96. A válságból való kilábalás időszakára vonatkozóan lásd He-gyi András: Szeged mezőgazdasága és parasztságának helyzete a Gömbös-kormány időszakában /1932-1936/. Acta Historica. Tom. XLV. Szeged, 1973.

IV.

1. Lásd a XVIII. sz. táblázatot.

2. Szeged monográfia 210. old.; Szabolcsi Gábor: A Szegedi Kenderfonógyár 75 éve. Szeged, 1958. 26-27 old.; Az Ujszegedi Kender- és Lenszövő Vállalat 70 éves fejlődésének története /1888-1958/. Összeállította: Kónya Sándor, Szeged, 1958. 11. old.
3. Lásd a XIX. sz. táblázatot.
4. Lásd a XX. sz. táblázatot.
5. Lásd a XXI. sz. táblázatot.
6. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. márc. 15. "... a cellulóze gyár nem látja biztosítva a kért kukoricaszárszükségletet... A környékbeli uradalmak és gazdák ugyanis nem voltak hajlandók kukoricaszártermésük átengedésére, mert az, mint mondták, takarmányozásra és tüzelésre kell..."
7. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. júl. 11. A nagy reklámmal beharangozott bacon hussértés-export a teljes csőd elé jutott.
8. Szegedi Uj Nemzedék 1932. ápr. 29. Budapesti és francia tőkével nagy konzervgyárat akarnak létesíteni Szegeden - Konzervgyár létrehozására 1940-ben a W.M. Művek alapításával került sor.
9. Kamarai Jelentés. 1929. 5-6. old.
10. Dr. Szilágyi Gábor - Dr. Káposztás István: A Szegedi Kenderfonógyár története. 1877-1977. Szeged, 1976. 154. old. Az 1913-as adat ismertetése annak érzékeltetését szolgálja, hogy a háború utáni helyzetváltozás milyen arányú termeléseszkökenést eredményezett.

11. A Rt. leányvállalatoként fenntartott Mezőgazdasági Kenderipari Rt. 4200 hold területének eladásáról van szó.
12. Szabolcsi i.m. 33-34 old. - Emellett más monopolszervezeteknek is tagja volt, amelyek nemcsak akivülállókkal, hanem egymás között is állandóan versenyeztek.
13. A Szegedi Kenderfonógyár története. 59-60. old.
14. Kamarai Jelentés. 1929. 39. old., 1930. 37. old., 1931. 34. old.
15. Inoze i.m. 130. old.
16. Szabolcsi i.m. 43. old., Kamarai jelentés 1930. 36. old., 131. 34. old.
17. Az Ujszegedi Kender- és Lenzöví Vállalat 70 éves fejlődésének története /1888-1958/. Összeállította: Kónya Sándor, Szeged, 1958. 11-12. old., Hegyi András: Szeged gyáripára a Gömbös kormányzat idején 1932-1936. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1974-1975/1. 220. old.
18. Szeged v. főisp. ir. 1929-506. sz. Kamarai jelentés. 1929. 44. old. Szegedi Új Nemzedék, 1930. márc. 12. A pénzügyminiszter az adóhátralékok elengedésével segít a szegedi textiltelepen.
19. Kamarai jelentés. 1931. 34-35. old.
20. Az exportrádiusz meghosszabbodásának összefüggéseiről ld. Inoze i.m. 329-330. old.

21. Gáti Gy-né: Adalékok az Angol-Magyar Jutafonó történetéhez. Szeged, 1969. 12., 15. old. - Idézi Hegyi András: Szeged gyáripara...220 old.
22. Kamarai jelentés, 1929. 41. old.
23. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. jun. 28. Szünetel a szegedi Ártá-
ne gyárüzem.
24. Kamarai jelentés. 1929. 44. old., Szegedi Uj Nemzedék, 1931.
okt. 25. Felmentették a Gábor szőnyegszövő üzem munkásnőit a
hatósági közeg elleni erőszak vádja alól. /18 munkásnőre
vonatkozott a felmentő ítélet, akik felháborodva az üzem-
ben foglalatás céljából megjelenő végrehajtók durvaságán, meg-
verték azokat./
25. Szeged monográfia. 209. old.
26. Kamarai jelentés. 1929. 34. old.
27. Mann Miklós - Sipos Péter: A szegedi szalámigyár száz éve
Szeged, 1970. 19-20. old.
28. Indoklásul a kamarai jelentés a következőket hozza fel:
"... az a munkás, akinek azelőtt fő tápláléka a szalonna
volt, az elmúlt 1929. évben az olcsó gyümölcscsel érte be..."
Kamarai jelentés. 1929. 37-38. old. - Kamarai jelentés. 1930.
34. old.
29. Az élelmiszerek áralakulására vonatkozóan ld. Incze i.m.
197-198. old.

30. Kamarai jelentés. 1930. 44. old., 1931. 31. old.
31. Kamarai jelentés. 1933-1934. 24. old.
32. Incze i.m. 191. old.
33. Szeged monográfia 208. old.
34. Kamarai jelentés. 1929. 31. old.
35. Kamarai jelentés. 1930. 27. old.
36. Kamarai jelentés. 1930. 29. old., 1931. 28. old., Szeged v. rendőrségi jelentés, 1930. szept. 8.
37. Kamarai jelentés. 1933-1934. 21. old. - E sokatmondó adathoz a Back-malom Rt. jelentése még hozzáteszi, hogy a lisztexport hanyatlásának oka az, hogy a kormány a lisztkivitel nem favorizálja úgy, mint a búzakisvitelt.
38. Incze i.m. 192. old.
39. Kamarai jelentés. 1931. 29. old.
40. Kamarai jelentés. 1933-1934. 23. old.
41. Kamarai jelentés, 1929. 44. old.
42. Kamarai jelentés. 1929. 45. old. - A szabóipar helyzetének bemutatására álljon még itt két példa: A szabók 1929. május 4-én tartott gyűlésükön elhatározták a "fekete könyv" vezetését, hogy a nemfizető vevőkkel szemben védekezni tudjanak. Egy szegedi szabómester vidéki vevői számára jelentékeny részletfizetési kedvezményt biztosított. A részletek 1929. máso-

dik felében olyan lassan csordogáltak be, hogy 71 vevőnek részletfizetési felhívást küldött. 62 felszólítás válaszatlan maradt. /Uo./

43. Uo. 46. old.

44. Kamarai jelentés. 1930. 39. old.

45. Kamarai jelentés 1929. 46. old.

46. Kamarai jelentés. 1929. 47-48. old., 1930. 40. old., 1931. 37. old.

47. Kamarai jelentés. 1929. 52. old.

48. Kamarai jelentés 1929. 48. old., 1931. 40. old.

49. Kamarai jelentés. 1929. 49-50. old., 1931. 40. old.

50. Kamarai jelentés. 1929. 60. old., 1930. 45-46. old, 1931. 42. old.

51. 1929-ben került átadásra 3 klinika, kirajzolódtak a Fogadalmi templom körüli épülettömb körvonalai, felépült a szegedi ipartestület székháza és egy városi bérház. 1930-ban a Fogadalmi templom, a rókusi iskola és 2 városi bérház építkezés befejeződésével lezárult a középítkezési hullám. Kamarai jelentés. 1929. 107. old., Szegedi Uj Nemzedék, 1939. szept. 17. A munkanélküliség Szegedet nem fenyegeti egyelőre - mondja Somogyi Szilveszter dr. polgármester.

52. Kamarai jelentés. 1930. 43. old.

53. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. jan. 29., febr. 17., ápr. 23. sz. továbbá Délmagyarország 1929. jul. 6. sz. A belügyminiszter jóváhagyta a városi téglagyár eladását.
54. Szeged v. főisp. ir. 1929-344 sz., Szeged v. Th. biz. ir. Közgyűlési jkv. 1929-311. sz.
55. A város 100 000 pengős függőkölcson felvételét vállalta és Klebelsberg Kunó révén 80 000 pengős állami támogatást kapott. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. március 22.
56. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. aug. 29. Hivatalosan bejelentette a Társadalombiztosító, hogy nem építi fel a szegedi színházát.; 1930. aug. 14. Megkezdődött az Iparostanoncotthon építése. - A megyéspüspök újévi körlevele rávilágít a Tanoncotthon elkészülésének politikai indokaira: "...az új intézet egyúttal központja lesz a keresztény szellemű ifjumszervezet mozgalomnak, aminek fontosságát ebben az időben, melyben a felforgatás szelleme épp az iparos ifjúság megrontása révén kívánja a társadalmat sarkaikból kiemelni, nem lehet eléggé hangsúlyozni..." Szegedi Uj Nemzedék, 1932. jan. 14.
57. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. okt. 11., 1931. aug. 22. "Bizonytalan ideig halasztást szenved a városkapu és a tanítói internátus felépítése. Az építőmunkások munkanélkülisége ismét hatalmas arányban megnövekedett."
58. Szegedi Uj Nemzedék, 1931. jun. 7. Klebelsberg Kunó gróf kulturálisminiszter hároméves munkaprogramot adott az egyetemi építőbizottság szombati ülésén. - 1932. márc. 11. A város fel-

iratban kéri a népjóléti minisztertől a Kisbuvártó feltöltéséhez megígért 34 000 pengő kiutalását.

59. 1930. december 10-én 90 építőmester nevében 6 tagú küldöttség járt a polgármesternél azzal a kéréssel, hogy juttassa a város őket keresethez, mivel a 90 építőmester "valósággal nyomorog és napról-napra küzd a legszűkösebb megélhetésért," Szegedi Uj Nemzedék, 1930. dec. 11.
60. Kamarai jelentés. 1929. 61. old.
61. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. máj. 9. Nincs építkezés Szegeden.
62. Szegedi Uj Nemzedék, 1932. jun. 24. A pénzügyi és műszaki bizottság elfogadta Kertész K. Róbert államtitkár terveit a dohánygyári telek és a Kis- és Nagybuvártó beépítésére. - 1932. márc. 11. 56 jelentkező van eddig a házhelyparcellákra.
63. Felszámolt a válság éveiben Hodács János és Hodács Andor, valamint Mandel kocsigyára, a Pálffy-testvérek, Kecskeméti Antal, továbbá Szvaton és Kuoses vásárúgyára. Kamarai jelentés. 1929. 31. old. és Hegyi András: Szeged gyáripára... 221. old.
64. Kamarai jelentés. 1931. 41. old.
65. Kamarai jelentés. 1929. 50. old.
66. Incze i.m. 146-148., 150-151. old.
67. Id. a XXIII. sz. a./ b./ táblázatokat.
68. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. nov. 18., 1932. ápr. 19. sz.

69. Kamarai jelentés. 1931. 70. old.
70. Szegedi Uj Nemzedék, 1930. jan. 24. Nem hosszabbítják meg a kisvasutat Öttömösig. 1930. aug. 30. Nem létesítenek körforgalmi vasúti hálózatot.
71. Szegedi Uj Nemzedék, 1932. jan. 22. Az autóbuszüzem igazgatósága március 1-től megszünteti a Szeged-Alsótanyai autóbuszjáratokat.
72. Kamarai jelentés. 1929. 67-70. old., 1930. 50-51. old., 1931. 46. old., 1933-34. 33 old.
73. A továbbiakban a mezőgazdasági gépkereskedelem 20-25 %-os forgalomcsökkenését regisztrálja a jelentés. Kamarai jelentés. 1929. 91. old.
74. Lásd a XXIV. sz. a./ és b./ táblázatokat.
75. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. márc. 5. A Szegedi Kereskedők Szövetsége kereskedelmi hitelt kér a várostól.
76. Az ingatlanfedezetet nyújtók 9, a kezest állítók 10, a többiek 11 % kamatteherrel juthattak kölcsönhöz. Szegedi Uj Nemzedék, 1929. jul. 12. A Csongrádi kereskedők nem lelkesednek a túl drága kiskereskedői hitel iránt.
77. Kamarai jelentés. 1931. 77. old.
78. Szegedi Uj Nemzedék, 1932. ápr. 19. "...Wimmer elnök munkaprogramjának bejelentése: küzdeni a kisemberekért..."

79. Szegedi Uj Nemzedék, 1932. febr. 10. A szegedi kereskedők többsége erőteljes mozgalmat indít a szeretetcsomagok mai kiosztási rendszere ellen.
80. Szegedi Uj Nemzedék, 1932. febr. 11., 12., 16., ápr. 1., 2., máj. 29., júl. 27-i számai. - A polgármester a következő szavakba öntötte méltatlankodását: "Az állami takarékoságnak Szeged kárát látja... Ez annál is inkább sajnálatos, mert a mostani kormány Szegednek köszönheti létezését, itt szervezkedett és innen indult el a nemzeti hadsereg..." Szegedi Uj Nemzedék, 1932. febr. 12.
81. Klebelsberg Kunó a következőképpen fogalmazta meg bizakodását szegedi választási beszédében az 1931-es országgyűlési választások előkészületei során: "Biztosan hiszek Szeged város naggyátételében és a történelmi jelentőségű város tradícióihoz méltó szerepet fog vinni az ország életében..." Szegedi Uj Nemzedék, 1931. aug. 13.
82. Szegedi Uj Nemzedék, 1932. okt. 16. Fejedelmi gyászpompával temette el Szeged népe Klebelsberg Kunó grófot.

I. sz. táblázat

A külterületi népesség megoszlása Alsó- és Felsőtanya igazgatási
körzetébe tartozó települések között

<u>Alsótanyák:</u>		<u>Felsőtanyák:</u>	
Átokháza	6 125	Balástya	2 320
Csorva	3 073	Csengele	3 114
Domaszék	2 343	Fehértó	1 545
Feketeszél	2 923	Gajgonya	2 294
Királyhalom	4 839	Összeszék	1 560
Mórahalom	3 873	Szatymaz	2 273
Nagyszéksós	2 694		
Röszke	2 612		
Szetmihálytelek	1 840		
Zákány	2 022		
<hr/>		<hr/>	
Összesen:	32 344 fő		13 106 fő
<u>Mindösszesen:</u>	45 450 fő		

/Az 1930. évi népszámlálás I. rész. Demográfiai adatok. /Magyar
Stat. Közlemények. Uj sorozat 83. köt./ 160-162. old; 339. old./

II. sz. táblázat

A belterületi népesség megoszlása igazgatási körzetenként

I.a	kerület Belváros	7 308 fő
I.b	Ujszeged belső része	1 731 "
II.	Felsőváros "	8 318 "
III.	Külsőpalánk	10 500 "
IV.	Felsőváros külső része	10 974 "
V.	Rókus	15 430 "
VI.	Alsóváros belső része	10 689 "
VII.	" külső része	8 450 "
	Ujszeged külső része	2 559 "
	Alsóvárosi telepek és feketeföldek	3 487 "
	Felsővárosi feketeföldek	1 201 "
	Felsővárosi telepek	1 024 "
	Rókusi feketeföldek	1 439 "
	Rókusi telepek	1 226 "
	Somogyi telep	5 285 "
Összesen:		89 621 fő

/Az 1930. évi népszámlálás I. rész. Demográfiai adatok.

/Magyar Statisztikai Közlemények Új sorozat 83. köt./160-162. old./

III. sz. táblázat

A szegedi népesség vallási és nemzetiségi összetétele

Jelen lévő népesség	S z e g e d 135 071	100 %	országos átlag 100 %	th.jogú városok átlaga	Csongrád megye át- laga
róm. katolikus	119 002	88,1	64,9	61,5	84,7
gör. kat.	568	0,4	2,3		
református	7 206	5,4	20,9		
ágostai hitv. evang.	1 888	1,4	6,1		
gör. keleti	517	0,4	0,5		
izraelita	5 560	4,1	5,1		
egyéb, ismeretlen vallású:	452	0,3	0,2		

/Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam XL. 1932. Bp. 1933. 16. old./

A népesség anyanyelve	/szám/	%
magyar	119 714	96,8
német	2 532	2,1
tót	348	0,3
oláh	233	0,2
horvát	80	0,1
szerb	320	0,2
bunjevác	14	
egyéb	324	0,3

/Az 1930. évi népszámlálás I. rész. Demográfiai adatok.

/Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 83. köt./24.old./

IV. sz. táblázat

A tanyai vasúton szállított utasok száma

1927	307 287 fő
1928	341 400 fő
1929	347 112 "
1930	256 295 "
1931	214 737 "
1932	133 718 "
1933	175 628 "
1934	211 863 "
1935	235 818 "
1936	246 437 "
1937	233 630 "
1938	248 463 "

/Tonelli Sándor: A Szegedi Kereskedelmi és
Iparkamara 50 éves története. Szeged, 1940.
82. old. /

V. sz. táblázat

A szegedi népesség foglalkozási adatai 1920-ban és 1930-ban a th. jogú városok átlagához és az országos átlaghoz viszonyítva

	S z e g e d /%%/		Th.jogú városok átlaga		országos átlag	
	1920	1930	1920	1930	1920	1930
Östermelés	36,1	36,4			12,4	11,5
Ipar	22,6	23,4	37,3	34,7	57,0	55,4
Keresk., hitelélet	6,8	6,5			30,1	32,8
Közlekedés	7,9	4,8				
Köszolgálat és szabad fogl.	7,0	8,1			11	11
Véderő	5,3	2,6	40,2	3,5	1,8	1,6
Kül.ágbeli és napszámos	3,8	3,5			1,6	2,1
Tőkés és nyugdíjas	4,2	8,3			4,9	7,8
Házi cseléd	2,4	2,2			4,7	5,1
Egyéb és ismeretlen	3,9	4,2			4,9	5,3
					2,0	2,2

/Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam XLI. 1933. Bp. 1934. 18. old./

VI. sz. táblázat

a/ A földtulajdon megoszlása Szegeden 1935-ben

Birtoknagyság csoport kat.hold	A földbirtokok száma	Aránya az összes birtokok %-ában	A földbirtokok területe /kat. hold/	Aránya az összes bir- tokok terü- letének %-ában
0-1 szántó nélkül	4595	44,6	971	1,3
szántófölddel	1793		878	
1-5 szántó nélkül	292	26,9	561	6,8
szántófölddel	3549		8973	
5-10	1834	12,8	12995	9,2
10-20	1342	9,4	18829	13,3
20-50	779	5,4	22654	16,0
50-100	105	0,7	6853	4,9
100-200	28	0,2	3425	2,4
200-500	4	0,0	1106	0,8
500-1000	-	-	-	-
1000-3000	-	-	-	-
3000 felett	1	0,0	64143	45,3
Összesen:	14322	100	141388	100

/Magyar Statisztikai Közlemények. Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben. II. köt. Bp. 1937. 15. old. - Ezen adatfelvétel szerint, melyben egy tulajdonos különböző területeken fekvő birtokait egy birtokegységnek vették, a birtokok számát lényegében azonosíthatjuk a tulajdonosok számával. Közli Fehér István: Gazdasági és társadalmi változások Szegeden a felszabadulás után 1945-1962. Akadémiai K. Bp. 1973. 83. old./

VI. sz. táblázat

b/ A bérleti gazdaságok megoszlása 1935-ben

Birtoknagyság csoport.kat.hold	bérleti gazd. száma	a bérleti gazda- ságok %-ában	a bérlet területe kat.hold
0 - 5	6 003	80,7	39 658
5 - 10	4 084		
10 - 25	2 398	19,3	8 069
Összesen:	12 485		47 727

/Szabó István: Szeged mezőgazdaságának és dolgozó parasztságának helyzete 1941-1945. közötti időszakban. Doktori értekezés. Kézirat a JATE Tud. Szoc. könyvtárában 12. old./

VII. sz. táblázat

A szegedi népesség foglalkozási főcsoportok szerint /fő/

	belterület	külterület	együtt	kül- és belterüle- ten kereső és el- tartottak
kereső /k/	45 139	21 499	66 638	135 071
eltartott /e/	44 482	23 951	68 433	
őstermelés k.	3 743	19 800	23 543	49 220
e.	3 783	21 893	25 677	
bányászat k.	1	-	1	3
e.	2	-	2	
ipar k.	16 358	510	16 868	31 688
e.	14 180	640	14 820	
keresk. k.	4 459	151	4 610	8 816
hitelélet e.	3 997	209	4 206	
közlekedés k.	2 206	104	2 310	6 455
e.	3 892	253	4 185	
közszolgá- k.	4 568	276	4 844	10 913
lat szabad-e.	5 560	509	6 065	
foglalk.				
véderő k.	2 022	53	2 075	3 501
e.	1 397	29	1 426	
napszámos k.	2 450	67	2 517	4 709
e.	2 106	86	2 192	
nyugdíja- k.	5 060	178	5 248	11 155
sok e.	5 664	243	5 907	
házcseléd k.	2 511	352	2 863	3 010
e.	225	22	147	
egyéb k.	1 751	8	1 759	5 601
e.	3 776	66	3 842	
Össz.népesség:	89 621	45 450	135 071	

/Az 1930. évi népszámlálás II. rész. Foglalkozási adatok. /Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 86. köt. Bp. 1934. I. rész. Általános jelentés. 46-47. old., II. rész. Részletes kimutatások. 47-48. old./

VIII. sz. a/ táblázat

A tulajdonképpeni ipari vállalatok és segédszemélyzetük a vállalatok nagysága szerint /1930/

ipari <u>vállalat</u> összesen:	3 763	100 %	
" segédnélkül dolgozók:	2 084	<u>55,4 %</u>	
" segéddel dolgozik:	1 679	44,6 %	
1 segéddel dolgozó ipari vállalat:	742	19,7 %	} 1-5 segéddel 39 %
2 "	372	9,9 %	
3-5 "	354	9,4 %	
6-10 "	119	3,2 %	} 6-20 segéddel 4,3 %
11-20 "	40	1,1 %	
1-20 "	1 627	43,3 %	
0-20 "	3 711	98,7 %	
20-nál több	52	<u>1,3 %</u>	

VIII. sz. b/ táblázat

Az ipari vállalatoknál alkalmazott segédszemélyzet
összesen: 8 494 fő

1 segéddel dolgozó vállalatnál van alkalmazva	742 fő	8,7 %
2 "	744 "	8,8 %
3-5 "	1 308 "	15,4 %
6-10 "	875 "	10,3 %
11-20 "	597 "	7,0 %
20-nál több	4 228 "	<u>49,8 %</u>
1-5 segéddel "	2 794 "	32,9 %
6-20 " "	1 472 "	17,3 %
1-20 segéddel "	4 266 "	<u>50,2 %</u>

/Az 1930. évi népszámlálás. VI.rész. Magyar Statisztikai Közlemények
114. köt. Bp. 1941. 134-135. old./

IX. sz. a/ táblázat

A Szeged területén lévő földbirtokok hasznosítása összehasonlítva a város tulajdonát képező területek hasznosításával ^x

A területhasznosítás módja	hasznosított össz-terület /kat.hold/	hasznosított összterület %-a	Városi birtokok hasznosított területe /kat.hold/
szántó	89 061	63,58	40 294
kert	969	0,74	-
rét, kaszáló	17 406	12,42	6 332
legelő	2 912	2,06	1 800
szőlő	12 496	8,90	-
nádas	455	0,38	405
terméketlen	9 192	6,54	8 351
erdő	7 559	5,38	7 452
Összesen:	140 050	100,00 %	64 634

Kiss Ferenc-Tonelli Sándor-Sz.Szigethy Vilmos: Szeged. Bp. 1927. Magyar Városok Monográfiája I. /A továbbiakban: Szeged monográfia./ 159. old. Hozzávetőleges adatok.!

x A pontos kimutatást nehezítő tényként és a teljesség kedvéért megemlítjük, hogy a város tulajdonában még idegen közigazgatási területen elhelyezkedő birtoktestek is voltak, amelyek az a/ táblázatban nem szerepelnek. Ezek hasznosítási módja nem változtat a kialakítható összképen.

IX. sz. b/ táblázat

Idegen közigazgatási területen lévő városi tulajdon területének hasznosítása

A területhasznosítás módja	Az idegen közigazgatási területen lévő szegedi birtokok területe /kat.hold/
szántó	2 898
rét, kaszáló	1 191
legelő	375
erdő	306
nádas	58
terméketlen	411
Összesen:	5 239 kat.hold.

/Szeged monográfia. 159. old./

X. sz. táblázat

Az összterület és a városi tulajdonban lévő területek hasznosításának
változása

A területek hasz- nosításának módja	Az összterület /kat.hold/		Városi birtok terület /kat.hold/	
	1927	1935	1927	1935
szántó	89 061	81 889	40 294	32 653
kert	969	1 711	-	803
rét	17 406	15 684	6 332	3 529
szőlő	12 496	9 729	-	2 614
legelő	2 912	10 779	1 800	6 391
erdő	7 559	8 290	7 452	8 015
nádas	455	777	405	472
földadó alá nem eső	9 192	12 529	8 351	9 676
Összesen:	140 050	141 388	64 634	64 153

Szeged monográfia. 159. old. 1927-ből hozzávetőleges adatok!

Magyarország földbirtokviszonyai az 1935. évben Bp. 1936.

/Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat. 99. köt. /II. rész.

162-163. old., 698. old. Hivatalos adatok!

XI. sz. táblázat

A városi földek haszonbérleszállításai 1924-1934.

1924	56 654,72 P
1925-26	199 228,67 P
1928	106 753,19 P
1929	11 035,82 P
1930	119 906,80 P
1931	54 264,41 P
1932	85 375,60 P
1933-34 kb.	10 000,-

Összesen:	643 219,21 P
-----------	--------------

Csongrád vármegye. Sajtó alá rendezte Csikvári Antal
fel. szerk. /Vármegyei szociográfiák I./ Szeged 3-129.
old. 17. old.

XII. sz. táblázat

A szántóföldi növénytermesztés szerkezete /a szántó-területek %-ában/

A hasznosított összterület:	140 045 kat.hold
szántó	89 061 " "
szántóterület az összterület %-ában:	63,58 %

A termesztett szántóföldi növények fajtái	A szántóterület /89 061. kat. hold/ %-ában
rozs	26,7
tengeri	25,2
búza	21,-
lucerna	5,-
burgonya	5,-
paprika	4,8
árpa	3,1
takarmányrépa	2,1
zab	1,8
őszai káposzta	0,9
zabos bükköny	0,9
kertiek a szántón	0,8
csalamádé	0,6
dinnye	0,5
takarmány rozs	0,4
bab	0,2
köles	0,2
maglucerna	0,1
mohar	0,1
borsó	0,1
cirok	0,1
tök	0,1
mák	0,1
lencse	0,1
egyéb	0,1
	100 %

XIII. sz. táblázat

a/ A szőlőterület csökkenése a Szegedi th. területén

1927	12 496	kat.	hold
1928	11 951	"	"
1929	11 883	"	"
1930	10 372	"	"
1931	10 318	"	"
1932	10 295	"	"
1933	10 259	"	"
<hr/>			
1935	9 729	"	"

/Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XXXVI.-XLI. köt.
1928-1933. 6 köt. 91., 79., 74., 86., 92., 99. old./

b/ A szegedi gyümölcsfaállomány 1929-ben

almafa	62 842	Összehasonlítási adatok: 1000 kat.hold területre esik: <u>Kecskemét: 1704,3 db gyümölcsfa</u> <u>Szeged: 2091,9 db gyümölcsfa</u>
körte	17 526	
cseresznye	18 114	
meggyfa	26 379	
őszibarack	17 046	
kajszibarack	14 459	
szilvafa	33 215	
diófa	9 958	
mandula	737	
eperfa	49 163	Baja: 2933,5 "
egyéb gyümölcs	1 059	Bp: 3323,5 "
<hr/>		Győr: 4427,1 "
Összes gyümölcsfa:	250 498	Pécs: 5238,9 "

/Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XXXVII. 1929. Bp. 1930.
82. old./

XIV. sz. táblázat

a/ A bevetett szántóföld területe /hektár/ főbb terményenként
Szegeden /1928-1933/

Főbb termények	1928	1929	1930	1931	1932	1933
őszi búza	7202	6883	7154	6309	7557	7076
tavaszi búza	237	85	443	36	38	48
őszi rozs	14749	16222	16309	16168	16557	17238
tavaszi rozs	121	144	81	42	31	44
őszi árpa	707	720	624	767	804	731
tavaszi árpa	653	491	528	586	306	335
zab	1359	1278	1290	1084	796	791
szemes tengeri	8169	8401	8000	8521	8944	9003
burgonya	3964	3982	3570	3873	4899	5074
cukorrépa	16	10	19	50	51	51
dohány	-	-	-	-	-	-
takarmányrépa	1320	1316	1423	1444	1498	1352
tavaszi bükköny	47	35	31	18	20	27
lóhere	402	345	427	724	641	460
lucerna	713	534	467	476	608	821

/Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam XXXVI-XLI. 1928-1933. 6. köt.
83., 71., 66., 77., 82., 89. old./

b/ A bevetett szántóföld területe /kat.hold/ gazdaság-nagyság csoportok szerint.

	1928	1929	1930	1931	1932	1933
5-nél kevesebb kat.hold	nincs adat	nincs adat	nincs adat	14143	23059	21902
5-10. kh.	"	"	"	13458	12752	12593
10-20 kh.	"	"	"	18559	16772	18159
20-100 kh.	25429	25016	25717	25592	23710	24321
100-1000 kh.	2679	2919	2930	3040	3071	2908
1000-nél több kh.	-	-	-	-	-	-
összes bevetett szántóföld kat.hold	74003	75002	75400	74792	79364	79883

XV. sz. a/ táblázat

Az állatállomány alakulása Szegeden 1847-1933

	1847	1897	1911	1926	1933
16	5583	11000	11691	12535	10995
szarvasmarha	8960	15682	14608	13816	11994
juh	61460	24521	26434	19069	10025
sertés	1651	40322	34952	24110	15345

/Szeged monográfia. 170. old., Csikvári i.m. 17. old./

Az állatállomány alakulása a válság éveiben Szegeden az országos átlaghoz viszonyítva

Szarvasmarha		Ló		Sertés		Juh	
állomány száma	ezer la- kosra jut	állomány száma	ezer la- kosra jut	állomány száma	ezer la- kosra jut	állomány száma	ezer la- kosra jut
1928	12491	99,9	12299	98,4	25521	204,1	12824
/országos átlag/	/210,6/	/106,7/		/309,3/			102,6
1929	13133	96,4	11605	92,2	22368	177,8	14081
/országos átlag/	/209,9/	/102,9/		/298,0/			/182,1/
							111,9
1930	11158	82,6	13017	96,6	20854	154,3	13075
/országos átlag/	/205,5/	/99,1/		/271,9/			96,8
							/168,6/
1931	11982	88,2	11360	83,0	21318	156,9	14331
/országos átlag/	/207,5/	/98,9/		/310,5/			105,5
							/164,8/
1932	10747	78,8	10020	80,7	12899	94,5	11549
/országos átlag/	/207,1/	/96,3/		/268,8/			84,6
							/137,8/
1933	11989	87,2	10337	75,4	8077	58,8	10280
/országos átlag/	/191,9/	/92,7/		/214,9/			74,8
							/119,5/

XV. sz. c/ táblázat

Szarvasmarhaállomány és a tehenek tejelése gazdaság nagyságcsoportok szerint 1930-ban

S z e g e d	Szarvasmarha állomány /db/	fejt tehenek /db/
20-nál kevesebb kat.hold. terjedelmű gazdaságban	7 426	3 545
20-100 kat.hold terjedelmű gazdaságban	3 508	1 241
100-1000 kat.hold terjedel- mű gazdaságban	522	95
1000-nél több kat.hold ter- jedelmű gazdaságban	-	-
Összes gazdaságokban szám szerint	11 456	4 881
1000 kat.hold földre számít- va Szeged szarvasmarha áll.	80,8 db	34,4
1000 kat.hold földre számítva Alföldi szarvasmarha áll.	88,7	31,2
1000 kat.hold földre számi- tott országos átlag	116,1	40,4

Össze-
hason-
litó
adatok

/Magyar Statisztikai Évkönyv. Uj folyam. XXXVIII. 1930. 86-87. old./

XVI. sz. a/ táblázat

A növényi termények és az állati termékek áralakulása 1930-1934

É v	A növényi termények árindexszámai	Az élőállatok és állati ter- mékek 1929= 100
1930	73	86
1931	72	69
1932	68	59
1933	46	52
1934	56	49

/Szuhay Miklós: Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években. Akadémiai K. Bp. 1962. 36. old./

XVI. sz. b/ táblázat

A gabonaneműek évi átlagos ára 1913, 1924-1928, és 1929-1933 közötti években /Pengő/q/

	búza	rozs	árpa	zab	tengeri
1913	25,72	20,60	18,59	22,01	17,92
1924	27,07	23,60	24,33	23,65	20,99
1925	36,90	28,94	24,83	28,40	20,92
1926	31,51	20,09	19,12	19,71	17,94
1927	31,87	27,85	24,51	23,30	22,40
1928	29,95	27,88	27,84	29,09	28,74
1929	23,61	18,85	21,16	20,44	23,75
1930	19,11	10,65	14,34	15,39	13,58
1931	12,78	11,31	16,76	20,36	14,55
1932	12,74	10,62	13,30	15,97	13,41
1933	10,83	5,66	7,99	8,08	7,34

/Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XXXVI. köt. 1928. 133. old. XLI: köt. 1933. 143. old./

XVII. sz. a/ táblázat

a/ A szegedi édesnemes paprika áralakulása /kg/P/ 1929-1933

1929 /máj-dec./	5,70 - 2,50 P	} 5,70 - 0,60 árcsökkenés
1930	4,80 - 2,30 "	
1931	2,50 - 1,30 "	
1932	0,60 "	
<hr/>		
1933	3,00 P	0,60 - 3 árnövekedés

XVII. sz. b/ táblázat

A paprikakülkereskedelem alakulása /1926-1931/

	összes örlemény mennyisége /va- gon/	behozatal /q/	kivitel /vagon/
1926	258	2	110
1927	311	2	124
1928	266		109
1929	254		68
1930	277		78
1931 /jan- szept./	-		54

XVII. sz. c/ táblázat

A szegedi édesnemes paprika külföldi és belföldi értékesítésé-
nek arányai /1928-1931/

	összes édesnemes örlemény /vagon/	ebből export /vagon/	belföldi értékesi- tés /vagon/	belföldi ért. aránya az ösz- szes mennyiség %-ában
1928/1929	128	35	93	73 %
1929/1930	188	60	128	68 %
1930/1931	164	45	119	73 %

/Kamarai jelentés. 1929. évi: 25. old., 1930. év: 23. old.,
1931. év: 22. old., 1933-1934. évi 13. old./

XVIII. sz. táblázat

Általában a tulajdonképpeni iparra esett az összes

keresők	23,56 %-a 1920-ban	25,23 %-a 1930-ban
vas és fémipar	1,88	- 1,75
gép és hajógyártás	2,15	- 1,51
kő, föld és agyagip.	0,29	0,44
fa-, csontipar	1,85	2,30
fonó-, szövőipar	2,29	2,64
ruházati ipar	6,77	7,25
élelmezési ipar	3,28	- 2,94
építőipar	2,25	3,08
vendéglős	1,39	- 1,34
egyéb	1,41	1,98

/Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. Magyar Statisztikai Közlemények. 114. köt. 116-117. old./

XIX. sz. táblázat

A tulajdonképpeni ipari vállalatok száma:

1920 4680		1930 3763	
a vállalatok %-ában		a vállalatok %-ában	
segédnélküli	2905	2084	55,4
1 segéddel	855	742	19,7
2 segéddel	333	372	9,9
3-5 "	368	354	9,4
6-10 "	113	119	3,2
11-20 "	53	40	1,1
20 fölött	53	52	1,3
100 iparvállalat közül segéd nélküli		62,1	
20-nál kevesebb se- géddel dolgozó váll. segédszem.		55,4	
4444 fő		4266 fő	- 4 %-os csökkenés
20-nál több segéd- del dolgozó váll. segédszem.		5,3 %-os növekedés	
4013 fő		4228 fő	

/Az 1930. évi népszámlálás II. rész. Magyar Statisztikai Közle-
mények. Új sorozat. 86. köt. 72-73. old./

XX. sz. táblázat

Ipari főosztályok szerint a kereső népesség alakulása

	<u>1920</u>	<u>1930</u>
tulajdonképpeni ipar	14 511	16 810
háziipar	147	49
vándoripar	22	9

A tulajdonképpeni ipari népesség foglalkozási viszony szerint

	<u>1920</u>	<u>1930</u>
önálló	3 952	3 380 csökken
tisztviselő	415	610
segédszemélyzet együtt:	10 144	12 820 növekszik
férfi	7 585	9 453
nő	2 559	3 367

A segédszemélyzet részletezése

	<u>1920</u>	<u>1930</u>
segítő családtag	83	81
művezető, előmunkás	328	214
segédmunkás	7 112	10 278 3000 fős
tanonc	2 087	1 575 gyarapodás!
soffőr, szolga	534	672

/Az 1930. évi népszámlálás II. rész. Magyar Statisztikai Közlemények.
Uj sorozat. 86. köt. 64-67. old./

A 20-nál több személyt alkalmazó ipari vállalatok részletezése

	váll. száma	segéd 21-50 fő	váll. száma	segéd 51-100 fő	váll. száma	segéd 101-200 fő	váll. száma	segéd 201-300 fő	váll. száma	segéd 301-500 fő	váll. száma	segéd 501-700 fő	váll. száma	segéd 701-1000 fő	összes váll.	segéd	segédszemélyzet férfi	nő
1. Lakatosárugyár	2	49													2	49	44	5
2. Vas és fémárugyár	1	27															21	6
3. Gépjavitóműhely	1	25															25	-
4. Vasúti műhely					1	145											144	1
5. Áramfejlesztő	1	36															34	2
6. Kőfaragó	1	42															33	9
7. Téglagyár	1	27	1	59											2	86	72	14
8. Gőzfűrés	2	85	1	74	1	140									4	299	285	14
9. Asztalos	2	52															50	2
10. Bútorgyár	1	21															21	-
11. Kosárfonás	1	29															29	-
12. Bőrgyár			1	77													69	8
13. Kefegyár	1	41	1	86											2	127	51	76
14. Szőnyeg, textilszövőde	1	23															-	23
15. Kenderkikészítés											1	764					351	413
16. Kötélárugyár	1	36															35	1
17. Kender, len, jutafonó			1	92			1	274	1	335					3	701	315	386
18. Kötészövőgyár	2	56													2	56	8	48
19. Női szabó	2	52													2	52	3	49
20. Cipész csizmadia	2	47	1	99											3	146	112	34
21. Gőzmalom			1	54													50	4
22. Sütőüzem	1	27															25	2
23. Szalámigyár			1	57	1	153									2	212	211	1
24. Tejtermékgyár	1	45															8	37
25. Dohánygyár								1	345								108	237
26. Szikvizgyár	1	21															19	2
27. Vízmu	1	26															26	-
28. Közvágóhid			1	54													52	2
29. Gázgyár					1	164											156	8
30. Gyufagyár					1	134											49	85
31. Kotrótelep	1	24															24	-
32. Köztisztasági					1	113											110	3
33. Nyomda, könyvkiadó	2	70															42	28
34. Szálloda és vendéglő	3	114													3	114	64	50
35. Gőzfürdő	1	32															17	15
Összesen ipari váll.	33	1007	9	654	6	849	1	274	2	680			1	764	52	4228	2663	1565
															==	====	====	=====
															váll.	fő	férfi	nő

XXII. sz. táblázat

Áralakulás Budapesten /kiskeresk-i árak/ január hó végén pengőben

	1928	1929	1930	1931	1932	1933
marhahús	2,75	2,80	2,60	2,50	1,80	1,70
sertéshús	2,55	2,35	2,70	1,95	1,50	1,41
füstölt szalonna } kg	1,88	2,00	1,90	1,42	1,31	1,28
disznózsir	2,10	2,30	2,06	2,05	1,48	1,48
tojás /db/	0,18	0,16	0,10	0,08	0,09	0,08
tej /l/	0,39	0,40	0,38	0,36	0,36	0,32
búzaliszt /O-s/ kg	0,51	0,43	0,43	0,38	0,44	0,41
kenyér /félbarna/ kg	0,50	0,44	0,43	0,35	0,42	0,40
cukor kg	1,25	1,19	1,18	0,14	1,30	1,30
paprika kg	5,60	6,60	4,20	4,00	3,40	2,70
burgonya kg. rózsá	0,24	0,28	0,14	0,22	0,22	0,12
férfiruha /II.r.gyári/	51,20	51,20	51,20	51,20	53,20	53,20
női " "	64,-	64,-	64,-	64,-	65,-	65,-
gyermek " "	28,-	28,-	28,-	28,-	29,-	29,-
munkásing	4,88	4,88	4,88	4,30	4,20	4,20
férficipő	27,-	26,50	25,-	19,-	19,-	16,-
női cipő	27,-	26,50	25,-	19,-	18,-	15,-
gyermekcipő	18,50	18,-	17,-	13,-	13,-	9,-
tűzifa /apritott/ q	4,50	5,60	5,90	3,43	5,80	5,20

/Magyar Statisztikai Évkönyv. Uj folyam XXXVI - XLI. kötet 1928-1933. évfolyamok 139., 123., 120., 130., 137., 148. old./

XXIII. sz. a/ táblázat

A kereskedelmi vállalatok száma a vállalatok nagysága szerint

Kereskedelmi vállalatok összesen:	1232	Az összes vállalatok százalékában
Segéd nélküli vállalat	761	61,8 %
Segéddel dolgozó vállalatok		
1 segéddel "	182	14,8 "
2 segéddel "	93	7,5 "
3-5 " "	136	11,0 "
6-10 " "	39	3,2 "
11-20 " "	15	1,2 "
0-20 " "	1226	99,5 "
20-nál több " "	6	0,5 "

/Az 1930. évi népszámlálás VI. rész: Magyar Statisztikai Közlemények
114. köt. 136-137. old./

XXIII. sz. b/ táblázat

A 20-nál több személyt alkalmazó kereskedelmi vállalatok

	vállalat 21-50 fő	segéd vállalat 50-100 fő	segéd v.	összesen s. férfi	nő
Gabonakereskedés	1	28		22	6
Vaskereskedés	1	24		19	5
Kézmű és rövidáru kereskedés	2	58		16	42
Fűszerkereskedés	1	27		25	2
Élelmiszer husáru- kereskedés		1	73	35	38
Összesen:	5	137	1 73 6	210	117 93

/Az 1930. évi népszámlálás II. rész. Magyar Statisztikai Közlemények.
Uj sorozat. 86. köt. 264-267. old./

XXIV. sz. a/ táblázat

A szegedi kereskedelmi iskolák tanulóinak létszámalakulása
/1929-35/

tanév	állami fiu: felső ker. isk.	városi nő: felső ker. isk.
1929/30.	201	234
1930/31.	165	191
1931/32.	125	145
.....		
1933/34.	91	106
1934/35.	109	148

/Kamarai jelentés. 1930. 91. old., 1931. 92. old., 1933/34.
70. old./

XXIV. sz. b/ táblázat

Iparos és kereskedőtanoncok létszámának alakulása /1929-35/

tanév	iparostanonc /fiu/	iparostanonc /lány/	ker. tanonc
1929/30.	1473	524	187
1930/31.	1276	504	148
1931/32.	935	566	125
.....			
1933/34.	712	445	93
1934/35.	671	463	97

/Kamarai jelentés. 1930. 94. old., 1931. 94. old., 1933/34.
70. old./

...15-65/1980.....bksz.

Tárgy: Kocsis Luca
doktori érzéklátá:.....!
Melléklet: 1 db disszertáció

Dr.Serfőző Lajos elvtársnak
egyetemi tanár

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

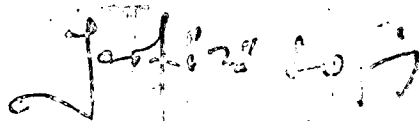
Mellékelve Kocsis Luca: Az 1929-1933-as világgazdasági válság hatása

Szeged gazdasági életére

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbírálni
szíveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szíves figyelmét fel-
hívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelt értekezést a bírálat elkészítése után szíveskedjék átadni
tanácske könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való olhelye-
zése céljából.

Szeged, 1980. nov.4.



.....
dékán

A kiadmány hiteles:

Dr. Magyar Lajos
főelőadó

Kapták: Dr.Serfőző Lajos prof.

Dr.Rácz János prof. társbíráló